

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ДОБРЯНСЬКА НАТАЛІЯ БОРИСІВНА

УДК 336.02 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ
В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ**

Галузь знань 07 - Управління та адміністрування
Спеціальність 072 - Фінанси, банківська справа та страхування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н. Б. Добрянська

Науковий керівник:
доктор економічних наук, професор
Онишко Світлана Василівна

Ірпінь – 2025

АНОТАЦІЯ

Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». - Державний податковий університет. - Ірпінь, 2025.

Дисертаційна робота спрямована на поглиблення теоретичних засад в області поведінкових фінансів та обґрунтування шляхів трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації.

Об'єктом дослідження є фінансова поведінка домогосподарств, а предметом дослідження є теоретико-методичні засади, економічні й інституційні особливості трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації.

За результатами дослідження теоретичних основ фінансової поведінки домогосподарств виявлено, що становлення даної категорії будувалося з базових припущень, які стали передумовами для закладення принципів формування основних теоретичних підходів до аналізу фінансової поведінки: традиційного підходу, заснованого на принципі раціонального прийняття рішень економічними агентами, та поведінкового (біхевіористського) підходу, де принцип раціональності ставиться під сумнів та обґрунтовується превентивність системи поведінкових факторів, що визначають вибір суб'єктів, у сфері аналізу фінансової поведінки домогосподарств важливим був і залишається комплексний міждисциплінарний підхід, який враховує як традиційні, так і поведінкові особливості пояснення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств.

Узагальнено наукові погляди щодо прийняття фінансових рішень домогосподарствами та загального управління їх особистими фінансами, представлені через раціональні та поведінкові парадигми, відповідно до еволюційних змін. Охарактеризовано основні фактори, які впливають на

прийняття домогосподарствами фінансових рішень, враховуючи еволюційні особливості відповідних наукового підходів. Визначено, що не лише економічні, а й демографічні, соціальні й особистісні характеристики індивідів надають рівнозначний вплив на фінансову поведінку, отже, вимагають інтегрального підходу, який передбачає, що обґрунтуванням моделі, яка описує закономірності фінансового поведінки домогосподарств, слугують передусім спостереження, враховуючи при цьому вплив як внутрішніх так і зовнішніх факторів, одним з яких є процес цифровізації, який впливає як на домогосподарство загалом, так і на його членів зокрема, проникаючи в усі сфери людської діяльності.

Здійснено бібліометричний огляд публікаційної активності вітчизняних та зарубіжних науковців в сучасних електронних інформаційних джерелах, зокрема, таких як: Web of Science, Scopus та ScienceDirect, шляхом спеціального запиту із використанням терміну «фінансова поведінка домогосподарств» у заголовках, анотаціях та ключових словах публікацій з 1975 до 2024 року. Виявлено частку опублікованих результатів досліджень вітчизняних науковців в загальній сукупності наукових робіт, наявних у міжнародних наукометричних базах даних. Проведено аналіз дисциплінарної структури публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств та виявлено, що питання фінансової поведінки домогосподарств в наукових дослідженнях існує як окремий науковий вектор, який розвивається на стику декількох усталених дослідницьких напрямів, зокрема: фінансів, економіки, управління, психології, соціології, економетрики, а на сьогодні ще й розвитку інформаційних технологій, цифровізації, екології та захисту навколишнього середовища.

Здійснено кластерний поділ карти концентрації результатів досліджень за допомогою інструментів VOSviewer v.1.6.20, яка висвітлює трансформацію досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців фінансової поведінки домогосподарств крізь призму розвитку цифрових технологій, у результаті чого виявлено чотири основних кластери, які вказують на взаємозв'язок досліджень фінансової поведінки домогосподарств відповідно з: 1) фінансовою грамотністю, фінансовою інклюзією, фінансовою освітою; 2) інформацією, ризиком,

індивідуальною поведінкою та обізнаністю; 3) цифровізацією, цифровою трансформацією, розвитком цифрових технологій, появою нових бізнес-моделей, зростанням сфери цифрових фінансів та фінтех-компаній; 4) рівнем цифрових знань, вмінь та навичок населення.

Визначено відмінності у загальносвітових та національних пріоритетах вивчення даної проблематики, зокрема, західна дослідницька традиція аналізує фінансову поведінку домогосподарств як сукупність відносин, що виникають з приводу формування пропозиції та попиту домогосподарств на певні фінансові інструменти, у той час, як сучасні вітчизняні науковці активно вивчають фінансову поведінку домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів, дотримуючись думки, що використання напрацьованих теорій поведінкових фінансів дає можливість об'єктивно оцінювати рівень фінансової обізнаності громадян, пояснювати інвестиційні рішення домогосподарств, а також формувати і реалізовувати основні моделі їх фінансової поведінки.

Проведено аналіз основних наукових підходів та визначено ключові теоретичні засади щодо сутності категорії «домогосподарство». Надано власне трактування визначення «домогосподарства», а саме як суб'єкта господарювання, який складається з особи або сукупності осіб, які ведуть спільне господарство, спільно використовують набуті знання, вміння та навички для ухвалення економічних рішень щодо формування, розподілу та використання грошових ресурсів із метою задоволення власних матеріальних потреб та соціально-особистісного розвитку.

Враховуючи особливості трансформації сутності поняття фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, запропоновано авторський підхід до трактування сутності даного поняття, зокрема, як *різновиду економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств з використанням відповідних знань, вмінь та навичок, які склалися під впливом інституційного середовища та екзогенних чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів*. Шляхом узагальнення низки

наукових праць із досліджуваної проблематики, проведено класифікацію моделей фінансової поведінки домогосподарств.

У ході аналізу основних показників фінансового стану домогосподарств, встановлено, що: показник середньодушових доходів населення не може виступати фактором активізації фінансової активності населення, оскільки реально наявні грошові доходи населення, починаючи з 2016 до 2023 року, не продемонстрували тенденції до зростання; аналіз структури розподілу доходів ілюструє стійке збереження нерівності; абсолютні розміри доходів населення в Україні та низька питома заробітня плата у сукупних доходах недостатні у порівнянні з відповідним показником у розвинених країнах; найскладніше становище у тих домогосподарствах, які отримують середньодушові еквівалентні загальні доходи у місяць, нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (платоспроможність таких домогосподарств зменшується, що негативно впливає на економічну ситуацію в країні загалом); частка структури підприємницьких доходів та доходів від власності скорочується, що вказує на низький рівень активності фінансової стратегії поведінки.

В результаті аналізу позиції домогосподарств України щодо оцінки рівня свого добробуту виявлено тенденцію переважно до споживання, зокрема, продуктів харчування, а ось заощаджувати вдавалося лише невеликій частині домогосподарств. Завдяки аналізу індексів споживчих настроїв було виявлено негативну динаміку середньострокових економічних очікувань та поточного особистого матеріального становища. Але, незважаючи на існуюче розшарування населення за самооцінкою фінансового стану, загалом рівень позитивного сприйняття ситуації, що склалася, зростає.

Аналіз розподілу домогосподарств щодо наявності працюючих осіб у їх складі дозволив виявити негативну тенденцію у забезпеченні доходами домогосподарств, оскільки основним джерелом доходів домогосподарств України є заробітна плата, а враховуючи, що працюючих осіб у домогосподарствах стало менше, відповідно, доходи домогосподарств теж будуть зменшуватися. Відповідно, розмір доходу значною мірою визначає споживчу поведінку, оскільки

домогосподарство має можливість при більших доходах краще задовольняти ті потреби, що знаходяться поза рівнем первинних потреб.

Узагальнено систему факторів та мотивів, які впливають на фінансову поведінку домогосподарств та виявлено нові тенденції у поведінці домогосподарств України як споживачів товарів і послуг, такі як: поява нових поведінкових типів залежно від вікової структури домогосподарств, рівня їх доходів та суб'єктивного сприйняття корисності споживчих благ у сучасних споживчих практиках домогосподарств; різноспрямованість тенденцій поведінки представників домогосподарств із середніми та високими доходами; демонстрація домогосподарствами реалістичних моделей поведінки, заснованих на диференційованих алгоритмах прийняття рішень всередині сім'ї; вплив загальносвітових закономірностей розвитку науково-технічного прогресу та глобалізації на споживчу поведінку домогосподарств. Встановлено, що споживча поведінка значною мірою визначає умови для зростання добробуту домогосподарств і сама є результатом досягнутого відповідного рівня. Аргументовано, що, як основа добробуту, споживча поведінка домогосподарств залежить від низки чинників суб'єктивного характеру: розмірів бюджету сім'ї, стадії життєвого циклу домогосподарства; досвіду споживання та стилю життя; дотримання моди та прагнення престижу добробуту родини; очікувань споживача, пов'язаних із прогнозами членів домогосподарства, наприклад, щодо майбутніх доходів; розмірів заборгованості домашнього господарства, податкової політики держави та інших.

Виокремлено основні зміни, які відбулися на ринку фінансових послуг під дією цифровізації, та мають значний вплив на фінансову поведінку домогосподарств, як суб'єкта господарської діяльності та власника ресурсів. Аргументовано, що цифрові технології на сьогодні відіграють ключове значення у процесі прийняття рішень щодо співпраці домогосподарств з фінансовими установами щодо депозитів та вкладів, кредитних та інвестиційних операцій. Встановлено, що на сьогодні інвестиційний потенціал домогосподарств спрямовується, насамперед, у придбання валюти, нерухомості, на депозитні

вклади, а також у ризиковані криптовалютні активи. Натомість інвестиції населення у цінні папери та інші фінансові інструменти залишаються вкрай обмеженими. Водночас спостерігається стійке зростання попиту населення України до державних облігацій. Виявлено, що на прийняття фінансових рішень домогосподарствами щодо фінансових пріоритетів, зокрема ощадних та інвестиційних, не рідко впливають зовнішні несприятливі чинники, такі як пандемії, бойові дії, фінансово-економічна нестабільність тощо. Але ці ж несприятливі умови стали потужним імпульсом для переходу населення на безконтактні платежі, призвели до зростання кількості електронних гаманців і більш широкого застосування автоматизації платежів. Серед населення відбувається зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях.

Узагальнено зміни кредитної поведінки домогосподарств під дією процесів, які відбуваються у результаті розробки та впровадження нових технологій у сферу надання фінансових послуг. Виявлено, що кредитна поведінка вітчизняних домогосподарств є неоднорідною: одна категорія домогосподарств охоче бере кредит для вирішення власних поточних матеріальних проблем, друга бажає отримати дохід, але має певні перестороги, а третя категорія включає у себе домогосподарства, члени яких, опираючись на власні судження і переконання, ніколи не беруть кредити. Виявлено, що загальні обсяги наданих кредитів українськими банками впродовж 2018 –2021 років мали позитивну тенденцію до збільшення, однак у 2022 році відбулося зменшення показника, на нашу думку, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії на територію України. Проте, з 2023 року роздрібний кредитний портфель проявляє тенденцію до зростання після тривалого спаду, викликаного повномасштабною війною. Аргументовано, що саме у кредитній поведінці домогосподарств проявляється рівень їх фінансової грамотності, оскільки незнання або нерозуміння умов кредитування може призвести до фінансових втрат. До того ж високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все

складніші технології, якими домогосподарствам доведеться користуватися вже в недалекому майбутньому.

Визначено об'єктивні чинники, що сприяють динамічному підвищенню цифрової та фінансової грамотності домогосподарств на сучасному етапі. Узагальнено та аргументовано перелік цифрових компетентностей, якими мають володіти домогосподарства для впевненого користування фінансовими послугами. Охарактеризовано особистісні вміння та навички, які мають бути притаманні членам домогосподарств для комфортного перебування та здійснення ефективної фінансової діяльності у цифровізованому суспільстві. Аргументовано введення поняття цифрової фінансової грамотності домогосподарства та запропоновано його трактування, зокрема, як сукупності теоретичних і практичних умінь його членів інтенсивно та продуктивно використовувати цифрові технології та фінансову грамотність для власних потреб (самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозвілля кожного), а також для досягнення та реалізації економічних, суспільних та громадських цілей, у тому числі, у процесі прийняття фінансових рішень.

У ході аналізу рівня володіння цифровими навичками серед дорослого населення України виявлено, що у 2023 році цифрові навички мали 93 % дорослого населення України 18–70 років, 38% якого володіли навичками найвищого рівня з чотирьох можливих. Доведено, що набуття членами домогосподарств достатнього рівня цифрової фінансової грамотності нерозривно пов'язано з наданням доступу до мережі Інтернет. Здійснено регресійний аналіз взаємозв'язку сукупних доходів домогосподарств з часткою домогосподарств, підключених до мережі Інтернет, який дав можливість довести суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств від якісного та кількісного показника використання цифрових технологій, як у повсякденному побуті, так і для здійснення фінансових операцій. Обґрунтовано формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій. Визначено загальні

особливості впливу цифрових технологій на формування та розвиток фінансових відносин, зокрема, в окремих компонентах фінансової системи.

Запропоновано модель трансформації фінансової поведінки домогосподарства в умовах цифровізації, у якій ключовий акцент поставлено на узагальненні ознак трансформації та цифровізації, як вагомому фактору змін фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах. Модель дозволяє візуалізувати вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифровізації в економіку, зовнішніх та внутрішніх факторів.

Доведено необхідність введення в науковий обіг поняття «цифровізованого домогосподарства» та запропоновано авторський підхід до трактування його сутності, зокрема, як особи або сукупності осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти, інтенсивно та продуктивно використовуючи цифрові технології для власних потреб (самореалізація, робота, отримання доходу, відпочинок, навчання, дозвілля), а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей. Обґрунтовано структуру та запропоновано власний підхід до трактування визначення фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства. Досліджено та узагальнено основні переваги цифровізації для фінансової поведінки домогосподарств та загрози (ризики), які можуть виникнути внаслідок застосування цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій. Виокремлено основні та критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарств та запропоновано модель посилення впливу переваг цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств для забезпечення фінансової стійкості.

Запропоновано шляхи ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності. Зокрема, 1) дотримання основних

принципів цифровізації, зазначених у «Цифровій адженді України» та Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України; 2) постійне підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності шляхом самоосвіти та отримання знань, вмінь та навичок в державних або приватних освітніх установах; 3) створення власного бізнесу з використанням фінансової та цифрової грамотності (інтелекту, знань, вмінь та навичок) з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ; 4) дотримання відкритості та готовності до впровадження високотехнологічних ініціатив та реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері фінансових послуг на прикладі фінансової діяльності власного домогосподарства; 5) дотримання основних правил безпеки щодо користування цифровими фінансовими послугами та продуктами. Наведено основні напрямки подолання внутрішніх перешкод домогосподарств для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності та відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації.

Визначено основні перспективні напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, такі як: 1) підвищення фінансової та цифрової грамотності домогосподарств шляхом проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг фінансових інструментів та шляхів їх використання; 2) створення умов для поступового підвищення добробуту населення шляхом стабілізації темпів зростання реальних доходів домогосподарств; 3) розширення переліку фінансових послуг та продуктів, що надаються домогосподарствам-власникам тимчасово вільних грошових коштів з постійним інформуванням населення про наявність таких продуктів та послуг, можливостей та переваг їх використання; 4) удосконалення на законодавчому рівні чинної системи захисту фінансових ресурсів населення, розміщених на фінансовому ринку; 5) підвищення доступу домогосподарств до традиційних банківських кредитів або ж залучення домогосподарств до альтернативних форм кредитування; 6) посилення довіри домогосподарств до банківської системи України; активізація діяльності центрів зайнятості щодо реалізації програм

започаткування бізнесу домогосподарствами, де є безробітні; 7) активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності; 8) створення належних умов для диверсифікації портфеля заощаджень домогосподарств; надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що буде передбачено державною підтримкою громадянам.

Ключові слова: поведінкові (біхевіористичні) фінанси, фінансова поведінка домогосподарств, домогосподарства, фінансові рішення, фінансові ресурси, заощадження, депозити, інвестиційна поведінка, інвестиційні рішення, цифрова трансформація, фінансові технології, безготівкові платежі, системи електронних платежів, необанки, цифровізація, ризик, цифровізоване домогосподарство, фінансова та цифрова грамотність.

ABSTRACT

Dobrianska N. B. Transformation of the financial behavior of households in Ukraine in the conditions of digitalization. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 072 "Finance, banking and insurance". - State Tax University. - Irpin, 2025.

The dissertation is aimed at deepening the theoretical foundations in the field of behavioral finance and substantiating the ways of transforming the financial behavior of households in the conditions of digitalization.

The object of the research is the financial behavior of households, and the subject of the research is the theoretical and methodological foundations, economic and institutional features of the transformation of the financial behavior of households in Ukraine in the conditions of digitalization.

According to the results of the study of the theoretical foundations of the financial behavior of households, it was found that the formation of this category was built on basic assumptions, which became the prerequisites for laying down the principles of the formation of the main theoretical approaches to the analysis of financial behavior: the traditional approach, based on the principle of rational decision-making by economic

agents, and the behavioral (behaviorist) approach, where the principle of rationality is called into question and the preventive nature of the system of behavioral factors that determine the choice of subjects is substantiated, in the field of analyzing the financial behavior of households, a complex interdisciplinary approach that takes into account both traditional and behavioral features of explaining various models of financial behavior was and remains important households.

Scientific views on financial decision-making by households and the general management of their personal finances are summarized, presented through rational and behavioral paradigms, in accordance with evolutionary changes. The main factors influencing the adoption of financial decisions by households are characterized, taking into account the evolutionary features of the relevant scientific approaches. It was determined that not only economic, but also demographic, social and personal characteristics of individuals exert an equal influence on financial behavior, therefore, they require an integral approach, which assumes that the justification of the model that describes the patterns of financial behavior of households is primarily observations, taking into account the influence of both internal and external factors, one of which is the digitalization process, which affects both the household in general and its members in particular, penetrating all spheres of human activity.

A bibliometric review of the publishing activity of domestic and foreign scientists in modern electronic information sources, in particular, such as: Web of Science, Scopus and ScienceDirect, was carried out by means of a special request using the term "financial behavior of households" in titles, abstracts and keywords of publications from 1975 to 2024. The share of published research results of domestic scientists in the total set of scientific works available in international scientometric databases was revealed. An analysis of the disciplinary structure of publications on the topic of household financial behavior was conducted and it was found that the issue of household financial behavior in scientific research exists as a separate scientific vector, which develops at the junction of several established research directions, in particular: finance, economics, management, psychology, sociology, econometrics, and today also the development of information technologies, digitalization, ecology and environmental protection.

A cluster division of the concentration map of research results was carried out with the help of VOSviewer v.1.6.20 tools, which highlights the transformation of the research of domestic and foreign scientists on the financial behavior of households through the prism of the development of digital technologies, as a result of which four main clusters were identified, which indicate the relationship of research on financial behavior of households in accordance with: 1) financial literacy, financial inclusion, financial education; 2) information, risk, individual behavior and awareness; 3) digitization, digital transformation, the development of digital technologies, the emergence of new business models, the growth of the field of digital finance and fintech companies; 4) the level of digital knowledge, abilities and skills of the population.

Differences in global and national priorities for the study of this issue have been identified, in particular, the Western research tradition analyzes the financial behavior of households as a set of relationships arising from the formation of the supply and demand of households for certain financial instruments, while modern domestic scientists actively study financial behavior households in the context of the development of behavioral finance, holding the opinion that the use of developments in the theory of behavioral finance makes it possible to objectively assess the level of financial awareness of citizens, to explain the investment decisions of households, as well as to form and implement the main models of their financial behavior.

The analysis of the main scientific approaches was carried out and the key theoretical principles regarding the essence of the "household" category were determined. A proper interpretation of the definition of "household" is provided, namely as a business entity, which consists of a person or a group of persons who run a joint economy, jointly use the acquired knowledge, skills and abilities to make economic decisions regarding the formation, distribution and use of monetary resources for the purpose of meeting one's own material needs and social and personal development.

Taking into account the peculiarities of the transformation of the essence of the concept of financial behavior of households in modern conditions, the author's approach to the interpretation of the essence of this concept is proposed, in particular, as a type of economic behavior that reflects a defined system of actions of household members

using relevant knowledge, abilities and skills that have developed under the influence of the institutional environment and exogenous factors, aimed at the formation, distribution and redistribution of monetary resources. By summarizing a number of scientific works on the studied issues, a classification of models of financial behavior of households was carried out.

During the analysis of the main indicators of the financial condition of households, it was established that: the average per capita income of the population cannot act as a factor in the activation of the financial activity of the population, since the actually available cash incomes of the population, starting from 2016 to 2021, did not show a tendency to increase; analysis of the structure of income distribution illustrates persistent persistence of inequality ; the absolute size of the incomes of the population in Ukraine and the low specific wages in aggregate incomes are insufficient in comparison with the corresponding indicator in developed countries; the most difficult situation is in those households that receive an average per capita equivalent total income per month, lower than the legally established subsistence minimum (the solvency of such households decreases, which negatively affects the economic situation in the country in general); the share of the structure of entrepreneurial income and income from property is reduced, which indicates a low level of activity of the financial strategy of behavior.

As a result of the analysis of the position of Ukrainian households regarding the assessment of their level of well-being, a tendency was revealed mainly towards consumption, in particular, of food products, but only a small part of households managed to save. Thanks to the analysis of consumer sentiment indices, negative dynamics of medium-term economic expectations and current personal financial situation were revealed. But, despite the existing stratification of the population according to the self-assessment of the financial situation, in general, the level of positive perception of the current situation is increasing.

The analysis of the distribution of households with regard to the presence of working persons in their composition revealed a negative trend in providing households with income, since the main source of household income in Ukraine is wages, and

considering that there are fewer working persons in households, accordingly, household incomes will also decrease. Accordingly, the amount of income largely determines consumer behavior, since the household has the opportunity to better satisfy those needs that are beyond the level of primary needs with higher incomes.

The system of factors and motives that influence the financial behavior of households is summarized and new trends in the behavior of Ukrainian households as consumers of goods and services are revealed, such as: the emergence of new behavioral types depending on the age structure of households, their income level and the subjective perception of the usefulness of consumer goods in modern consumer practices of households; diversity of behavioral tendencies of household representatives with medium and high incomes; demonstration by households of realistic models of behavior based on differentiated decision-making algorithms within the family; the influence of global patterns of scientific and technological progress and globalization on the consumer behavior of households. It has been established that consumer behavior largely determines the conditions for the growth of household welfare and is itself the result of reaching the appropriate level. It is argued that, as the basis of well-being, the consumer behavior of households depends on a number of subjective factors: the size of the family budget, the stage of the household's life cycle; consumption experience and lifestyle; adherence to fashion and the pursuit of prestige and family well-being; consumer expectations related to the forecasts of household members, for example, regarding future incomes; the amount of household debt, tax policy of the state and others.

The main changes that have taken place in the market of financial services under the influence of digitalization have been singled out and have a significant impact on the financial behavior of households as a subject of economic activity and owner of resources. It is argued that digital technologies today play a key role in the decision-making process regarding the cooperation of households with financial institutions regarding deposits and deposits, credit and investment operations.

It has been established that today the investment potential of households is directed, first of all, to the purchase of currency, real estate, deposits, as well as risky

cryptocurrency assets. Instead, public investments in securities and other financial instruments remain extremely limited. At the same time, there is a steady increase in the demand of the Ukrainian population for government bonds. It was found that the adoption of financial decisions by households regarding financial priorities, in particular savings and investment, is often influenced by external adverse factors, such as pandemics, hostilities, financial and economic instability, etc. But these same unfavorable conditions became a powerful impetus for the transition of the population to contactless payments, led to an increase in the number of electronic wallets and a wider application of payment automation. Among the population, the attractiveness of term hryvnia deposits is growing, correspondingly, their share in savings is also increasing.

Changes in the credit behavior of households under the influence of processes that occur as a result of the development and introduction of new technologies in the field of financial services are summarized. It was found that the credit behavior of domestic households is heterogeneous: one category of household willingly takes a loan to solve its own current material problems, the second wants to receive income, but has certain cautions, and the third category includes households whose members, relying on their own judgments and convictions, never take loans. It was found that the total volume of loans provided by Ukrainian banks during 2018-2023 had a positive tendency to increase, but in 2022 there was a decrease in the indicator, in our opinion, in connection with the full-scale invasion of Russia on the territory of Ukraine. However, since 2023, the retail loan portfolio has shown an upward trend after a long decline caused by full-scale war. It is argued that it is in the credit behavior of households that the level of their financial literacy is manifested, since ignorance or misunderstanding of credit conditions can lead to financial losses. In addition, the high level of competition between financial institutions in the defined market requires financial institutions to constantly improve their own activities, develop and implement increasingly complex technologies that households will have to use in the near future.

Objective factors contributing to the dynamic increase in digital and financial literacy of households at the current stage have been identified. The list of digital

competences that households should have for confident use of financial services is summarized and argued. The personal skills and abilities that should be inherent to household members for a comfortable stay and effective implementation of financial activity in a digitalized society. The introduction of the concept of digital financial literacy of the household is argued and its interpretation is proposed, in particular, as a set of theoretical and practical skills of its members to intensively and productively use digital technologies and financial literacy for their own needs (self-realization, work, rest, study, leisure of everyone), as well as for the achievement and implementation of economic, social and public goals, including in the process of making financial decisions.

During the analysis of the level of possession of digital skills among the adult population of Ukraine, it was found that in 2023, 93% of the adult population of Ukraine aged 18-70 had digital skills, 38% of whom possessed the highest level of four possible skills. It has been proven that the acquisition of a sufficient level of digital financial literacy by household members is inextricably linked to providing access to the Internet. A regression analysis of the relationship between total household income and the share of households connected to the Internet was carried out, which made it possible to prove a significant direct dependence of the economic well-being of households on the qualitative and quantitative indicator of the use of digital technologies, both in everyday life and for financial transactions. The formation of a digitalized household as a result of the transformation of the financial behavior of households under the influence of digital technologies is substantiated. The general features of the influence of digital technologies on the formation and development of financial relations, in particular, in certain components of the financial system, are determined.

A model of the transformation of the household's financial behavior in the conditions of digitalization is proposed, in which the key emphasis is placed on the generalization of the signs of transformation and digitalization, as a significant factor of changes in the financial behavior of households in modern conditions. The model allows you to visualize the influence of factors that promote and inhibit the use of

digital technologies by households in financial activities, benefits and risks associated with the introduction of digitalization in the economy, external and internal factors.

The need to introduce the concept of "digital household" into scientific circulation is proved and an author's approach to the interpretation of its essence is proposed, in particular, how individuals or groups of individuals who live together in one residential space or part of it, provide themselves with everything necessary for daily life, run a joint economy, fully or partially combine and spend funds, intensively and productively using digital technologies for personal needs (self-realization, work, income generation, recreation, education, leisure), as well as for achieving and implementing common economic, social and public goals. The structure is substantiated and an own approach to the interpretation of the definition of the financial behavior of a digitalized household is proposed. The main advantages of digitalization for the financial behavior of households and the threats (risks) that may arise as a result of the use of digital technologies during financial transactions are studied and summarized. The main and critically important advantages of the digitization process in terms of the financial behavior of households are singled out, and a model for strengthening the influence of the advantages of digitalization on the financial behavior of households is proposed to ensure financial stability.

Ways of effective use by households of the advantages of digitization in financial activities are proposed. In particular, 1) compliance with the basic principles of digitization specified in the "Digital Agenda of Ukraine" and the Concept of Development of the Digital Economy and Society of Ukraine; 2) constant improvement of the level of financial and digital literacy through self-education and acquiring knowledge, abilities and skills in public or private educational institutions; 3) creation of one's own business using financial and digital literacy (intelligence, knowledge, abilities and skills) using digital infrastructures and digital platforms; 4) compliance with openness and readiness for the implementation of high-tech initiatives and the implementation of digital transformation projects in the field of financial services, using the example of the financial activities of one's own household; 5) compliance with the basic safety rules regarding the use of digital financial services and products. The main

directions for overcoming internal obstacles of households to ensure a sufficient level of financial and digital literacy and openness to high-tech initiatives and digital transformation are given.

The main prospective directions for improving the financial behavior of households in modern conditions have been determined, such as: 1) increasing the financial and digital literacy of households by conducting educational and explanatory work among the population regarding the possibilities of digital technologies in financial activities, the advantages of financial instruments and ways of their use; 2) creation of conditions for a gradual increase in the welfare of the population by stabilizing the growth rates of real incomes of households; 3) expansion of the list of financial services and products provided to households-owners of temporarily free funds with constant informing of the population about the availability of such products and services, possibilities and advantages of their use; 4) improvement at the legislative level of the current system of protection of financial resources of the population placed on the financial market; 5) increasing households' access to traditional bank loans or attracting households to alternative forms of lending; 6) strengthening the trust of households in the banking system of Ukraine; intensification of the activity of employment centers regarding the implementation of business start-up programs by households where there are unemployed; 7) activation of the processes of involving households in investment activities; 8) creation of appropriate conditions for diversification of household savings portfolio; provision of sufficient resources to households, which will be provided by state support to citizens.

Keywords: behavioral finance, household financial behavior, households, financial decisions, financial resources, savings, deposits, investment behavior, investment decisions, digital transformation, financial technologies, cashless payments, electronic payment systems, neobanks, digitalization, risk, digitalized household, financial and digital literacy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

1. Онишко С. В., Добрянська Н. Б. Зміни фінансової поведінки домогосподарств в Україні в реаліях сьогодення. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №1 (127). с. 112-119. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-1-17> (0,5 д.а дисертанту належить 0,3 д.а).
Особистий внесок здобувача: з'ясування сутності фінансової поведінки домогосподарств, аналіз динаміки заощаджень у їх доходах та виявлення сучасних тенденцій змін такої поведінки та можливостей підвищення рівня заощаджень крізь призму їх взаємозв'язку та ролі як фінансового джерела повоєнного відновлення.
2. Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. *Український економічний часопис*. 2023. №2. с. 26-30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-5>
3. Добрянська Н. Б. Цифровізоване домогосподарство як результат цифрових трансформацій в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2024. №1(06). с. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-1>
4. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств в розрізі бібліографічного огляду сучасних електронних інформаційних ресурсів. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. №2 (86). с. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-86-7>
5. Добрянська Н. Б. Оптимізація фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств на внутрішньому ринку державних запозичень України в реаліях сьогодення. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2024. № 2. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-5940.2.2024.3>

У матеріалах наукових конференцій:

6. Добрянська Н. Б. Influence of financial literacy level on the financial behavior of Ukrainian households. *Фінанси, економіка, право vs війна* [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. с. 635-638.

7. Добрянська Н. Б. Financial literacy of households in the context of influence on their financial behavior in conditions of posr-war reconstruction. *Ukraine of the Future: Challenges, Realities, Strategies*: collection of materials 21st All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference for Student. Irpin. State Tax University, 2022. p. 24-26.

8. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств з погляду інституціональної теорії. *Вплив обліку та фінансів на розвиток економічних процесів*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь-Берегово, 27-29 квітня 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. с. 316-318.

9. Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого-економіста Сергія Ілліча Юрія, м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. с. 411-413.

10. Добрянська Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С. 145-150.

11. Добрянська Н. Б. Вплив цифрових навичок на фінансову поведінку домогосподарств. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції*

[Електронне видання] : збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 8 грудня 2023 року). Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. С. 224-227.

12. Добрянська Н. Б. Цифрові технології як інструмент підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в умовах викликів сьогодення. *Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах* [Електронне видання] : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року). Ірпінь, 2024. С. 558-560.

13. Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* [Електронне видання]: збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь, Державний податковий університет. 22 листопада 2024 року. Частина 1. 2024. С. 245-248.

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	13
1.1. Міждисциплінарний аспект наукових підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарства.....	13
1.2. Поняття «фінансова поведінка домогосподарств» крізь призму бібліографічного огляду сучасних інформаційних джерел	29
1.3. Теоретичні засади сутності та моделей фінансової поведінки домогосподарств.....	51
<i>Висновки до Розділу 1.....</i>	68
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ	75
2.1. Аналіз фінансового стану домогосподарств та характеристика їх поведінки у контексті споживання фінансових послуг	75
2.2. Динаміка основних індикаторів фінансової активності домогосподарств як власників ресурсів під впливом цифровізації.....	102
2.3. Роль цифрових технологій як інструменту підтримки фінансової стійкості домогосподарств в сучасних умовах.....	131
<i>Висновки до Розділу 2.....</i>	149
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЦИФРОВІЗОВАНОГО ДОМОГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ.....	155
3.1. Формування цифровізованого домогосподарства як результат трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій	155

3.2. Основні напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації в контексті її переваг та мінімізації ризиків.....	173
<i>Висновки до Розділу 3.....</i>	191
ВИСНОВКИ.....	196
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	206
ДОДАТКИ.....	243

ВСТУП

Актуальність теми. Цифровізація сучасного суспільства, що призвела до бурхливого розвитку когнітивної економіки, істотно вплинула на фінансові відносини. Процес формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів грошових коштів набуває нових характерних ознак цифрової економіки. Сфера фінансових інтересів традиційно ділиться на державну, суб'єктів господарювання та домашніх господарств. Саме фінанси домогосподарств сьогодні є тією основою, що дозволяє акумулювати основну частину фінансових ресурсів. У фокусі досліджень науковців сьогодні знаходяться питання поведінкової економіки, зокрема визначення того, як насправді приймають рішення суб'єкти економіки.

Фінансова поведінка домогосподарств як відносно новий об'єкт досліджень фінансової науки останнім часом привертає увагу дедалі більшої кількості науковців. Вивчення цього виду економічної поведінки дозволяє не тільки збагатити теоретичну базу, але й виявляти певні тенденції щодо трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, передбачаючи можливі зміни і способи впливу на неї, запропонувати актуальні шляхи оптимізації фінансової поведінки домогосподарств України в сучасних умовах. Відтак, виникає гостра необхідність у поглибленому вивченні теоретичних засад фінансової поведінки домогосподарств, дослідженні ознак її трансформації в умовах цифровізації та розробці на цій основі практичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні в сучасних умовах.

Актуальність цього питання полягає також у тому, що фінансова поведінка домогосподарств є одним з чинників соціального та економічного благополуччя як членів домогосподарств зокрема, так і країни загалом.

Дослідженню проблем фінансової поведінки домогосподарств присвячено багато наукових праць провідних вітчизняних та іноземних учених. Зокрема,

серед зарубіжних вчених дослідженням фінансової поведінки домогосподарств займалися такі науковці, як: Г. Беккер, Д. Бернґем, Дж. Дьюзенберрі, Г. Катон, Дж. Кейнс, А. Маршалл, Р. Мертон, Дж. Мінсер, Ф. Модільяні, Д. Рікардо, П. Самуельсон, А. Сміт, М. Фрідмен, Д. Шафер та інші.

Вагомий внесок в обґрунтування теоретичних основ і практичних засад стосовно діяльності домогосподарств України та їх фінансової поведінки зробили також і вітчизняні науковці, зокрема, такі, як: В. Базилевич, О. Ватаманюк, А. Вдовиченко, З. Галушка, Н. Давиденко, Т. Єфременко, М. Іващенко, Т. Кізіма, В. Коваленко, О. Ковтун, І. Ломачинська, С. Онишко, А. Семеног, О. Шаманська, С. Юрій та інші.

Дослідженням впливу реалій сьогодення, зокрема, процесів цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств займалися такі вчені як О. Береславська, Ю. Вергелюк, У. Гудзевич, М. Дубина, О. Мелих, О. Піжук, О. Попело, А. Сидорчук, Ю. Станкевич, Н. Холявко, А. Тарасенко, С. Шкарлет.

Заслужують уваги праці таких вчених як: О. Вінник, А. Полторак, Б. Пшик, Г. Чміль, які зробили вагомий внесок у розвиток теоретичних засад щодо фінансів домогосподарств, моделей їх поведінки, розвитку фінансового ринку та його складових, теорії та практики фінансової діяльності домогосподарств, а також значну увагу приділяли питанням виникнення потенційних загроз та ризиків від використання цифрових технологій у фінансовій сфері банківськими й небанківськими установами, а також пошуку шляхів покращення надання фінансових послуг, зокрема, домогосподарствам.

Віддаючи належне здобуткам вчених у дослідженні фінансової поведінки домогосподарств, питання трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації є недостатньо дослідженим і деякі його аспекти досі залишаються відкритими. Зокрема, це стосується виявлення змін, які відбуваються з фінансовою поведінкою домогосподарств під впливом сучасних цифрових трансформацій, які, на перший погляд, призводять до позитивної тенденції, але, поряд з тим, супроводжуються негативними наслідками та

становлять загрозу фінансовій стабільності домогосподарств. Недостатня увага приділена аналізу основних показників фінансового стану домогосподарств як споживачів фінансових послуг та власників фінансових ресурсів в умовах цифровізації. Крім того, відкритим залишається питання ролі цифрових технологій як інструменту підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в сучасних умовах в контексті фінансової та цифрової грамотності. Потребує вдосконалення система існуючих підходів до розуміння фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, зокрема, існує необхідність введення в науковий обіг таких категорій, як: цифрові фінансові послуги, цифровізоване домогосподарство та фінансова поведінка цифровізованого домогосподарства, для забезпечення категорійної визначеності та окреслення шляхів подальшого гармонійного технологічного, економічного, євроінтеграційного і сталого вектору розвитку України. Все це зумовлює актуальність і необхідність дослідження трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації на теоретичному і практичному рівнях.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад в області поведінкових фінансів та обґрунтування шляхів трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання наступних завдань:

- виявлення та характеристика міждисциплінарного аспекту наукових підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарств;
- з'ясування стану розкриття та дослідження поняття «фінансова поведінка домогосподарств» вітчизняними та зарубіжними науковцями за допомогою бібліографічного огляду сучасних інформаційних джерел;
- визначення теоретичних засад сутності та моделей фінансової поведінки домогосподарств;

- проведення аналізу фінансового стану домогосподарств та характеристика їх поведінки у контексті споживання фінансових послуг;
- характеристика динаміки основних індикаторів фінансової активності домогосподарств як власників ресурсів під впливом цифровізації;
- визначення ролі цифрових технологій як інструменту підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в сучасних умовах;
- обґрунтування формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій;
- введення в науковий обіг поняття цифровізованого домогосподарства;
- виявлення шляхів ефективного використання переваг та надання пропозицій стосовно заходів щодо мінімізації ризиків фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифровізації;
- надання пропозицій щодо напрямів раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації в контексті її переваг та мінімізації ризиків.

Об'єкт дисертаційної роботи: фінансова поведінка домогосподарств.

Предметом дослідження є теоретико-методичні засади, економічні й інституційні особливості трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації.

Методи дослідження. Дослідження базується на системно-інституційному підході, згідно з яким фінансову поведінку домогосподарств розглянуто у тісному взаємозв'язку інститутів із забезпечення фінансової діяльності, зокрема, банківської системи та інших фінансових інститутів з урахуванням об'єктивних закономірностей та інституційних особливостей розвитку національної економіки. У роботі застосовано сукупність методів наукового пізнання, що забезпечили концептуальну єдність дисертації. В дисертації використано різні методи:

- системно-структурний, ретроспективний та наукової абстракції із застосуванням історичного та логічних підходів для дослідження еволюційних змін у трактуванні сутності ключових понять, таких як: «домогосподарство», «фінансова поведінка домогосподарства», «цифровізоване домогосподарство» тощо, міждисциплінарного аспекту становлення наукових підходів до вивчення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств та визначення факторів, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень;

- систематизації та групування – для виявлення впливу кількох факторів, зокрема, розміру доходу домогосподарства, наявності доступу до мережі Інтернет та рівня фінансової і цифрової грамотності, на характер фінансової поведінки;

- кореляційно-регресійного аналізу – для встановлення істотності залежності результативного показника (розміру доходу домогосподарства) від факторної ознаки (доступу до мережі Інтернет);

- економіко-статистичний метод та метод аналізу рядів динаміки для оцінки тенденцій і закономірностей у структурі доходів і витрат домогосподарств та розподілу домогосподарств за рівнем самооцінки їх доходів;

- елементи кластерного аналізу для виявлення суміжних категорій, які досліджуються крізь призму фінансової поведінки домогосподарств у множині наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних науковців;

- табличний метод із застосуванням хронологічної систематизації та методу відносних величин – для візуалізації динаміки розміру та структури сукупних ресурсів домогосподарств в Україні, розподілу населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів та середньомісячних інвестиційних грошових витрат, кредитування громадян за цільовим спрямуванням тощо.

- графічний, статистичних порівнянь – для виявлення тенденцій розвитку кредитування домогосподарств, динаміки сукупних доходів домогосподарств, динаміки зростання частки домогосподарств України з доступом до мережі Інтернет від загальної кількості домогосподарств тощо;

- аналізу та синтезу – для дослідження особливостей фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації.

Інформаційна база дослідження ґрунтується на законодавчих та нормативно-правових актах, що регламентують економічну діяльність в Україні та статистичній інформації. Зокрема, для потреб дослідження використані звітні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, звіти науково-дослідних, соціологічних центрів та установ, монографії і наукові публікації як вітчизняних, так і іноземних фахівців, які стосуються теми дослідження, а також основні положення нормативно-правових документів.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення дисертаційної роботи, які визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

удосконалено:

- підхід до аналізу фінансового стану домогосподарств, у якому, на відміну від існуючих методик, використовуються шкали еквівалентності, що дозволяє відобразити вплив зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при зміні його розміру та складу, врахувати коефіцієнти нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем матеріального добробуту та розподілити домогосподарства в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів;

- методичний підхід до оцінки фінансової поведінки домогосподарств, який, на відміну від інших, базується на поєднанні реальних показників фінансового стану домогосподарств з індексами споживчих настроїв та оцінкою домогосподарствами рівня свого добробуту у конкретних соціально-економічних умовах, що дозволяє виокремити найпоширеніші моделі фінансової поведінки домогосподарств для подальшої їх оптимізації;

- метод оцінки ризиків та переваг використання домогосподарствами продуктів цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій, який, на

відміну від існуючих, дозволяє виокремити критично важливі переваги цифровізації для подальшого ефективного їх використання домогосподарствами у фінансовій діяльності та знайти шляхи убезпечення домогосподарств від можливих загроз, пов'язаних з процесами цифровізації;

набули подальшого розвитку:

- понятійно-категоріальний апарат, зокрема, понять: «домогосподарство», «фінансова поведінка домогосподарств», «цифрова фінансова грамотність», «цифровізоване домогосподарство», «фінансова поведінка цифровізованого домогосподарства», що дають змогу підвищити рівень наукової обґрунтованості проблематики фінансової поведінки домогосподарств і на відміну від традиційних формулювань та підходів дозволяють врахувати стрімкий вплив цифровізації на сучасні реалії існування домогосподарств та всі сфери їхньої діяльності;

- підхід до вибору напрямів оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах через побудову моделі її трансформації, яка дозволяє врахувати вплив факторів, що сприяють або стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності;

- адаптація методики бібліометричного та кластерного аналізу досліджень фінансової поведінки домогосподарств за допомогою інструментів програми VOSviewer v.1.6.20 та методу визначення рівня зацікавленості відповідними запитами з використанням сервісу Google Trends, яка дозволяє виявити ключові напрями трансформації фінансової поведінки домогосподарств та можливості впливу на неї з метою оптимізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертацію виконано згідно з плановою темою науково-дослідної роботи кафедри фінансових ринків та технологій і кафедри публічних фінансів Державного податкового університету «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (№ державної реєстрації 0121U109588), де автором досліджено основні тенденції залучення заощаджень домогосподарств в Україні на внутрішньому ринку державних запозичень та окреслено основні напрямки

активізації населення до інвестиційних процесів з метою підвищення ефективності функціонування публічних фінансів в умовах війни та у період повоєнного відновлення (Акт від 26 грудня 2024 р.).

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні наукові положення дисертації доведено до рівня практичних рекомендацій, які можуть використовуватися міністерствами, відомствами, а також банківськими та небанківськими фінансовими установами для оптимізації фінансової поведінки домогосподарств та забезпечення керованого впливу на неї, зокрема, підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності домогосподарств, і, як наслідок, забезпечення ефективного функціонування економіки країни та фінансової стійкості її громадян. Окремі висновки та рекомендації автора використано у практичній діяльності АТ «Ощадбанк» (Довідка від 20.02.2025 (б/н)) та АТ «Укресімбанк» (Довідка від 28.02.2025 № 0023105/6156-25).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною науковою працею. Наукові положення, практичні рекомендації, висновки та пропозиції, винесені на захист роботи, отримано автором самостійно. Особистий внесок автора конкретизовано у списку публікацій здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та методичні результати наукового дослідження оприлюднено автором на 8 науково-практичних конференціях: «Фінанси, економіка, право vs війна» (м. Ірпінь, 2022 р.), «Ukraine of the Future: Challenges, Realities, Strategies» (м. Ірпінь, 2022 р.), «Вплив обліку та фінансів на розвиток економічних процесів» (м. Берегово, 2023 р.), «Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу» (м. Кам'янець-Подільський, 2023 р.), «Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації» (м. Ірпінь, 2023 р.), «Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції» (м. Ірпінь, 2023 р.), «Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах» (м. Ірпінь, 2024 р.), «Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції» (м. Ірпінь, 2024 р.).

Наукові публікації. Основні теоретичні та практичні результати дисертації опубліковано у 5 статтях вітчизняних наукових фахових виданнях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 271 сторінку друкованого тексту. Основний зміст викладено на 205 сторінках тексту, який містить 7 таблиць, 23 рисунки. Робота має 21 додаток, розміщений на 28 сторінках. Список використаних джерел містить 347 найменувань і викладений на 36 сторінках.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1. Міждисциплінарний аспект наукових підходів до дослідження фінансової поведінки домогосподарства

У системності дослідження економічних процесів і явищ, принципів економічної поведінки економічна теорія набула нових граней. Вона розширила рамки наукових досліджень, орієнтуючись не лише на прагматичні розрахунки, норми раціональної поведінки господарюючих суб'єктів, а й на психологічні, ментальні, групові характеристики прийняття економічних рішень, які можуть суттєво впливати на результати їх досягнення [1, с. 15].

При цьому кожний наступний напрям дослідження поведінки економічних суб'єктів доповнював попередні здобутки через розширення аналізу сукупності тих чинників, що впливають на економічну поведінку у процесі розвитку ринкових економічних відносин та соціальних відносин і зв'язків [2, с. 26].

Історично аналіз фінансової поведінки будувався з базових припущень, які є передумовами, закладеними принципами побудови теорій, тобто вже зумовленими факторами впливу та інструментами дослідження. Можна виділити два основні теоретичні підходи до аналізу фінансової поведінки: традиційний підхід, заснований на принципі раціонального прийняття рішень економічними агентами, та поведінковий (біхевіористський) підхід, де принцип раціональності ставиться під сумнів та обґрунтовується превентивність системи поведінкових факторів, що визначають вибір суб'єктів.

Слід сказати, що такий поділ є досить умовним, оскільки сам об'єкт аналізу має міждисциплінарний характер і проблема дослідження фінансової поведінки в рамках економічної теорії доповнювалася внеском соціологічних та психологічних теорій, які різко змінили вектор факторного аналізу, перемістивши

акцент з об'єктивних економічних факторів на суб'єктивні, що визначають внутрішню мотивацію.

В економічній теорії та в інших соціальних та поведінкових науках існує ряд підходів до визначення сутності фінансової поведінки домогосподарств, які реалізують свої інтереси як суб'єкти ринкової економіки (Рис. 1.1).

Рис. 1.1. Еволюція підходів до визначення фінансової поведінки домогосподарств в економічній теорії, соціальних та поведінкових науках

Джерело: складено автором

Так, представник теорії соціальних наук І. Бентам пояснював психологічну спрямованість економічної поведінки, визначаючи добробут щастям найбільшої кількості людей і ставив питання про те, хто повинен розв'язувати проблеми, що впливають на добробут, окремі індивіди, держава, більшість членів суспільства [1, с. 23]. А. Маслоу конкретизував структуру потреб, розмістивши їх у «піраміду» та визначивши первинні і вторинні потреби [3]. У процесі реалізації економічних потреб формується економічна поведінка домогосподарств, яка об'єднує економічні, соціологічні, психологічні, культурні та інші аспекти їхньої діяльності. Вона являє собою сукупність різноманітних соціально-економічних дій суб'єктів, пов'язаних з суб'єктивно-оптимізаційним використанням різних за функціями і призначенням обмежених економічних ресурсів і спрямованих на отримання максимальної вигоди (доходів, товарів, умов для відпочинку, підвищення кваліфікації, отримання нового соціального статусу тощо).

Сучасні підходи у дослідженні економічної поведінки спираються на досягнення науковців як економічних, так і соціальних наук.

Як зауважують Д. Богиня та С. Бурлуцький, поведінку домогосподарства багато в чому визначають соціальне середовище, моральні принципи, а отже, використання моделі економічної людини-максимізатора не дозволяє адекватно відобразити реальність. Обмеженням раціональності поведінки домогосподарства може бути відмінність у бажаних цілях. Неокласична теорія, наприклад, робить наголос на первинності максимізації корисності від споживання, а отже, максимізації доходу і добробуту, а це вже суперечить установкам суспільств, де потенційними цілями є максимізація престижу або релігійне благочестя [4, с. 61].

А. Сміт почав розглядати індивіда як «економічну людину». У «Дослідженні про природу і причини добробуту націй» він писав: «Не від доброзичливості м'ясника, пивовара або булочника очікуємо ми отримати свій обід, а від дотримання ними своїх власних інтересів. Ми звертаємося не до їхньої гуманності, а до їхнього егоїзму і ніколи не говоримо їм про наші потреби, - а про їхні вигоди» [5].

Класична школа започаткувала теорію трьох факторів виробництва та визначила механізми ринкової алокації ресурсів через диференціацію їх доходності. Відповідно до теорії А. Сміта, заробітна плата, прибуток, рента, виступають «трима первісними джерелами будь-якого доходу, так само як і будь-якої вартості». А природні норми заробітної плати, прибутку та ренти регулюються, за А. Смітом, фундаментальними умовами життєдіяльності певного суспільства [5, с. 44]. Важливо, що Ж. Б. Сей почав виділяти підприємництво як «особливу діяльність у промисловості», а прибуток як винагороду за талант, дух порядку і керівництва [6. с. 54].

Т. Парсонс (1902-1979) створив так звану теорію соціальної дії, яка відкрила цілий блок структурно-функціональних теорій ХХ ст. Він вказав на те, що соціальна система базується на актах взаємодії індивідів. Узгодження у цих діях досягається шляхом засвоєння ними загальноприйнятих норм та перетворення останніх на внутрішні мотиви їх діяльності [7].

Регулювання економічної поведінки представники соціальних і поведінкових наук почали вбачати у формуванні інституціональних та соціальних теорій господарської взаємодії.

У теоріях неокласичного напрямку поведінка «економічної людини» пояснюється низкою додаткових характеристик. Перш за все, поведінка усіх економічних агентів вважається абсолютно раціональною. Досконала форма раціональності базується на принципі максимізації: споживач завжди прагне максимізувати корисність (максимальне задоволення потреб), а виробник (підприємець) - отримати максимальний прибуток. Усі економічні агенти усвідомлюють цілі і здатні вибирати кращі (оптимальні) рішення для їх досягнення [8].

А. Маршалл значну увагу приділив врахуванню не лише економічних, а й загальнолюдських цінностей і стимулів. «Економічну науку, - писав він, - не можна прирівняти до точних природничих наук, бо вона має справу з постійно змінюваними, дуже тонкими ознаками людської натури» [9].

Теорія раціональної поведінки стала не лише базовою у дослідженні економічної поведінки домогосподарств, а й теоретичною основою для вивчення багатьох соціальних процесів для інших соціальних і поведінкових наук. Це підкреслив Г. Беккер у Нобелівській лекції: «... економічний спосіб моделювання поведінки нерідко приваблює своєю аналітичною могутністю, яку забезпечує йому принцип індивідуальної раціональності, спеціалістів з інших областей, що вивчають соціальні проблеми. Впливові школи теоретиків і дослідників-емпіриків, що спираються на модель раціонального вибору, активно діють у соціології, юриспруденції, політології, історії, антропології і психології. Модель раціонального вибору забезпечує найбільш перспективну основу, наявну у нашому розпорядженні, для уніфікованого підходу представників суспільних наук до вивчення соціального світу» [10].

Основам сучасної теорії економічної поведінки домогосподарств передувало декілька етапів формування, представлених ученими різних напрямів і шкіл. Спочатку це були поведінкові моделі людини у різних соціальних науках, потім вони виокремилися в економічних дослідженнях неокласичного напрямку та знайшли своє продовження в альтернативних моделях людини Г. Саймона, Р. Хайнера, Г. Беккера, Х. Лейбенстайна, П. Л. Рейно, Ф. Хайсека, І. Кірцнера та ін. [11]

Становлення цілісної економічної теорії поведінки домогосподарств на сьогодні представлено синтезом теорій кейнсіанського (Дж. М. Кейнс, Ф. Модільяні), неокласичного (П. Самуельсон, Дж. Колдуел, Т. Шульц), інституціонального (Т. Веблен, Дж. Гелбрейт) та неінституціонального (Р. Поллак, Е. Тоффлер, Дж. Ходжсон) напрямів економічної думки, теорією перспектив (Д. Канеман і А. Тверські) та новою економічною теорією домашнього господарства (Г. Беккер, Я. Мінсер, К. Поланьї, М. Андерсон).

Представники кейнсіанського напрямку визначили макроекономічні поведінкові функції домашніх господарств та сформували теоретичні моделі

поведінки домогосподарства як споживача: абсолютного доходу, відносного доходу, життєвого циклу, міжчасового вибору та інші [12].

Нова економічна теорія домашнього господарства (Г. Беккер, Я. Мінсер, К. Поланьї, М. Андерсон) спрямована на пошуки у домашньому господарстві атрибутів виробничого процесу. Сировиною для виробництва товарів, вироблених домашніми господарствами, служать, на думку Г. Беккера, час і продукти. Хоча, з макроекономічного погляду, виробництво на рівні домашніх господарств менш ефективне, ніж суспільне виробництво, тому що не здатне забезпечити сім'ю повним набором усіх необхідних товарів і послуг та відволікає робочу силу від вирішення загальнонаціональних завдань, але у ситуації виживання воно здатне підтримати рівень сімейного споживання деяких важливих видів товарів і послуг, причому у ринкових умовах не тільки на натуральній, а й на товарно-грошовій основі [13, с. 23-24].

Г. Беккер у рамках даної теорії дослідив низку питань, які раніше не вважалися сферою економічної науки, а саме:

- 1) особливості розподілу праці між членами сім'ї;
- 2) аналіз шлюбного ринку;
- 3) еволюцію інституту сім'ї у довготривалій історичній перспективі;
- 4) значення альтруїзму для добробуту та розвитку сім'ї;
- 5) вибір між кількістю дітей та їх «якістю»;
- 6) динаміку розлучень тощо.

Погоджуємося з думкою М. Литвака щодо неоінституціонального напрямку теорії домогосподарства, представниками якого є Р. Поллак, Е. Гідденс, Дж. Ходжсон та ін. На думку науковця, даний напрям розширює та узагальнює концепцію нової економіки домогосподарства, визнаючи значущість внутрішньої структури та організації домогосподарства, мотивів його створення, цілей діяльності. Домогосподарство у цій концепції розглядається як окремий інститут, управлінська структура [14].

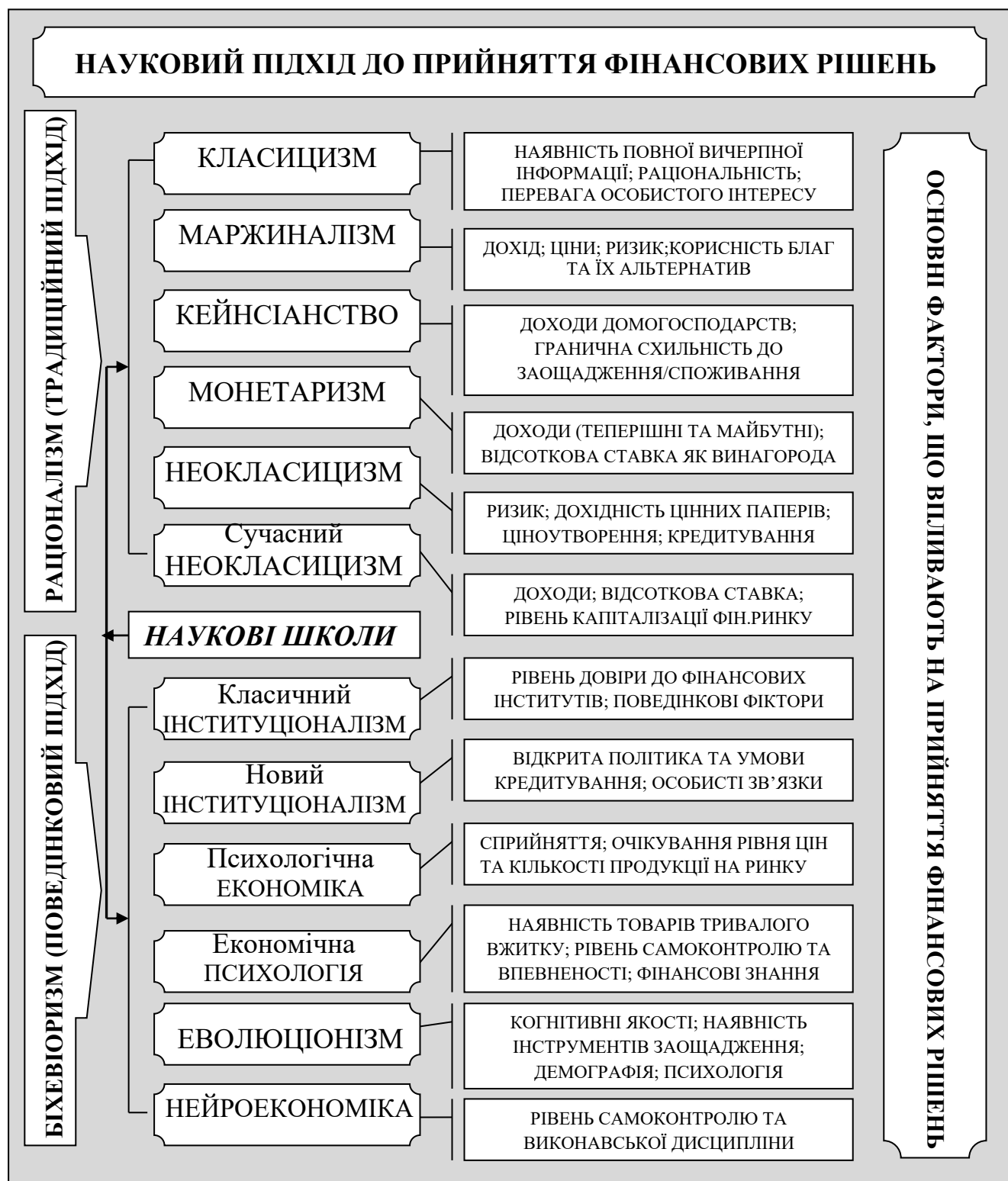

Рис. 1.2. Еволюція наукових підходів щодо визначення факторів, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень

Джерело: складено автором.

Наукові погляди щодо прийняття рішень домогосподарствами та загального управління їх особистими фінансами теж здебільшого представлені

через раціональні та поведінкові парадигми. Представники наукових шкіл окреслили ряд визначальних факторів, які впливають на прийняття індивідами (домогосподарствами) фінансових рішень. Основні з них було узагальнено на рис. 1.2.

Осмислення «економічного підходу» в якості загальної поведінкової парадигми було здійснено Г. Беккером у книзі «Економічний підхід до людської поведінки»: «... прийшов до переконання, що економічний підхід є всеосяжним, він може бути застосованим для аналізу будь-якої поведінки - до цін грошових і тіньових «вмінених цін, до рішень, що повторюється і одноразових, важливих та малозначних, до цілей, емоційно навантажених і нейтральних, до багатіїв і бідняків, чоловіків і жінок, дорослих і дітей, розумних і недотеп, пацієнтів та лікарів, бізнесменів і політиків, вчителів і учнів» [10].

Представники неоавстрійської школи Фрідріх А. фон Гаск, Л. фон Мізес, І. Кірцнер для пояснення моделі поведінки людини поєднали концепції знання, рівноваги та раціональності [15].

Базотворчі принципи традиційного підходу були закладені класичною економічною школою. Як суб'єкт аналізу вона затвердила модель «економічної людини» (*homo economicus*), чії цільові установки свого часу піддавалися критиці, проте сама модель показала феноменальну життєздатність та інваріантність при формуванні наукових гіпотез протягом понад двох століть. Створення такої моделі обумовлено необхідністю дослідження проблеми вибору та мотивації у господарській діяльності індивідів.

Економічний індивід в науковій літературі, на думку Дж. Брунера трактується як «винахідна людина, що оцінює, максимізує» [16]. Модель передбачає, що людина поводить повністю раціонально, приймаючи економічне рішення; вона визначається набором аксіом, дозволяють представити задані переваги індивіда як функцій корисності, які потім максимізуються.

Так, у неокласичній парадигмі економічна наука в ідеалі має бути повністю очищена від психологізму. З погляду нобелівського лауреата

П. Самуельсона, розуміння того, чому люди поведуться так чи інакше, має бути отримане шляхом аналізу поведінки економічних агентів, що спостерігається, а не їх мотивацій [17].

Перші міркування про економічне наповнення поведінки людини представлені у працях А. Сміта «Теорія моральних почуттів» та «Дослідження про природу та причини багатства народів» [18], де автор викладає думку про те, що «в господарському житті людина поводить певним специфічним чином, і цей тип поведінки є основою всієї системи економічних відносин». Погляди А. Сміта фіксують «модель поведінки людини, орієнтованої на дотримання приватного інтересу та на співпрацю на основі взаємної вигоди» [19].

Свій розвиток ідеї А. Сміта отримали у теорії Бентама, в якій цільова функція корисності побудована на принципах гедонізму, що пов'язують моральне добро із задоволенням. Вчений виділяє два основних принципи, відповідно до яких народжується портрет раціональної людини: перший - принцип найбільшого щастя - є нормативним орієнтиром під час прийняття рішень. Другий - принцип психологічного гедонізму - є позитивним уявленням про те, як поведуться люди (слідують своїм егоїстичним цілям) [20].

Остаточно модель сформувалася теоретично Дж. С. Мілем, який вперше формує та використовує модель поведінки людини, спеціально сконструйовану за допомогою методу абстрагування. Мілль обмежує мотивацію людини деякими господарськими цілями (прагнення багатства), що потребують максимізації заданої функції (збільшення багатства з мінімальними витратами і від задоволення) [21].

Спроби врахувати існуючі психологічні закономірності присутні в різних економічних школах у рамках даного підходу, однак це можна уявити або як спробу змодельовати типові реакції економічних суб'єктів (знову ж таки з високою часткою абстракцією), або як психологічні фактори як ірраціональні складові, які не можливо включити в модель.

Так, Дж. М. Кейнс вивів «основний психологічний закон», згідно з яким зростання схильності людини до споживання зі зростанням доходу відбувається тією ж мірою, як і росте сам дохід» [12]. Проте запровадження цієї закономірності є більше припущенням про типову поведінку індивіда у відповідь на збільшення доходу, аніж висновком, який стосується психологічної науки на того часу [22].

В рамках традиційного підходу в основі раціональної фінансової парадигми сформувалися базові теорії фінансів: теорія очікуваної корисності Неймана-Моргенштерна, теорія портфельних інвестицій Марковіца (1952), теорія життєвого циклу Модільяні та Блумберга, теорія ефективного ринку Фама. Ключовим припущенням всіх цих теорій є те, що вибір економічної людини раціональний та її основна мета - максимізація прибутку.

Теорія очікуваної корисності Неймана і Моргенштерна заснована на теорії Бернуллі і стверджує, що раціональний учасник ринку обирає одну альтернативу з ряду ризикованих, намагаючись таким чином максимізувати очікувану корисність. При цьому такі фактори впливу, як соціальні, культурні та психологічні, виключаються із аналізу. Уподобання відносяться до внутрішніх мотивів поведінки та стабільні у короткостроковому періоді, а обмеження - до зовнішніх стимулів та характеризуються волатильністю [23].

Марковіц розробляв алгоритм прийняття рішень інвестором, який перебуває в умовах невизначеності щодо прибутковості альтернативних інвестиційних портфелів [24].

Основна ідея Модільяні та Брумберга полягає в тому, що людина намагається знизити поточне споживання, щоб забезпечити приблизно рівний рівень споживання протягом усього життя. Основний висновок полягає в тому, що споживання індивіда пов'язане не лише з його сьогоденням, а й з майбутнім доходом, а середній дохід розглядається на міжчасовому інтервалі життєвого циклу [25].

Гіпотеза ефективного ринку Фама є однією з найбільш важливих - в ній міститься аналіз фінансових ринків, який дозволяє зробити висновок, що ринок

ефективний та його учасники мають усі необхідні відомості, які потрібні для прийняття рішення [26].

Таким чином, протягом XIX-XX століть у рамках традиційного підходу у різних економічних шкіл ускладнюється інструментарій, будуються все більш громіздкі моделі, що включають більшу кількість або факторів, або етапів розрахунку, проте зберігаються базові принципи прийняття рішень, головний з яких - раціональність, орієнтована на результат і побудована на спрощених шаблонах поведінки.

І хоча цей період характеризується великою кількістю міждисциплінарних робіт, що вказують на невідповідність економічних концепцій та реальності [27], критикам теорії раціональної поведінки не вдалося вивести стійкі психологічні закономірності, порівняльні за простотою та ефективністю з передумовами, прийнятими в економічній теорії. Тому критика однобічності економічних моделей та бажання подолати цю однобічність найчастіше виявлялися безрезультатними.

Поведінковий підхід спочатку ставив під сумнів життєздатність передумов, у яких будувався традиційний аналіз. Емпіричні спостереження психологів, які першими чинили опір спрощеному розумінню поведінки людей, говорили про зворотну закономірність: нераціональність дій суб'єктів зустрічається частіше.

Формування поведінкового підходу почалося з роботи Г. Тарда "La Psychologie Economique", що вийшла друком у 1902 році, в якій він запропонував альтернативний підхід до аналізу економічного моделювання [28].

Передумовами зазначеного підходу стали досягнення, які на початку XX століття напрацювала психологія. Г. Тард став основоположником такої наукової течії, як «економічна психологія», яка мала, на його думку, змінити традиційну економічну концепцію. Основну критику робіт класиків вчений зосередив на їхній індивідуалізації принципів побудови стандартних економічних моделей: людина не розглядається як соціальна істота. У його поданні саме

взаємодія людей, а не індивідуалізм має стати основою науки про економічну поведінку [28].

До однієї з перших базових робіт у цій галузі можна віднести статтю Дж. Катона, в якій обґрунтовується ідея, що в умовах невизначеності економічні очікування та поведінка домогосподарств безпосередньо впливають на економічні процеси [29].

Якщо до робіт Дж. Катона психологічні змінні розглядалися як невимірювані, то з їх виходом затверджується новий підхід, згідно з яким існує не лише необхідність, а й можливість їх формалізації та обліку. Фундаментальною основою для цього стали кілька факторів, ігнорування яких стало в сучасних умовах неможливим. По-перше, зросла роль засобів інформації, сформувалися нові канали її поширення, що призвело до виділення категорії «очікування» у чинниках впливу на економічну поведінку суб'єктів.

Очікування, як каталізатор, що перетворює економічний стимул на дію, стало синхронізувати вибір індивідуумів, перетворюючи його на вибір соціуму. Крім того, двоїстість вибору між споживанням та заощадженням втратила свою актуальність, виникли нові альтернативи, такі як, наприклад, споживчий кредит, який розширює горизонти та складність планування в період економічного циклу [29]. Все це призвело до явного ускладнення фінансової поведінки, яка стала частіше відхилятися від традиційної економічної моделі.

Якщо значна частина населення одночасно змінить свою фінансову поведінку, вирішивши, наприклад, заощаджувати наявні кошти, це призведе до таких макроекономічних наслідків, як брак доступних для інвестицій грошей. Основним наслідком розробки гіпотези Дж. Катона є додавання психологічних змінних до існуючих економічних моделей з метою поліпшення передбачуваної сили останніх [29].

У середині 50-х років минулого століття виходить низка робіт Г. Саймона [30-33], у яких вперше дається критика тих принципів класичної економічної теорії, які здавалися непорушним фундаментом для моделювання економічних

процесів та оптимального вибору суб'єкта. Саймон вперше пропонує альтернативну концепцію, в яку на перший план висуває пошук «задоволеності». Саме через «задоволеність» Саймон пов'язав психологію з базовим тригером економічної теорії – економічним інтересом, як формою прояву актуалізованої потреби [31].

Визначаючи оптимальну стратегію поведінки, Г. Саймон розрізняв внутрішні фактори впливу (обчислювальні здібності, пам'ять, швидкість навчання та дії) та зовнішні, які задають контур процедур прийняття рішень та конфігурують найкращу лінію поведінки анітрохи не меншою мірою, ніж внутрішні чинники [33].

Надалі вся біхевіористська економіка склалася як науковий напрямок навколо теорії обмеженої раціональності економічних агентів, основоположниками якої стали А. Тверський та Д. Канеман. У результаті своїх експериментальних досліджень [34, 35] відомі психологи дійшли висновку про те, що нерациональна поведінка, яка вважається економістами випадковою і спонтанною, насправді зустрічається набагато частіше, особливо коли йдеться про прийняття рішень в умовах невизначеності.

Більше того, люди помиляються не випадково, і за допомогою методів психології поведінка, яка, на думку неокласиків, є «викидом» і не вписується в модель «раціонального», може бути визначена та передбачена [34]. У своїй знаменитій статті «Теорія перспективи: дослідження прийняття рішень в умовах ризику» автори виявили безліч відхилень від передумов теорії раціональних очікувань, що накладає на споживчий вибір інші обмеження, ніж у моделях, побудованих на ідеях раціональних очікувань [35].

У даному ряді досліджень стоїть і робота Р. Валунда та Й. Гуннарссона «Розумове дисконтування та фінансові стратегії», в якій піддався критиці базовий принцип фінансової поведінки раціоналістичного підходу – тимчасові переваги людей [36].

Відповідно до класичної економічної теорії ставка дисконтування, що закладається суб'єктом, визначається граничною нормою заміщення поточного та майбутнього споживання та за інших рівних дорівнює ринковій ставці відсотка. Проте проведені дослідження поставило під сумнів як причини теорії дисконтування, так і одержувані висновки.

По-перше, експерименти показали, що ставка дисконтування не дорівнює ринковій; вона надзвичайно еластична, і суб'єктивні уявлення людей про її рівень не відповідають ринковим умовам.

По-друге, відсутня прямо пропорційна залежність між термінами відкладеного споживання та розміром ставки дисконтування. Виявлена закономірність, яка підтверджувалася безліччю подібних експериментів [37], полягає в тому, що індивіди розраховують на суми, що набагато перевищують поточну ринкову ставку відсотка, а також віддають перевагу вищій винагороді при відкладанні споживання на короткі терміни в порівнянні з більш віддаленим майбутнім.

Виведену пропорційну залежність можна пояснити виключно психологічними факторами, тому що на відміну від «людини раціональної» «людина звичайна» схильна більше думати і турбуватися про завтрашній день, ніж будувати довгострокові плани, і для неї найближче майбутнє здається важливішим і певнішим, і це відбивається у високих суб'єктивних ставках дисконтування загалом. Р. Валунд та Й. Гуннарссон довели наявність взаємозв'язку між суб'єктивним дисконтуванням та типом фінансової стратегії домогосподарства, що виражалася у структурі портфеля активів та пасивів сім'ї [36]. Це дозволило їм підтвердити гіпотезу про залежність ощадної поведінки від типу прийняття рішень та когнітивних здібностей індивідів, і навіть їхнього попереднього фінансового досвіду.

Детальніше тимчасові горизонти планування вивчалися у роботі П. Ланта «Дискурси заощаджень». Було встановлено, що існує подвійний процес, який суперечливо відбивається на стратегіях фінансової поведінки. З одного боку, до

кінця XX століття обрій планування індивіда збільшився, проте, з іншого боку, невизначеність майбутнього теж стала вищою настільки, наскільки динамічно та валідно відбуваються в суспільстві різні процеси [38]. Це неминуче накладає відбиток на стратегії домашніх господарств, які включають лише змінні, які враховують демографічні, соціальні та інституційні виклики, що стосуються очікувань і планів, і можуть бути виміряні лише у формі суджень, а не кількісних характеристик.

У дослідженні А. Ліндквіста було запропоновано покласти основою аналізу ієрархію ощадних переваг [39], аналогічну піраміді А. Маслоу. Нижній рівень ощадних потреб проявляється в управлінні запасами готівки та підтримки процесу поточного споживання. Другий рівень характеризує мотив обережності і є необхідності фондування коштів у разі непередбачених обставин, отже, має довгострокову мотивацію. На наступному рівні потреба виявляється у необхідності створення фінансового резерву для оплати великих витрат, наприклад, пов'язаних з покупкою будинку. Верхній рівень піраміди потреби характеризує мотив керування портфелем накопичених активів [39].

Наступним логічним кроком у поведінковому підході стала спроба поєднати економічні та психологічні змінні в одній моделі, здійснена в біхевіористській версії гіпотези життєвого циклу американськими економістами Г. Шефріном та Р. Талером [40].

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує дослідження британського психолога А. Фернхама, яке було присвячено виявленню ставлення людей до заощаджень, пошуку психологічних і демографічних змінних, що впливають на формування ставлення до заощаджень і звичної поведінки у цій галузі, і навіть визначення набору мотивів заощаджень з вибором конкретної їх форми [41].

Цікаву типологію побудували П. Лант та С. Лівінгстоун, які згрупували респондентів на підставі відомостей про наявність чи відсутність заощаджень та боргів. Дослідники виявили, що відмінності в рівні доходів між різними групами «ощадників» та «транжир» не такі значні і різноманітність фінансових стратегій

визначається цілим набором соціально-психологічних характеристик: схильність брати відповідальність на себе, здатність планувати сімейний бюджет, суворо слідувати розробленому фінансовому плану [42].

Алгоритм дослідження, закладений біхевіористською економікою та економічною психологією, отримав свій подальший розвиток у сучасних дослідженнях. Прибічники поведінкового підходу пропонують відмовитися від вихідних передумов неокласичного аналізу та ідеї дедуктивного висновку, ставлячи за мету виявлення типової фінансової поведінки домогосподарств індуктивним шляхом. Неокласичні моделі не пояснюють того, чому люди грають в азартні ігри, живуть у борг або зберігають, перш за все, тому що економічні дії індивідів багато в чому залежать від зовнішнього середовища, в якому вони відбуваються, від сприйняття людьми цієї економічної та соціальної реальності.

Внаслідок цього не лише економічні, а й демографічні, соціальні й особистісні характеристики індивідів надають рівнозначний вплив на фінансову поведінку, отже, вимагають інтегрального підходу, який передбачає, що обґрунтуванням моделі, яка описує закономірності фінансової поведінки суб'єктів, слугують передусім спостереження.

У наведених теоріях розглядаються різні аспекти поведінки, які характеризують і модель людини, яка реалізує свої потреби та інтереси у конкретних економічних умовах, і модель домогосподарства. Тобто, фактично, дослідники ототожнюють окремих індивідів з домашніми господарствами в процесі аналізу їх поведінки як економічних суб'єктів. Припускаємо, що саме тому соціально-психологічний підхід до вивчення поведінки у цьому випадку відіграє таку важливу роль.

Резюмуючи сказане вище, можна відзначити, що на сьогоднішній день немає єдиної теорії, що пояснює фінансову поведінку домогосподарств. Проведене ретроспективне дослідження класичної та сучасної наукових теорій економічної та фінансової поведінки, як її невід'ємної частини, дозволило зробити висновок, що у сфері аналізу фінансової поведінки домогосподарств важливим є

саме комплексний міждисциплінарний підхід, який враховує як традиційні, так і поведінкові особливості пояснення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств.

Наведені підходи до пояснення фінансової поведінки домогосподарств в економічній теорії та в інших соціальних і поведінкових науках виступають теоретичною основою для обґрунтування поведінки домогосподарств в конкретно визначених умовах на різних ринках у якості споживачів (покупців), продавців ресурсів та тих, хто здійснює заощадження, враховуючи при цьому вплив як внутрішніх так і зовнішніх факторів, одним з яких є процес цифровізації, який впливає як на домогосподарство загалом, так і на його членів зокрема, проникаючи в усі сфери людської діяльності.

Тому подальше дослідження фінансової поведінки будемо здійснювати, розглядаючи домогосподарство не лише в економічній площині, а й враховуючи соціальні, політичні, демографічні, ментальні та психологічні чинники, які впливають на нього в сучасних умовах.

Наступним етапом дослідження вважаємо доцільним здійснити бібліометричний аналіз публікаційної активності з питань фінансової поведінки домогосподарств, який дозволить нам сформулювати емпіричне бачення трансформації основних наукових конструкцій серед зарубіжних та вітчизняних учених, ідентифікувати актуальні перспективні наукові доробки стосовно теми дослідження, виявити сучасні тренди в межах досліджуваної проблематики та окреслити недостатньо вивчені питання для подальшого дослідження.

1.2. Поняття «фінансова поведінка домогосподарств» крізь призму бібліографічного огляду сучасних інформаційних джерел

Фінансова поведінка домогосподарств як відносно новий об'єкт досліджень фінансової науки останнім часом привертає увагу дедалі більшого кола економістів, соціологів, психологів, демографів. Це пов'язане з тим, що

даний вид економічної поведінки дозволяє не лише збагатити теоретичну базу, але й виявляти певні тенденції і закономірності у фінансовій поведінці населення, передбачаючи можливі зміни і способи впливу на нього, формуючи бажану модель такої поведінки. Актуальність цього питання полягає також у тому, що фінансова поведінка населення є одним з індикаторів соціального та економічного благополуччя як домогосподарств зокрема, так і країни загалом. У фокусі досліджень науковців сьогодні знаходяться питання поведінкової економіки, зокрема визначення того, як насправді приймають рішення суб'єкти економіки, особливо під впливом ендогенних та екзогенних процесів, таких як: економічна нестабільність, пандемія, війна, цифровізація, діджиталізація, розвиток FinTech та ін.

З метою актуалізації поточного стану зазначеного дослідницького напрямку проведемо бібліометричний аналіз публікацій з цієї проблематики у міжнародних наукометричних базах Web of Science [43], Scopus [44], ScienceDirect [45] та пошуковій системі Google Scholar [46].

Основними завданнями, які були поставлені в рамках даного етапу дослідження, були:

- 1) аналіз публікаційної активності авторів різних країн щодо дослідження фінансової поведінки домогосподарств;
- 2) характеристика міждисциплінарної структури проблематики в досліджуваній площині наукових праць.

Для вирішення поставлених завдань використовуємо інструменти наукометричного аналізу, реалізовані на базі платформ Web of Science, Scopus та ScienceDirect, шляхом спеціального запиту із використанням терміну «фінансова поведінка домогосподарств» у заголовках, анотаціях та ключових словах публікацій з 1975 до 2024 року.

Однією з найбільших онлайн колекцій опублікованих наукових досліджень вважається інформаційна база ScienceDirect. Тому вважаємо доцільним розпочати дослідження публікаційної активності за даною проблематикою саме з цієї бази.

Пошук інформації у ScienceDirect здійснюємо за пошуковим запитом «фінансова поведінка домогосподарств» у назвах документів, включаючи такі види документів, як: дослідницькі та оглядові статті, розділи книг, матеріали конференцій. Результати пошуку станом на кінець 2024 року становлять близько 104 тис. документів. Левовою часткою публікацій (85%) за даною тематикою є дослідницькі статті. Оглядові статті та розділи книг становлять 7% усієї досліджуваної сукупності, а матеріали конференцій - менше 1%.

Характеризуючи сукупність обраних публікацій за приналежністю до предметних галузей, відзначимо, що найбільша частка публікацій припадає на категорії «Соціальні науки» (32%) та «Економіка, економетрика та фінанси» (25%). Аналізуючи останню категорію, як найбільш близьку до теми нашого дослідження, можемо констатувати той факт, що з кожним роком кількість публікацій цієї категорії зростає на 5 - 7% порівняно з попереднім періодом.

За результатами аналізу публікацій за приналежністю до предметних галузей прослідковується еволюція змісту, який автори вкладали у поняття «фінансова поведінка домогосподарств». Так, у 2003 році публікації за даною тематикою відносилися здебільшого до таких чотирьох категорій, як: «Соціальні науки», «Медицина», «Економіка, економетрика та фінанси» і «Психологія». У 2023 році предметна галузь «Економіка, економетрика та фінанси» за кількістю публікацій зайняла провідне місце, а «Психологію» витіснили такі напрямки досліджень, як «Наука про навколишнє середовище» та «Енергетика».

Серед світових видань за кількістю публікацій на тему «фінансова поведінка домогосподарств», які відносяться до предметної галузі «Економіка, економетрика та фінанси», лідерами є журнали «World Development» (7%), «Journal of Economic Behavior & Organization» (4%), «Economic Modelling» (3,8%).

Зважаючи на те, що реферативну міжнародну базу даних Scopus у 2002 році [47] було створено видавництвом Elsevier [48] на основі бази наукової інформації ScienceDirect, вважаємо не доцільним детально аналізувати публікації, що індексуються базою Scopus, оскільки вони автоматично потрапляють у

досліджувану сукупність публікацій ScienceDirect, результати аналізу яких описані вище.

Зважаючи на широкий спектр функцій для моніторингу інформаційних джерел у міжнародній наукометричній базі Web of Science, наявність значного масиву критеріїв вибірки та великого обсягу сучасних інструментів бібліографічного аналізу бази публікацій та їх цитувань з можливістю візуалізації, важливо детальніше проаналізувати присутність публікацій із зазначеної теми саме у цьому реферативному просторі.

Станом на кінець 2024 року загальна кількість публікацій даної проблематики, зокрема, за наявністю поняття «фінансова поведінка домогосподарств» у назві, анотації та ключових словах публікації, індексованих базою Web of Science, становить 2584 публікації.

До аналізованого масиву публікацій було включено такі види документів, як: статті, матеріали конференцій, оглядові статті, статті з дочасним доступом, частини книг та окремий редакційний матеріал (Додаток А).

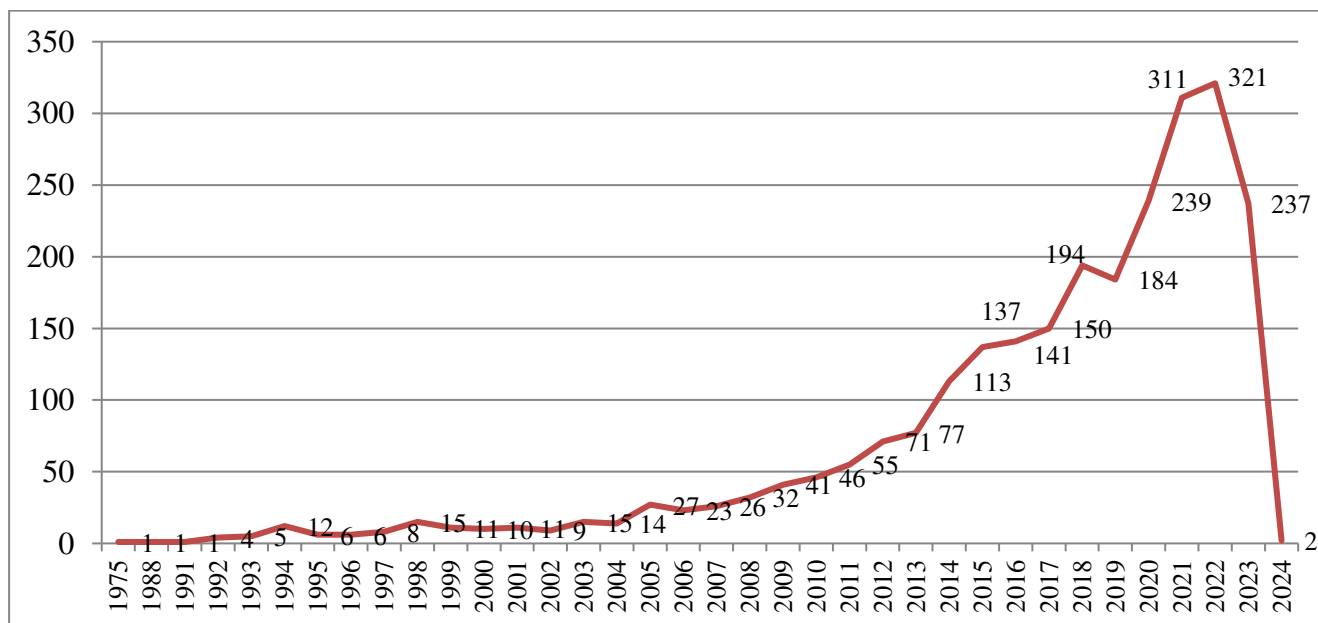

Рис. 1.3. Кількість публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств, документів в рік (Web of Science)

Джерело: розраховано автором на основі даних Web of Science.

На рисунку 1.3 спостерігаємо, що поодинокі публікації з цієї теми стали з'являтися ще з 1975 року [49]. У період з 1975 до 2005 року кількість публікацій у розрізі окремих років не перевищувала 15 публікацій на рік.

У ці періоди публікуються здебільшого роботи, у яких тема фінансової поведінки домогосподарств не є центральною, а скоріше допоміжною чи пояснювальною. Проте це були саме ті роботи, в яких вперше зроблено спроби пояснення специфіки фінансової поведінки домогосподарств. До центральних робіт даного періоду, що мають найбільший науковий відгук у вигляді цитувань, можна віднести такі:

- Дж. Кемпбелл (2006). Фінанси домогосподарств (1018 цитувань з 2007 до 2022 року) [50]. Для порівняння у базі Google Scholar показник цитування цієї публікації за цей же період сягнув близько 3550 цитувань.

- Д. Фернандес, Дж. Лінч, Р. Нетемейер (2014). Фінансова грамотність, фінансова освіта та подальша фінансова поведінка [51] (772 цитування з 2014 до 2023 р.);

- Е. Фредерікс, К. Стеннер, Е. Хобман (2015). Застосування поведінкової економіки для розуміння фінансових рішень і поведінки домогосподарств [52] (482 цитування з 2015 до 2024 р.);

- Дж. Гастінгс, Б. Мадріан, В. Скімміхорн (2013). Фінансова грамотність, фінансова освіта та економічні результати [53] (348 цитувань з 2014 до 2024 р.);

- С. Алгуд., В. Уолстад (2016). Вплив уявної та фактичної фінансової грамотності на фінансову поведінку [54] (224 цитування з 2016 до 2024 р.).

Популярність цих публікацій серед науковців частково пояснюється тим, що всі вони присвячені розкриттю поведінки домогосподарств на фінансових ринках [50], фінансової поведінки населення в умовах економічної нестабільності та впливу фінансової грамотності на її трансформацію, тобто темі, яка стала актуальною після світової кризи 2007-2009 років.

Саме з цього часу проявляється зростаючий інтерес авторів до теми фінансової поведінки загалом: у період з 2009 до 2023 року кількість публікацій

зростала за експоненційною залежністю. Однак тут слід зазначити, що сплеск цитувань на ці роботи припав вже після 2016 року і з кожним наступним роком інтерес до досліджуваної теми почав суттєво зростати. До прикладу, в 2012 році кількість публікацій, у заголовку, анотації та ключових словах яких фігурувало поняття «фінансова поведінка домогосподарств», становила 71 документ, а у 2022 році цей показник сягнув позначки 321 документ. За останні 5 років більшість світових та вітчизняних науковців у своїх роботах намагається описати регіональні відмінності фінансової поведінки домогосподарств у своїх країнах [55, 56] залежно від рівня фінансової грамотності [57, 58] та пояснити позитивний вплив цифрових навичок на фінансову поведінку домогосподарств [59], пов'язаний з покращенням процесу отримання інформації [60, 61], та, як результат, формування вираженого ставлення до ризиків [62].

Аналізуючи кількість публікацій (документів), наявних у міжнародній наукометричній базі даних Web of Science та їх цитувань за темою «фінансової поведінки домогосподарств» (Додаток Б), можна дійти висновку, що зростаюча актуальність теми «фінансова поведінка домогосподарств» стає ще очевиднішою під час використання показників аналізу кількості посилань, генерованих публікаціями про фінансову поведінку домогосподарств. З 1975 до 2024 роки база даних Web of Science (WoS) налічує 43639 посилання на публікації відповідного періоду. У період 1975-2002 роки кількість посилань була зовсім незначна, у 2003 році показник цитувань досяг позначки 100 посилань, тоді як у 2022 році ця цифра збільшується до 8709 посилань. Середній показник цитувань за досліджувальний період становить 20,27.

Показники цитування відображаються з наростаючим підсумком поточного року та попередніх. Звісно, прогнозованим є той факт, що через деякий проміжок часу показники цитування публікацій 2023 та наступних років сягнуть позначок в рази вищих, ніж у попередні роки, оскільки у базі відобразяться публікації, які міститимуть цитування робіт відповідних років. Якщо ж проаналізувати показники кожного року окремо, то побачимо, що 2023 рік вже

став беззаперечним рекордсменом з кількості цитувань публікацій даної тематики порівняно з попередніми роками. Так, у 2022 році база відображає 26 посилань на публікації цього року, а у 2023 році цей показник вже сягнув позначки 200 цитувань.

Цікаво, що дослідження на тему «фінансової поведінки домогосподарств» публікуються в журналах, що охоплюють широкий спектр дисциплін, де основними, на нашу думку, з точки зору досліджуваної тематики на разі є економіка (33,2%), фінанси бізнесу (10,3%), бізнес (7,7%), екологічні (7,6%) та сімейні дослідження (2,8%).

Особливо слід відзначити важливість категорій «Економіка», «Бізнес» та «Фінанси бізнесу», у межах яких формується окремий науковий напрямок – моделювання фінансової поведінки домогосподарств на фінансових ринках за допомогою сучасних цифрових технологій [55]. Він відображає результати поєднання фінансових відносин з розвитком інформатизації, використанням комп'ютерних технологій, математичного та прикладного розрахункового інструментарію. Для оперативного аналізу і дисциплінарної структури публікацій було використано класифікатор, що застосовується при систематизації наукових документів в базі WoS, та карта візуалізації TreeMap [63, с. 50] (Додаток В).

Аналізуючи публікації, які належать саме до названих вище категорій, варто звернути увагу на цікавий факт, який впливає у процесі дослідження, зокрема, це поступова трансформація тематики від більш психологічної до суто фінансової з подальшим вкрапленням теми цифровізації та екологізації [64-67].

Так, спочатку лідером публікацій у цьому напрямі був журнал «Journal of Economic Psychology», проте поступово відбувається поширення публікаційної активності на цю тему, і зараз центральними журналами, які тримають лідерство з відповідно високим показником середнього відсотка цитування, є: «Journal of Family and Economic Issues» (23,15%), «Journal of Economic Behavior & Organization» (21,3%), «Journal of Banking & Finance» (17,6%), «Journal of Financial

Counseling and Planning» (14,82%), «Emerging Markets Finance and Trade» (11,1%), тобто журнали, пов'язані перш за все із фінансами.

Відповідно видавці цих журналів, а саме: «Elsevier» (31,221%); «Wiley» (13,958%); «Тейлор і Френсіс» (7,530%); «Emerald Group» (7,071%) та «Springer Nature» (6,703%), розділили між собою левову частку впливових на сьогодні видань і тримають першість за кількістю публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств (Додаток Г).

Аналізуючи детальніше трансформацію публікаційної активності щодо фінансової поведінки домогосподарств, можна дійти висновку, що виділена тематика існує як окремий науковий вектор, який розвивається на стику декількох усталених дослідницьких напрямів, зокрема: фінансів, економіки, управління, психології, соціології, економетрики, а на сьогодні ще й розвитку інформаційних технологій, цифровізації, екології та захисту навколишнього середовища, які акцентують увагу на ключових аспектах, властивих кожному з них.

Розкриваючи тему всередині кожного із виділених напрямів дослідження, можна прослідкувати проставлені акценти у кожному з них. Для прикладу, у рамках економіки, фінансів та банківської справи найбільш широко та повно представлено інвестиційну поведінку домогосподарств [68, 69], у межах психології - схильність домогосподарств до ризику [70-73] у галузі соціології [74-77] - вплив вікових та гендерних особливостей на поведінку домогосподарств. Таким чином, можна побачити, що в галузі досліджень економістів опинилися об'єктивні фактори, що визначають фінансову поведінку домогосподарств (доходи населення, фінансові та економічні цикли, рівень розвитку грошової системи країни та ін.), у центрі уваги психологів та соціологів - суб'єктивні фактори. Психологи в основному приділяють увагу міжособистісних відносин і розподілу ролей у них, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, соціологи концентруються на оцінці очікувань (щодо держави, банківської системи, власного доходу та ін.).

Однак найперспективнішими є дослідження, що базуються на комплексному підході, які об'єднують ці напрямки, оскільки відбувається комплементарний ефект через зіставлення суб'єктивних оцінок, даних людьми з об'єктивними економічними показниками.

Відповідно до цілей дослідження більш детально розглянуто публікації, об'єднані базою Web of Science за напрямком досліджень «Економіка бізнесу» та обмежені категоріями «Економіка», «Фінанси», «Бізнес», «Поведінкові науки», «Менеджмент» та «Державне управління».

У рамках аналізованого масиву публікацій можна виділити такі домінуючі напрями:

- моделі фінансової поведінки домогосподарств відповідно до їх вікового, гендерного складу та рівня доходу;
- ризики, притаманні фінансовій поведінці домогосподарств різних країн;
- вплив фінансової поведінки домогосподарств на конкурентоспроможність країни,
- значення фінансової та цифрової грамотності у процесі прийняття домогосподарствами фінансових рішень.

Бібліометричний аналіз наукових праць у базі Web of Science, проведений за допомогою VOSviewer v.1.6.20 [78], засвідчив наявність декількох ключових напрямків дослідження серед обраного масиву публікацій, які можна побачити на рис. 1.4. Насамперед, візуально бачимо, що це публікації досліджень, які висвітлюють трансформацію фінансової поведінки домогосподарств крізь призму розвитку цифрових технологій. Істотно інший, але не менш важливий публікаційний вузол ставить акцент на залежності фінансової поведінки домогосподарств від фінансової грамотності, фінансової освіти та фінансової інклюзії.

появою нових бізнес-моделей, зростанням сфери цифрових фінансів та фінтех-компаній;

– четвертий кластер дозволяє виокремити публікації, автори яких у своїх дослідженнях розглядають вплив рівня цифрових знань, вмінь та навичок населення на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах.

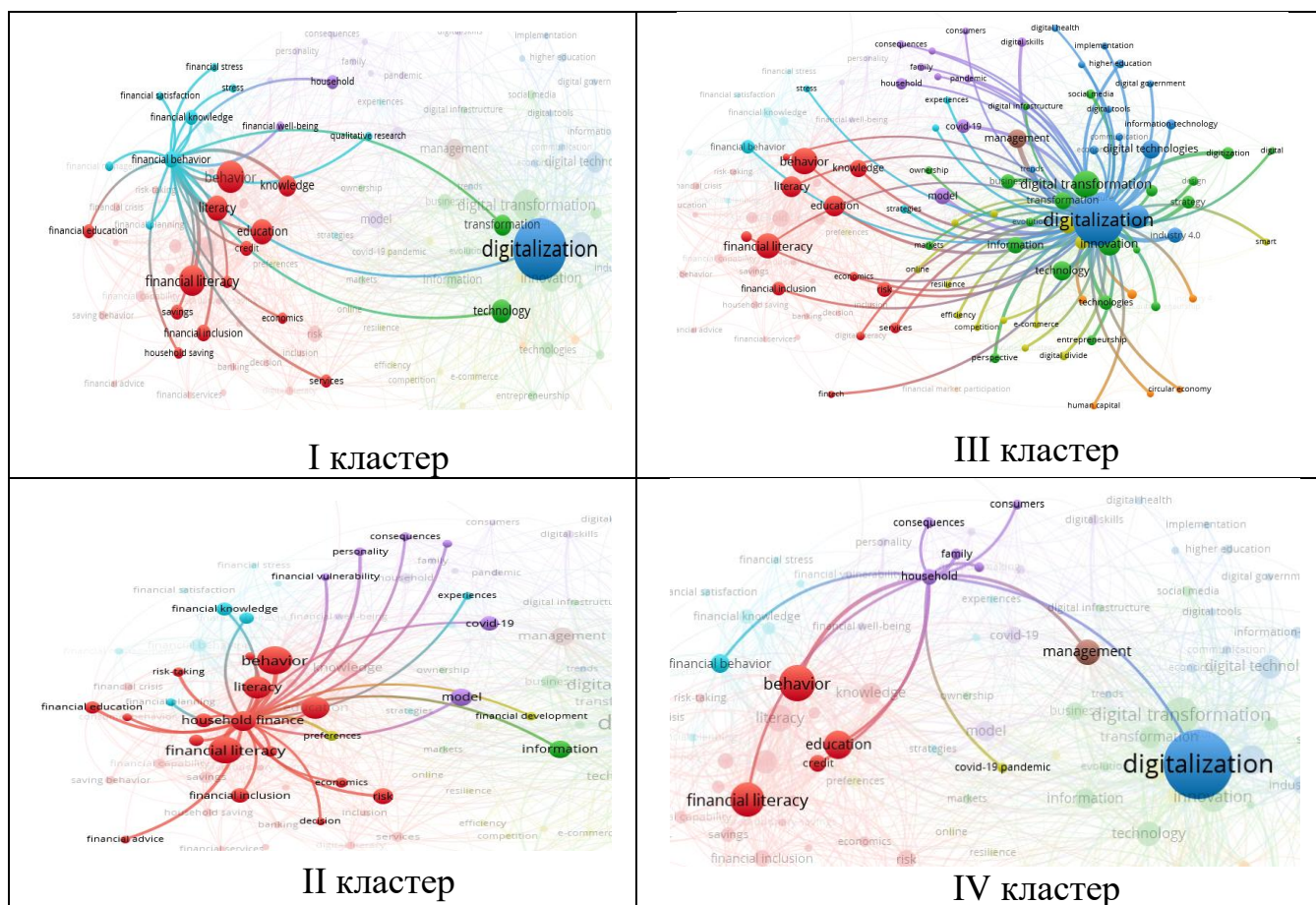

Рис. 1.5. Поділ бібліометричної карти на кластери за темою «трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації», складена за ключовими словами

Джерело: сформовано автором на основі даних Web of Science за допомогою VOSviewer v.1.6.20.

Для визначення відмінностей у загальносвітових та національних пріоритетах вивчення даної проблематики розглянемо публікаційні інтереси дослідників із різних країн. Найбільше дана тематика представлена роботами американських вчених (з їхньої частку припадає близько 33% загальної кількості публікацій). Загалом вони й задають загальний науковий контент у галузі

фінансової поведінки домогосподарств та репрезентують усі озвучені вище напрямки. На другому місці – роботи англійських дослідників (близько 10%). Значний вклад у розвиток даної тематики зробили науковці Німеччини (9%) та Китаю (8%).

Західна дослідницька традиція аналізує фінансову поведінку домогосподарств як сукупність відносин, що виникають з приводу формування пропозиції та попиту домогосподарств на певні фінансові інструменти [79]. Перший науковий сплеск у вивченні даної проблематики за кордоном, як уже зазначалося раніше, був пов'язаний з вивченням фінансової поведінки домогосподарств в умовах економічної нестабільності (А. Hoffmann (2013) [79]; В. O'Neill, J. Xiao (2012) [80]; Е. Nasica (2010) [81], О. Stolper, А. Walter (2017) [57], Gennetian, L. A., & Shafir, E. (2015) [82] та ін. У цих роботах акцент було зроблено на використанні домогосподарствами грошових ресурсів. Саме трансформація фінансової поведінки і зростаючі борги домогосподарств у деяких з найбільших економік світу, зокрема в США, стали головною причиною фінансової кризи 2008 році [83, с. 292].

Дослідженням фінансової поведінки домогосподарств і факторам її трансформацій присвячені роботи П. Хендершота і Р. Леммона (Patric H. Hendershottand, Richard C. Lemmon) [49]. А. Лузарді (Anna-Maria Lusardi) аналізувала моделі ощадної поведінки та впливу на неї факторів фінансової грамотності та інформації [84]. Д. Бернхайм (Douglas Bernheim) зосереджувався на питаннях фінансової поведінки та пенсійних заощаджень [85]. Дж. Кемпбел (John Campbell) досліджував вплив домогосподарств на розвиток фінансових ринків [50].

Публікації науковців цих країн містять яскраво виражені сфери інтересів: моделювання поведінки домогосподарств на фінансових ринках, особливості інвестиційної поведінки, дослідження споживчої та ощадної поведінки домогосподарств в умовах фінансової нестабільності [86, 87]. Варто звернути увагу на проблематику особливо цікаву для нашого дослідження, яка

розкривається у роботах англійських вчених. У загальній досліджуваній сукупності кількість публікацій науковців цієї країни становить 110 документів. Але, на нашу думку, слід виділити роботи, присвячені формуванню фінансової поведінки домогосподарств та можливостям впливу на неї [88]. Відповідні публікації представлені в журналах видавця «Oxford Economic Papers» та ін.

На публікації інших країн, зокрема, Австралії та Нідерландів припадає близько 6%, а Індії, Італії та Франції – близько 5%.

Частка вітчизняних статей у міжнародних базах з фінансової поведінки домогосподарств становить менше 1%: у Web of Science – 9 статей. У зв'язку з невеликою кількістю публікацій українських науковців у міжнародних наукометричних базах, було б не зовсім коректно робити висновок про негативну тенденцію розвитку даного напрямку у вітчизняній науці. Адже, науковці України відносно недавно стали на шлях поступу до визнання у світовому науковому колі. Тому велика частка публікацій з даного напрямку ще не індексуються світовими наукометричними базами. Більшість вітчизняних журналів вже поставили собі за мету вихід на світовий науковий простір [63]. Але на сьогодні конкурувати зі світовими загальновизнаними та провідними виданнями, які входять у перелік основних наукометричних баз, ще досить важко.

Тим не менше, публікації українських авторів, яким все ж вдалося потрапити до світових наукометричних баз, досить швидко набирають популярності серед користувачів цих ресурсів, про що свідчить зростання цитування їх робіт.

Так, наукова стаття «Фінансова поведінка домогосподарств в Україні» (2019) [89], авторами якої є Л. Шкварчук та Р. Слав'юк, зайняла найвищу позицію за рівнем цитування (12 посилань) серед вітчизняних публікацій за даною тематикою, індексованих наукометричною базою Web of Science.

Користуються популярністю світових науковців також і роботи таких вітчизняних авторів, як: О. Попело, М. Дубина, Н. Холявко, О. Панченко та А. Тарасенко. Зокрема, публікація «Особливості трансформації регіональних

моделей фінансової поведінки домашніх господарств» (2022) [55] станом на 01.01.2024 вже процитована у 4 публікаціях, проіндексованих наукометричними базами дани. Важливо зазначити, що саме ця публікація займає перше місце за релевантністю результатів пошуку у базі Web of Science серед усієї досліджуваної сукупності публікацій на тему фінансова поведінка домогосподарств. Також у зазначеній базі цитується публікація авторів О. Тарасенко, М. Дубини та О. Попело на тему «Сутність депозитної поведінки домашніх господарств та особливості її формування в умовах турбулентного розвитку ринку фінансових послуг» [90].

Позитивним фактом визнання вітчизняної науки на світовому рівні є поява у базі WoS публікацій українською мовою. Такою, наприклад, у межах досліджуваної сукупності публікацій, є стаття В. Гнеушевої на тему «Фактори впливу страхування на поведінку українських домогосподарств» (2021) [91]. Особливістю вітчизняної наукової школи є те, що відокремлення проблематики фінансової поведінки домогосподарств від соціології та економічної психології та направлення відповідних публікацій в русло сфери поведінкових фінансів лише набирає обертів. За статистичними показниками сплеск публікаційної активності українських науковців у цьому напрямку припадає на 2021 рік. До цього часу було лише кілька публікацій у 2015 році.

Особливу зацікавленість даною проблематикою представники української наукової спільноти почали проявляти на тлі економічної нестабільності в країні та світі, яка негативно відобразилася не тільки на економіці країни, але і на соціальній ситуації в суспільстві [92].

Оскільки присутність публікацій вітчизняних науковців з проблематики фінансової поведінки домогосподарств у міжнародних наукометричних базах даних Web of Science, Scopus та ScienceDirect представлена лише неповним десятком робіт, ці дані не відображають реальної ситуації щодо публікаційної активності дослідників у вітчизняних виданнях. Тому для детальнішого дослідження публікаційної активності науковців України, на нашу думку,

доцільно скористатися інформацією відкритої бібліографічної пошукової системи Google Scholar [46], яка індексує повні тексти наукових публікацій всіх форматів і дисциплін та вважається найбільшою у світі академічною пошуковою системою, зі ступенем охоплення до 90 % усіх наукових публікацій.

Для формування вибірки за запитом «фінансова поведінка домогосподарств» у системі Google Scholar було задано параметри відбору інформації, зокрема, українська мова (хоча б в анотації), діапазон років (1975-2024) та наявність поданих слів у заголовку публікації, анотації чи ключових словах, а для чіткості відбору із сукупності було виключено цитування, самоцитування та патенти. Станом на кінець 2024 року системою Google Scholar було відібрано сукупність загальним обсягом 12 тис. документів, серед яких дослідницькі та оглядові статті, частини книг, монографії, дисертації, матеріали конференцій та ін.

За період з 1975 - 2010 рр. пошуковою системою Google Scholar було проіндексовано не більше одного десятка публікацій українців на тему фінансової поведінки домогосподарств. А ось 2011 рік став переломним у вітчизняній публікаційній активності стосовно тематики фінансової поведінки домогосподарств. Починаючи саме з цього року активно з'являються публікації українських науковців з результатами досліджень інвестиційної, споживчої, дохідної, інвестиційно-страхової, заощаджувальної, ощадно-інвестиційної, пенсійної та кредитної поведінки домогосподарств [93-103].

Аналізуючи доробок вітчизняних науковців з даної проблематики, можна відокремити науковців, які стояли біля витоків дослідження даної теми. Зокрема, варто відмітити Т. Єфременко [104] та Т. Кізиму [105], які вперше серед українських учених (у 2009 році) спробували охарактеризувати та змодельовати основні типи фінансової поведінки населення в умовах вітчизняної економіки, а у 2011 році у своїй дисертації [106] Т. Кізима розкриває основні моделі фінансової поведінки домогосподарств та чинники, які на неї впливають у контексті пріоритетності витрат [107]. О. Шевченко у своїй роботі описує

інституціональний аспект формування споживчої поведінки домогосподарств в умовах розвитку нової економіки [108].

М. Іващенко у публікації «Мотиви фінансової поведінки домогосподарств та вплив неекономічних чинників на її характер» зазначає, що раніше фінансова поведінка домогосподарств була обмежена рамками ощадної і кредитної, а створення нового інституціонального середовища відкрило потенційні й легальні можливості різноманітним формам фінансової поведінки [109, с. 4].

І. Ломачинська у своїй роботах дослідила закономірності формування фінансової поведінки домогосподарств [110] та запропонувала шляхи її оптимізації в трансформаційній економіці України [111].

А. Ковтун у своїх публікаціях характеризує сутність, структуру, надає свої пропозиції щодо класифікації фінансової поведінки домогосподарств [112] та обґрунтовує трансформацію фінансової поведінки домогосподарств у рамках запропонованої періодизації формування та розвитку економічної системи та ринку фінансових послуг України [113].

Особливу увагу вітчизняні науковці приділяють вивченню питання фінансової грамотності як основи для оптимізації фінансової поведінки домогосподарств [114-118]. Так, науковці Д. Рябцев та І. Юрко вважають, що на прийняття інвестиційних рішень домогосподарств істотно впливає загальний рівень фінансової культури, фінансової грамотності населення та розвиненість навичок управління фінансовими ресурсами [119].

Аналізуючи публікації українських науковців на тему фінансової поведінки домогосподарств за останні роки, спостерігаємо поступову зміну вектору досліджень даної проблематики. Зокрема, у період 2020-2023 роки сучасні дослідники активно вивчають фінансову поведінку домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів [120, 121]. Автори вважають, що на сьогодні використання напрацювань теорії поведінкових фінансів дає можливість об'єктивно оцінювати рівень фінансової обізнаності громадян, інвестиційні

рішення домогосподарств, а також формувати і реалізовувати основні моделі їх фінансової поведінки.

Важливим є виокремлення вітчизняними науковцями нових трендів у формуванні і реалізації найбільш поширених різновидів фінансової поведінки українців, зокрема, під впливом таких зовнішніх чинників, як, посилення російської військової агресії на Сході України з 2014 року, пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення росії в Україну у 2022 році, що спричинили посилення існуючих труднощів у вітчизняній економіці (зростання безробіття, зниження рівня реальної заробітної плати, зростання інфляції, зниження курсу національної валюти), негативно позначилися на структурі доходів і витрат, а відтак, на спрямованості фінансової поведінки населення загалом [122, 123].

Як показує аналіз публікацій, фінансова поведінка домогосподарств зазнала істотних трансформацій як у докризовий період, так і під час кризової дестабілізації. Визначального впливу набули фінансовоорієнтовані моделі поведінки, спрямовані на досягнення економічних цілей переважно в короткостроковому періоді, незважаючи на довгострокові економічні та інституційні ризики [83].

Емпіричний аналіз публікацій, представлених у сучасних інформаційних джерелах, вказує на те, що фінансова поведінка домогосподарств України змінювалася протягом тривалого періоду, зокрема, у зв'язку з коливанням рівня доходів, рівнем фінансової грамотності, фінансової культури, зростанням рівня безробіття та інфляції, довірою чи недовірою до роботи комерційних банків та інших фінансових установ тощо. У сучасних умовах трансформація фінансової поведінки домогосподарств суттєва помітна не лише завдяки різкому впливові війни, пандемії, фінансової нестабільності [124], але й під впливом процесів цифровізації на якість фінансової поведінки та під дією розвитку інформаційних технологій на самі домогосподарства [125].

Для української дослідницької практики важливим був пошук шляхів формування достатнього рівня фінансової грамотності, створення необхідних

умов для реалізації усвідомлених фінансових рішень, при цьому фінансова культура також асоціювалася із фінансовою грамотністю [126]. На основі конкретизації сутності фінансової грамотності сучасні науковці у своїх дослідженнях поглиблюють теоретико-прикладні положення підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації ринку фінансових послуг [127]. Протягом останніх кількох років серед українських науковців набуває неабиякої актуальності тема впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств [128, 129].

Так, на думку С. Онишко, завдяки формуванню єдиного цифрового простору, проникненню цифрових технологій у всі напрями діяльності фінансових установ та взаємодії між суб'єктами фінансової сфери, фінансовий ринок з усіма його суб'єктами набуває нових властивостей [130, с. 110].

У публікаціях українських науковців О. Попело, Н. Холявко, М. Дубини, А. Тарасенко проаналізовано особливості цифровізації ринку фінансових послуг [131], зокрема, виокремлено та систематизовано основні наслідки активного використання інформаційно-комунікаційних технологій банківськими й небанківськими установами для їхнього розвитку, сфери фінансових послуг і національної економіки, акцентовано увагу на базових перевагах і недоліках використання таких технологій різними суб'єктами господарювання, насамперед домогосподарствами. Автори дослідили основні деструктивні наслідки для домогосподарств від цифровізації фінансових послуг та обґрунтували вплив цифрових технологій на стан інформаційної безпеки домогосподарств у сучасних умовах тотального використання таких технологій на ринку фінансових послуг [60] та здійснили аналіз сучасних змін фінансової поведінки домогосподарств в Україні у результаті впливу інноваційно-інформаційних технологій [61].

На думку М. Черкасової та О. Гончаренко, цифровізація підвищує задоволення споживачів фінансових послуг та покращує їх клієнтський досвід, розширює можливості управління капіталом економічного суб'єкта, оптимізує витрати всіх учасників фінансового ринку, збільшує швидкість проведення

фінансових операцій, збільшує територіальне покриття фінансовими послугами, підвищує прозорість відносин на фінансовому ринку [132, с. 589].

В. Данилишин та С. Синиця у своїй роботі стверджують, що використання цифрових технологій та онлайн-каналів, дозволяє споживачам отримувати швидкий та легкий доступ до фінансових послуг, а постачальникам послуг – доступ до клієнтів незалежно від їх місця проживання [133].

Досліджуючи можливості і загрози впливу цифровізації на поведінку суб'єктів ринку, Г. Чміль вважає, що нові цифрові технології можуть привести до різних сценаріїв поведінки суб'єктів ринку, звісно, як прогресивних, які призведуть до оптимізації бізнеспроцесів за умов збереження якості обслуговування споживачів та зростання досягнень, так і виникнення непередбачених подій, які можуть вплинути на дестабілізацію діяльності суб'єктів господарювання через вплив зовнішнього та внутрішнього середовища [134]. Б. Пшик та У. Грудзевич, аналізуючи у своєму дослідженні використання сучасних цифрових технологій у повсякденному житті громадян, визначають основні напрями змін фінансової поведінки домогосподарств в Україні під впливом розвитку цифрової економіки та узагальнюють основні тенденції цього процесу [136].

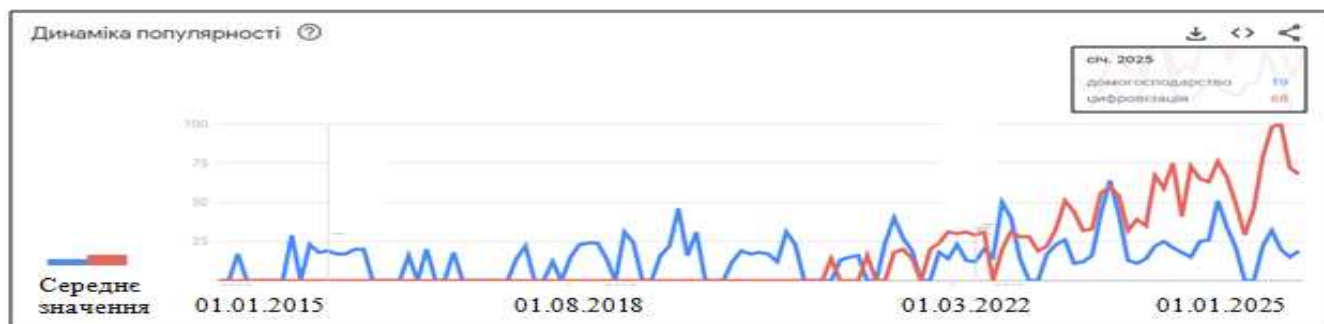

Рис. 1.6. Рівень зацікавленості користувачів пошукової системи Google в Україні запитами «цифровізація» та «домогосподарство» у період 01.01.2015-01.01.2025 рр.

Джерело: згенеровано автором за допомогою сервісу Google Trends [137]

З розширенням доступності та спектру цифрових технологій спостерігаємо високий рівень популярності серед користувачів в усьому світі категорії «цифрові фінансові послуги» [137]. Підтвердженням цього є дані Google Trends, які засвідчують синхронний рівень популярності пошукових запитів «цифровізація» та «домогосподарство» у категорії «Фінанси» серед українських користувачів у період з 1 січня 2015 року до 1 січня 2025 року (Рис. 1.6).

Тому й не дивно, що сучасні вітчизняні науковці у своїх роботах відповідно до світових тенденцій також досліджують зміну фінансової поведінки домогосподарств під впливом процесів, пов'язаних з цифровізацією.

Для української економічної теорії дослідження фінансової поведінки домогосподарств – відносно молода галузь наукового дискурсу. Поділяючи думку сучасних вітчизняних науковців, погоджуємося з тим, що під впливом процесів цифровізації сфера фінансових послуг та модель фінансового обслуговування громадян зазнали перш за все позитивних змін, що відобразилося як на самих домогосподарствах так і на їх фінансовій поведінці [138].

Результати дослідження публікаційної активності науковців України та зарубіжних країн, проведеного за допомогою аналізу сучасних джерел інформації у міжнародних наукометричних та реферативних базах Web of Science, Scopus, ScienceDirect та пошукової системи Google Scholar, дозволили зробити висновки про те, що фінансова поведінка домогосподарств є досить поширеною та актуальною темою досліджень, а науковці розглядають її не тільки як складне економічне, а й багатоаспектне соціальне явище. Її формування та характерні особливості залежать від багатьох факторів і мотивів, а результат цієї поведінки впливає на розвиток як ринку фінансових послуг, так і країни в цілому.

Узагальнивши результати дослідження світових джерел інформації, можна стверджувати, що дослідження фінансової поведінки домогосподарств поступово зростають у всьому світі, причому в США зареєстровано найбільшу кількість публікацій на цю тему протягом досліджуваного періоду. Але, незважаючи на зростаючу увагу, емпіричні дослідження країн з економікою, що розвивається,

відстають [139]. Крім того, це дослідження виявило, що характеристика фінансової поведінки домогосподарств є ідеальним середовищем для розуміння того, як домогосподарства формують свій фінансовий портфель, приймають фінансові рішення та які фактори впливають на їхні рішення.

Попри наявність певного наукового доробку за напрямком, пов'язаним з трансформацією фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, на наш погляд, висвітлення даного питання не є достатнім, а саме його дослідження містить ряд проблемних аспектів. Зокрема, це:

1. Необхідність міждисциплінарного підходу до дослідження. Попри те, що у розрізі міжнародних наукових трендів тематика фінансової поведінки домогосподарств на сьогоднішній день формується у блоці економічних дисциплін, а повноцінне наукове дослідження цієї галузі вимагає міждисциплінарного підходу, що враховує прогресивні наукові гіпотези, які формуються у межах даної проблематики в галузі не лише поведінкових фінансів, а й економічної психології, соціології, економетрії та інформаційних технологій.

2. Зазвичай, дослідження у цій галузі характеризують конкретні проблемні ситуації: відповідають на виклики та протиріччя, що складаються в рамках певної національної формації у конкретний період часу. У науковців немає єдиного підходу до аналізу змін, які відбуваються з фінансовою поведінкою домогосподарств під впливом цифровізації. Тому висновки щодо даної теми потребують особливої обережності, а дані постійної актуалізації. До того ж, аналіз моделей фінансової поведінки домогосподарств у різних країнах світу показує, що вони здатні суттєво змінюватися з часом під впливом різних факторів. Особливо швидко ці процеси стали протікати за умов становлення цифрової економіки, що дало новий поштовх у дослідженнях питань даної проблематики. Для економічних агентів, які є «одержувачами» результатів фінансової поведінки домогосподарств, наприклад, банків, важливо мати універсальну модель діагностики, здатну калібруватися залежно від зовнішніх і внутрішніх чинників впливу, що змінюються.

3. В основному роботи, представлені за цим напрямом, ілюструють неоднорідність моделей фінансової поведінки домогосподарств. При цьому така неоднорідність доводиться як для різних соціально-демографічних груп, так і для мешканців різних соціально-територіальних спільнот (це стосується не лише національних, а й регіональних моделей) [55].

Завдяки детальному огляду сучасних інформаційних джерел, зокрема, реферативних баз даних та журналів відкритого доступу, у публікаціях яких піднімається питання змін фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, вдалося виокремити найбільш обговорювані питання даної теми та визначити потенційні напрямки дослідження. Ключовим аспектом серед таких питань є те, що як зарубіжні, так і вітчизняні науковці переконані, що через недостатній рівень фінансової та цифрової грамотності домогосподарства приймають здебільшого нераціональні фінансові рішення, які впливають на зниження їхнього фінансового добробуту [139].

Як було зазначено раніше, контур наукових досліджень з фінансової поведінки домогосподарств формується як у зарубіжній науці, так і у вітчизняній. Однак щодо центрального поняття цієї проблематики – власне трансформації фінансової поведінки домогосподарств та її сутності – у вітчизняних та зарубіжних інформаційних джерелах присутні різні підходи, єдиної точки зору досі не сформувалося, тому питання потребує подальшого дослідження. Ймовірно, це було зумовлено ситуаційним фокусним підходом щодо даної проблематики, у результаті якого різні автори звертають увагу на різні аспекти названої теми у трьох різних площинах: поведінкові фінанси, економіка та психологія, – іноді кожен із даних аспектів стає самостійною темою дослідження.

Тому вважаємо за необхідне зупинитися на детальному аналізі наукових підходів до визначення сутності та характеристики існуючих моделей фінансової поведінки домогосподарств України в умовах цифровізації. У перспективі це дозволить змодельовати оптимальну фінансову поведінку домогосподарств для умов, що на сьогодні склалися. А пошук можливостей підвищення рівня

фінансової та цифрової грамотності домогосподарств, дозволить зменшити несприятливий вплив ірраціональних фінансових рішень, розширивши знання споживачів про фінансові продукти та послуги. Крім того, в умовах цифровізації з'являється можливість краще обслуговувати домогосподарства, пропонуючи модернізувати налаштування традиційних фінансових продуктів за допомогою сучасних інформаційних технологій.

1.3. Теоретичні засади сутності та моделей фінансової поведінки домогосподарств

Діяльність домогосподарства як ключового суб'єкта економіки, виражена різними моделями його фінансової поведінки, впливає на розвиток усіх сфер економіки, створює стабільну основу для розвитку фінансового ринку, сприяє підвищенню рівня економічної безпеки країни.

Тому визначальною умовою реалізації таких завдань є з'ясування сутності вихідного поняття, а саме, «домогосподарства», а також дотичних до нього понять, таких як: «суб'єкт господарювання», «поведінка», «економічна поведінка», «фінансова поведінка», «фінансова поведінка домогосподарств» та ін.

Сучасна економіка характеризується функціонуванням великої кількості суб'єктів господарювання. Відповідно до ст. 55 Господарського кодексу України суб'єктами господарювання визначаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [140].

Автори економічної теорії на сучасному етапі до основних суб'єктів господарювання відносять: домашні господарства (домогосподарства), підприємців та підприємства, державу [141].

Аналіз наукових підходів до розгляду сутності категорії «домогосподарство» свідчить про наявність значної кількості різних підходів, проте в переважній більшості випадків вони досить схожі за своїм змістом, що здатне припустити існування більш усталеної концепції розгляду його природи.

Одним із перших визначення сутності домашнього господарства дав давньогрецький мислитель Ксенофонт. Він розкрив економічні відносини того часу, особливості облаштування побуту, а також розглянув економічну самостійність сім'ї не тільки в споживанні та виробництві матеріальних благ, але й у наданні трудового ресурсу [142].

Термін «домашнє господарство» як ринковий інститут у вітчизняній економіці з'явилось у Концепції розвитку системи національних рахунків, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 року №413-р [143] та у Програмі розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 07.04.2003 р. № 475 [144], але без надання його визначення.

Однак безпосередньо визначення «домашнє господарство» вперше було надано у Законі України «Про Всеукраїнський перепис населення», який було проведено у 2001 році, відповідно до якого: «Домашнє господарство – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть знаходитися в споріднених зв'язках або в зв'язках свояків, не знаходитися ні в яких з цих зв'язків, або бути в тих і в інших. Домогосподарство може складатися з однієї особи» [145]. Вказане визначення, на нашу думку повною мірою відображає усі важливі елементи, притаманні даному суб'єкту господарювання.

Дещо перефразоване, але, враховуючи сутність, таке ж визначення надано у проєкті Закону України «Про домогосподарство (домоекономіку)», який знаходиться на розгляді Верховної Ради України, де домогосподарство

визначається як особа або сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Ці особи можуть перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у будь-яких із цих стосунків, або перебувати і в тих, і в інших стосунках [146].

Досить важливо, на нашу думку, узаконити дане визначення, оскільки домогосподарство є однією з ключових економічних фігур, яка задіяна у надважливих економічних процесах. Важко отримати об'єктивні результати дослідження та аналізу фінансової поведінки даного суб'єкта господарювання, не маючи єдиного затвердженого підходу до трактування його визначення.

А поки вітчизняна економіка в очікуванні узаконеного визначення «домашнього господарства» звернемося до думки провідних вітчизняних науковців, які досліджують дану тематику.

Досить широко та змістовно наповнено, на нашу думку, підійшла до даного визначення Ю. Станкевич, яка зазначає, що «...домогосподарство є складною мультипросторовою системою, яка одночасно поєднує в собі наступні риси: 1) є добровільним об'єднанням людей, які, здебільшого, перебувають у родинних або кровноспоріднених відносинах, об'єднані не тільки спільним бюджетом та цілями діяльності, але й місцем проживання, іноді домашнє господарство може складатися з однієї людини; 2) проявляє себе як важливий економічний суб'єкт ринкового господарства, який впливає не тільки на добробут та процвітання національної економіки, але й на морально-духовне становище населення; 3) може вільно розпоряджатися наявними правами власності на ресурси (грошові, трудові, інтелектуальні, майнові та інші); 4) охоплює усі види економічної діяльності, що можуть носити як натуральний, так і товарний характер; 5) виступає не тільки головним постачальником фінансових ресурсів до бюджету сім'ї, але й вирішує проблеми відтворення населення та розвитку індивіда, особистості в межах власної сім'ї, тим самим суттєво впливає на

розвиток соціальної складової суспільства; 6) побудоване на принципах взаємодовіри, взаємодопомоги, співробітництва, навчання та передачі досвіду майбутнім поколінням тощо» [147, с. 13].

Погоджуємося з думкою Т. Кізими, яка у своєму визначенні не лише акцентує увагу на ролі домогосподарства як суб'єкта господарювання, а й ставить наголос на можливості ухвалення членами домогосподарства економічних рішень. Зокрема, вона визначає домашнє господарство як невелику групу осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, ділять сумісний побут, постачають на відповідні ринки різноманітні ресурси і спільно ухвалюють економічні рішення щодо формування своїх доходів і здійснення основних витрат із метою задоволення власних матеріальних і духовних потреб [148].

Варта уваги думка, де домогосподарство розглядається з точки зору не лише функціонування, а й власного відтворення. Так, В. Базилевич визначає домогосподарство як «об'єднання свідомо організованих індивідів (осіб) на основі загального формування і використання ресурсного потенціалу і бюджету на принципах взаємодопомоги, яке має певну внутрішню функціональну структуру і економічну поведінку, є учасником суспільного відтворення і реалізації економічних відносин приватної власності на чинниках виробництва з метою задоволення особистих потреб та інтересів домашнього господарства, індивідів і суспільства» [149, с. 19].

Виходячи з наведених визначень, можна зазначити, що існує два підходи до визначення сутності домогосподарства, а саме: як суб'єкта господарювання та як відтворювальної системи.

Обидва ці підходи поєднано у визначенні Н. Шибасовою та Л. Батюк: «домогосподарство - це господарюючий суб'єкт, мета діяльності якого – забезпечення своїм членам певного рівня добробуту через формування та використання загального бюджету для виконання своєї основної функції: виробництва, реалізації й збереження людського капіталу» [150].

Подібною на попередню є думка І. Козлової, у визначенні якої домогосподарством є окремий самостійний учасник ринкових відносин – суб'єкт господарювання, яким може бути індивід або група людей, які частіше за все мають шлюбноспоріднені зв'язки, мешкають на одній території та ведуть сумісний побут, мають сумісний бюджет, часто сумісну власність, ведуть сумісне господарство та мають можливість самостійності в ухваленні рішень [151].

Цінною, на наш погляд, є позиція В. Гнеушевої, яка визначає домогосподарство як «економічну одиницю, що складається з одного та більше осіб, які ведуть спільне господарство, що забезпечує економіку факторами виробництва і використовує зароблені на цьому кошти для поточного споживання товарів та послуг і заощадження з метою задоволення своїх потреб» [152]. У даному визначенні, на відміну від попереднього, економіку та її ключові елементи автор висвітлює як невідемну частину діяльності даного суб'єкта господарювання.

Проаналізувавши ряд визначень «дамогосподарства», наданих вітчизняними науковцями, можна зробити висновок, що позиції науковців щодо трактування даного визначення досить суб'єктивні та різнонаправлені. Кожна з них, безперечно, варта уваги, адже автори досить чітко обґрунтували правильність своїх переконань, але, на наш погляд, жодна з них повною мірою не відображає суть даного терміну та його роль з точки зору фінансової науки в умовах сьогодення, адже для здійснення будь-яких дій з грошовими ресурсами, члени домогосподарства мають володіти щонайменше мінімальним набором знань, вмінь та навичок, а в ідеальному варіанті - мати достатній рівень фінансової та цифрової грамотності.

Зважаючи на це, для подальшого дослідження вважаємо доцільним наголосити на цьому аспекті та конкретизувати важливість наявності даних ознак у членів домогосподарства.

Враховуючи вищевикладене, погоджуємося з твердженням, що сутність домогосподарства має виражатися у поєднанні його як господарюючого суб'єкта з

обов'язковою участю у розвитку економіки. Поряд з цим вважаємо за необхідне надати власне трактування визначення «домогосподарства», а саме як *суб'єкта господарювання, який складається з особи або сукупності осіб, які ведуть спільне господарство, спільно використовують набуті знання, вміння та навички для ухвалення економічних рішень щодо формування, розподілу та використання грошових ресурсів із метою задоволення власних матеріальних потреб та соціально-особистісного розвитку.*

Згідно з класичною теорією домогосподарства є власниками економічних ресурсів, які пропонують на ринку ресурсів продукти виробництва, отримують прибутки від проданих ресурсів, використовують доходи на придбання (купівлю) споживчих (не інвестиційних) товарів та послуг для задоволення особистих потреб [153]. Це передбачає, що домогосподарство має певну мету, завдання та засоби для її досягнення, що в загальному вигляді формують його поведінку.

За визначенням, наведеним у соціологічній енциклопедії, поведінка відображається в системі послідовних дій, спрямованих на безпосередній практичний контакт організму з предметами оточення, які забезпечують досягнення визначених цілей [154]. На наш погляд, це досить вичерпне трактування, але, прив'язуючи дане трактування до категорії «домогосподарство», необхідно враховувати, що поведінка людини наділена індивідуальністю, логічно, що і поведінка домогосподарств також індивідуалізована, тобто дуже відрізняється у розрізі окремих домогосподарств. Ця особливість поширюється на різні види поведінки, зокрема, і економічну.

Серед вітчизняних науковців існує думка, що економічна поведінка домогосподарств визначається як сукупність механізмів взаємодії домогосподарств із рештою суб'єктів ринкової економіки щодо виробництва національного доходу для впливу на споживання, заощадження й інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність [155, 156].

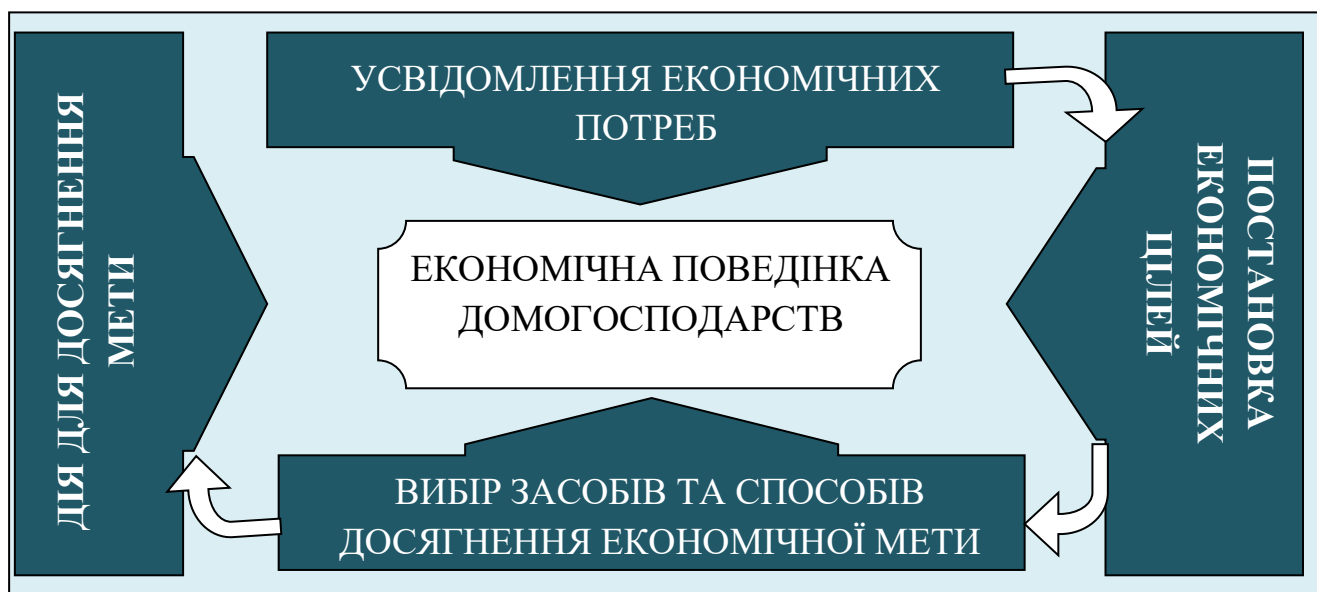

Рис. 1.7. Структура економічної поведінки домогосподарств

Джерело: складено автором

Погоджуємося з цією позицією, до того ж, саме такий підхід до трактування економічної поведінки дозволяє узагальнити структуру економічної поведінки домогосподарств, яку схематично відображено на рис. 1.7, та виділити її елементи, які будуть притаманні домогосподарствам не залежно від їх індивідуальних особливостей.

У процесі дослідження було виявлено, що під економічною поведінкою домогосподарств науковці переважно розглядають їх фінансову поведінку, яка стосується здійснення фінансових операцій, користування фінансовими послугами, застосування фінансових інструментів та інших дій, спрямованих на управління фінансовими ресурсами з метою власного соціально-економічного розвитку та задоволення потреб [112].

Економічна сутність поняття «фінансова поведінка» є досить багатогранною. Фінансова поведінка населення розглядається багатьма суміжними дисциплінами і становить для них певний інтерес. Серед таких дисциплін – економічна теорія, економічна психологія, економічна соціологія. Науковці кожної з цих дисциплін розглядають фінансову поведінку домогосподарств, використовуючи свою концептуальну схему розуміння процесів в рамках своєї галузі.

Але навіть в рамках однієї дисципліни, науковці мають досить різні погляди на сутність даної категорії. Крім того, значна кількість учених ототожнює такі дефініції, як «фінансова поведінка» та «фінансова поведінка домогосподарств». Погоджуємося з думкою таких вітчизняних науковців, як: М. Дубина, А. Тарасенко та О. Тарасенко, які впевнені, що така позиція є суперечливою, оскільки фінансова поведінка за своїм змістом є поняттям широким, і рівнозначно може стосуватися як домогосподарств і громадян, так і суб'єктів підприємницької діяльності, органів державної та місцевої влади, а фінансова поведінка домогосподарств вказує на конкретний напрямок дослідження, тому вважаємо не прийнятним ототожнювати фінансову поведінку та фінансову поведінку домогосподарств, оскільки на практиці найчастіше ці поняття за своєю суттю відображають різні масштаби на перший погляд подібних процесів [131].

Отож, детальніше зупинимося на характеристиці основних наукових підходів вітчизняних дослідників нашого часу щодо пояснення сутності фінансової поведінки домогосподарств, які наведено у сучасних джерелах інформації, згрупувавши найбільш розповсюджені думки у чотири групи з відповідними ключовими акцентами (Додаток Д).

Перша та за результатами наших спостережень найчисельніша група вітчизняних науковців, які, на нашу думку, найширше розкрили зміст терміну та ключовий наголос у визначенні сутності поняття фінансової поведінки домогосподарств поставили на сукупності (системі) дій членів домогосподарств, спрямованих на управління фінансовими (грошовими) ресурсами.

До цієї групи належить О. Ковтун, яка тлумачить фінансову поведінку домогосподарств як «сукупність дій та інструментів, спрямованих на управління фінансовими ресурсами (власними та залученими), ціллю яких є соціальноекономічний розвиток та задоволення власних поточних потреб домогосподарств» [112, с. 282].

Подібну точку зору має О. Шаманська, яка в одному зі своїх трактувань визначає фінансову поведінку домогосподарств як сукупність дій членів домогосподарств у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, пов'язаних з суб'єктивно-оптимізуючим формуванням і використанням обмежених фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення життєдіяльності домогосподарств та отримання максимальної вигоди [157, с. 7].

До цієї ж когорти науковців, на нашу думку, можна віднести і О. Косточку, який зазначає, що фінансова поведінка – це «система дій, пов'язана з акумулюванням і перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів з метою задоволення власних потреб» [158, с. 699].

Досить узагальненою, але поряд з тим простою та доступною є позиція таких вітчизняних науковців як М. Дубина, А. Тарасенко та О. Тарасенко, яких також було віднесено до першої групи, оскільки вони вважають, що «фінансова поведінка домогосподарств – це сукупність дій, які визначаються прийняттям рішень домогосподарствами щодо управління власними фінансовими ресурсами, їх акумулюванням, збереженням, залученням, використанням» [131, с. 166].

Схожої думки дотримується І. Ломачинська, яка стверджує, що фінансова поведінка домогосподарств – це «дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів» [111, с. 143], що набуло подальшого розвитку в обґрунтуванні концептуальних положень інституційного розвитку фінансової системи загалом та її трансформації [159].

Другу групу науковців об'єднує думка, що фінансова поведінка домогосподарств – це, перш за все, діяльність членів домогосподарств щодо формування та використання грошових фондів. Зокрема, О. Шаманська, розглядаючи сутність фінансової поведінки домогосподарств з іншого ракурсу, дотримується позиції, що варто визначати фінансову поведінку домогосподарств як діяльність членів домогосподарства, що перманентно повторюється та направлена на встановлення динамічної відповідності між внутрішніми

мотиваціями членів домогосподарств й зовнішніми умовами та можливостями, які пропонує економічне середовище [157, с. 7].

Подібне, але дещо вужче трактування надає Л. Ключник. Вона розглядає фінансову поведінку домогосподарств як «діяльність домогосподарств, спрямовану на розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку» [160, с. 221].

Варта уваги позиція Т. Єфременко, яку було віднесено до другої групи, оскільки вона визначає фінансову поведінку населення як форму діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язану з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням. При цьому науковець зауважує, що оскільки фінансовий ринок як інститут перерозподілу грошових ресурсів об'єднує три взаємозалежні складові: грошово-кредитні ринки, валютний ринок і ринок цінних паперів, то фінансова поведінка населення, відповідно, охоплює усі ці три сегменти фінансового ринку [104, с. 167]. Цікаво, що в іншій роботі даного автора фігурує визначення фінансової поведінки, як поведінки населення на фінансовому ринку, яка пов'язана з перерозподілом та інвестуванням грошових ресурсів» [161, с. 30], що спонукало долучити даного автора одночасно до другої та четвертої групи науковців.

Однак, найбільш стислий та ґрунтовний, на нашу думку, підхід до сутності даного поняття, враховуючи визначений акцент, пропонує Т. Кізима, яка розглядає фінансову поведінку як діяльність членів домогосподарств, пов'язану із розподілом та перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі [107, с. 20].

До третьої групи науковців відносимо дослідників, які вбачають у фінансовій поведінці домогосподарств особливий вид економічної діяльності,

пов'язаний з формуванням, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів домогосподарств.

Погоджуємося з позицією І. Козлової, яка зазначає, що фінансова поведінка домогосподарств - це особливий вид економічної поведінки домогосподарств щодо акумулювання грошових ресурсів з усіх можливих джерел доходів у різноманітні фонди з подальшим їх використанням на задоволення особистих потреб та досягнення певних цілей [151, с. 51], хоч дане визначення, на нашу думку, не розкриває усіх аспектів розподілу та використання грошових ресурсів.

З даної точки зору О. Шаманська трактує сутність фінансової поведінки домогосподарств як сукупність економічних відносин, що формуються у процесі діяльності членів домогосподарства з приводу отримання доходів і здійснення витрат, та пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом їхніх фінансових ресурсів з метою максимізації індивідуального і суспільного добробуту [157, с. 7].

Л. Дудинець, Г. Голуб та Р. Голуб також дотримуються подібної позиції та пропонують розглядати дану категорію «як особливий вид економічної поведінки, пов'язаний з діями населення на ринку фінансових послуг, і передбачає мобілізацію, перерозподіл та інвестування грошових ресурсів населення» [162, с. 43].

Дещо узагальненим, на наш погляд, є визначення В. Мяленка, який визначає фінансову поведінку домогосподарств як систему розподілу отриманих доходів, витрат, видів заощаджень, скільності до нагромадження, кредитів та боргів [163, с. 301], а ось О. Богоявленський, навпаки, конкретизує визначення, зазначаючи, що «фінансова поведінка населення визначається співвідношенням ощадної, кредитної та інвестиційної поведінки» [164, с. 112].

До четвертої групи підходів щодо визначення сутності поняття фінансової поведінки домогосподарств, на нашу думку, варто віднести формулювання О. Казьмірової, яка подібно до Т. Єфременко стверджує, що «фінансова поведінка

у широкому розумінні – це поведінка населення, яка пов’язана з отриманням та витратою грошових коштів» [165, с. 19].

Окремі представники наукової спільноти мають особливі позиції щодо трактування сутності даного визначення, тому, на наш погляд, не варто їх групувати, але їх позиція теж варта уваги.

Нетиповою, на нашу думку, є позиція А. Вдовиченка, який вважає, що під фінансовою поведінкою слід розуміти “вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів в цілях споживання, заощадження в організованій або неорганізованій формі. Далі за контекстом автор конкретизує визначення фінансової поведінки населення як сукупності приватних виборів індивідів щодо використання власних фінансових ресурсів, а її кінцева форма визначається домінуванням того чи іншого загального вибору [166, с. 155].

На відміну від вищевказаних науковців, В. Дорош та К. Чепель вбачають у фінансовій поведінці домогосподарств «сукупність механізмів, за допомогою яких домогосподарств взаємодіють із іншими учасниками ринкової економіки щодо формування доходу, споживання, заощадження й інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність» [102, с. 363].

Таким чином, на підставі ретроспективного аналізу наявних в сучасних інформаційних джерелах підходів до визначення поняття «фінансова поведінка домогосподарств», можна погодитися з думкою А. Сидорчука [167, с. 99], що підходи цих вчених або не дають чітких формулювань фінансової політики, або формулюють їх у широкому розумінні, та дійти висновку про відсутність єдності щодо трактування цього визначення та домінування серед авторів принципово різних положень при розкритті сутності даного поняття. Як бачимо, кожен дослідник має власний підхід до тлумачення цього поняття, що вказує на багатогранність, складність, унікальність та особливість даної економічної категорії. Наведені вище формулювання акцентують увагу на найбільш суттєвих, на думку відповідного науковця, аспектах формування та прояву фінансової поведінки домогосподарств.

Отже, проведений аналіз основних наукових підходів щодо пояснення сутності фінансової поведінки домогосподарств серед вітчизняних науковців дозволяє виявити основні позиції, у яких відповідно ключовим аспектом є:

- сукупність (система) дій, спрямована на управління фінансовими (грошовими) ресурсами;
- діяльність членів домогосподарств щодо формування та використання грошових фондів;
- особливий вид економічної діяльності, пов'язаний з формуванням, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів домогосподарств;
- поведінка населення на фінансовому ринку;
- сукупність механізмів, що застосовуються домогосподарствами щодо формування, розподілу та використання грошових фондів;
- вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів.

Сьогодні роль домогосподарств у національній та світовій економіці зростає, оскільки, завдяки процесам цифровізації, вони безпосередньо залучені до діяльності багатьох секторів економіки та мають вплив на них. Погоджуємося з думкою вітчизняних авторів Є. Болотіної [168], Т. Кізими [169] та А. Скібіної [170], які у своїх роботах зазначають, що надалі роль домогосподарств в економіці буде лише підвищуватись, зокрема, у таких напрямках:

- використовуючи переваги цифровізації, домогосподарства братимуть активну участь в ринковій економіці як самостійні господарюючі суб'єкти з власними потребами та інтересами; потреби домогосподарств задовольнятимуться за рахунок підвищення валового продукту, що є основною метою будь-якої національної економіки; домогосподарства зараз і надалі будуть виступати виробниками певних продуктів та водночас і споживачами інших товарів та послуг;
- завдяки фінансовим та цифровим технологіям, дохід, недовикористаний у певний проміжок часу, буде перетворюватись на заощадження, що надалі за

певних умов можуть стати додатковим джерелом зростання доходів держави; домогосподарство буде основою для формування та реалізації людського капіталу держави;

- підвищення рівня цифрової та фінансової грамотності надасть можливість домогосподарствам вести власну економічну діяльність, що дозволить підвищити рівень добробуту населення зокрема та позитивно вплине на розвиток економіки країни загалом.

На основі узагальнення різних авторських підходів та з урахуванням особливостей трансформації сутності даного поняття в сучасних умовах нами пропонується системний підхід до розуміння сутності даної категорії. Зокрема, на наш погляд, важливо трактувати сутність поняття фінансової поведінки домогосподарств як *різновид економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств з використанням відповідних знань, вмінь та навичок, які склалися під впливом інституційного середовища та екзогенних чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів.*

Як бачимо на рисунку 1.8, структура запропонованого визначення поняття «фінансова поведінка домогосподарств» поєднує чотири взаємопов'язані складові частини, які дозволяють зрозуміти місце даного поняття загалом у науковій площині, його специфіку, умови виникнення, загальну мету та прояв результату від зазначених дій.

У наданому визначенні не випадково було акцентовано увагу на ролі інституційного середовища, адже відповідно до своєї функції воно прямо впливає на домогосподарства, спонукаючи їх до певної моделі поведінки, обмежуючи інші можливості та дії. Для прикладу, у межах банківської системи існує потужний механізм інституційного регулювання роботи банківських установ. Відповідно до цього механізму поступово формуються або змінюються звички громадян щодо використання готівкових коштів, карток для зняття готівки або кредитних карток [171] тощо.

ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ

Рис. 1.8. Структура визначення поняття «фінансова поведінка домогосподарств»

Джерело: складено автором.

Оскільки в сучасній науці відсутній єдиний підхід до розуміння сутності дефініції «інституційне середовище», вважаємо за необхідне зазначити, що у межах даного дослідження інституційне середовище буде розглядатися відповідно до трактування Ю. Коваленко, як «сукупність основоположних політичних, соціальних і базових правових норм, що регулюють економічну і політичну діяльність (правила, що регулюють вибори, визначають права власності і контрактні права є прикладами базових таких правил)» [172].

Залежно від впливу інституційного середовища та екзогенних чинників домогосподарства приймають конкретні рішення щодо того, як витратити зароблені кошти, скільки витратити і на які цілі, чи інвестувати їх та у які саме активи, чи здійснювати заощадження, чи брати кредит тощо [173]. Це пояснює широку різноманітність моделей фінансової поведінки домогосподарств, описаних в сучасній економічній літературі.

Так, на нашу думку, варто звернути увагу на позицію В. Леонова, який у контексті дослідження мотиваційних чинників фінансової поведінки домогосподарств України визначає такі її моделі, як: дохідна фінансова поведінка, нагромаджувальна фінансова поведінка, заощаджувальна поведінка, кредитна фінансова поведінка, інвестиційна фінансова поведінка, страхова фінансова поведінка, споживча фінансова поведінка, доброчинна фінансова поведінка, фіскальна фінансова поведінка [174].

Подібний підхід також пропонує і Т. Кізима, яка виділяє наступні моделі фінансової поведінки домогосподарств: дохідну (формування та оптимізація дохідної частини бюджету домогосподарства); фіскальну (сплата та мінімізація податкових платежів); споживчу (здійснення витрат споживчого характеру); заощаджувальну (виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб); інвестиційну (вкладення частини неспожитих доходів у фінансові активи з метою отримання майбутніх вигод); кредитну (залучення тимчасово вільних коштів у інших суб'єктів на основних принципах кредитування); доброчинну (безоплатне надання коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримки їх діяльності) [107, с. 20–21].

Значну увагу окресленим питанням було приділено О. Ковтун, яка провела, на наш погляд, досить детальний аналіз фінансової поведінки домогосподарств і виокремила такі класифікаційні ознаки й відповідні моделі такої поведінки: активність на ринку фінансових послуг (активна, пасивна); тип результату (вимушена, креативна, доцільна та снобістська); джерело фінансових ресурсів (позитивна, тіньова та негативна); форма (раціональна, ірраціональна, гуманістична (меценатська), емоційна); інструменти, що використовуються на ринках фінансових послуг (споживча, заощаджувальна, інвестиційна, страхова); ступінь ризику (ризикова, з мінімальним ступенем ризику); схильність до інновацій (інноваційна, консервативна, помірна); тип власності фінансових ресурсів (за власні кошти, кредитна, змішана) [112, с. 44].

Частково погоджуємося з думкою таких науковців, як: М. Дубина, А. Тарасенко та О. Тарасенко, які вважають доцільним виокремлювати кредитну, заощаджувальну, депозитну, інвестиційну, податкову, страхову та платіжну поведінку [131], але вважаємо таку класифікацію досить індивідуальною, що не є типовим для окремих країн, оскільки особливості податкової та платіжної ситуації в різних країнах досить відрізняються і залежать від менталітету та дисциплінованості громадян.

В економічній літературі існують й інші, більш розширені класифікації моделей фінансової поведінки домогосподарств, які було зведено у таблицю (Додаток Е) шляхом узагальнення низки наукових праць із досліджуваної проблематики [175-177].

Враховуючи велику кількість різноманітних поглядів на питання класифікації моделей фінансової поведінки домогосподарств, вважаємо, що варто погодитися з твердженням вітчизняних науковців щодо того, що вичерпно визначити основні моделі фінансової поведінки домогосподарств є складним завданням, що пояснюється як широким спектром різних управлінських рішень, які можуть приймати домогосподарства щодо управління власними фінансовими ресурсами, так і різними видами фінансових послуг, якими вони можуть користуватися. Також важливу роль у виборі тієї чи іншої моделі фінансової поведінки домогосподарств відіграє якість інституціонального забезпечення розвитку національної економіки, регулювання процесів розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів у країні [131, с. 169]. Але, незважаючи на це, найпоширенішими серед домогосподарств та, на нашу думку, найбільш актуальними на сьогодні є такі моделі фінансової поведінки як споживча, заощаджувальна (ощадна), кредитна та інвестиційна модель.

Оскільки саме від вибору моделі фінансової поведінки конкретного домогосподарства залежить рівень його фінансового добробуту, для подальшого дослідження та надання пропозиції щодо пошуку шляхів оптимізації фінансової поведінки домогосподарств з метою забезпечення їх фінансової стабільності,

соціально-економічного та особистісного розвитку та фінансового благополуччя, вважаємо доцільним у наступному розділі зупинитися на аналізі основних показників фінансової активності домогосподарств у контексті найбільш розповсюджених та широко використовуваних моделей фінансової поведінки, які притаманні сучасним вітчизняним домогосподарствам в реаліях сьогодення, зокрема, таких як: споживча, заощаджувальна, кредитна та інвестиційна модель фінансової поведінки домогосподарств.

Висновки до Розділу 1

В результаті даного етапу дослідження було виявлено, що становлення категорії «фінансової поведінки домогосподарств» будувалося з базових припущень, які стали передумовами для закладення принципів побудови теорій. Історично сформувалися два основні теоретичні підходи до аналізу фінансової поведінки: традиційний підхід, заснований на принципі раціонального прийняття рішень економічними агентами, та поведінковий (біхевіористський) підхід, де принцип раціональності ставиться під сумнів та обґрунтовується превентивність системи поведінкових факторів, що визначають вибір суб'єктів.

Проведено ретроспективне дослідження класичної та сучасної наукових теорій економічної та фінансової поведінки, як її невід'ємної частини, охарактеризовано основні етапи становлення класичних наукових підходів щодо дослідження фінансової поведінки домогосподарств з точки зору представників неокласичної теорії, сучасної економічної теорії, філософії, соціології, психології. Доведено, що у сфері аналізу фінансової поведінки домогосподарств важливим був і залишається комплексний міждисциплінарний підхід, який враховує як традиційні, так і поведінкові особливості пояснення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств.

Виявлено міждисциплінарний характер досліджень фінансової поведінки домогосподарств від початкових проявів її наукової категорії до сучасного етапу

становлення її як ключової економічної категорії. Це, передусім пояснюється тим, що спочатку це були поведінкові моделі людини у різних соціальних науках, а лише згодом вони виокремилися в економічних дослідженнях неокласичного напрямку. В сучасних реаліях дослідження фінансової поведінки домогосподарств в рамках економічної теорії постійно доповнюється внеском соціологічних та психологічних теорій, які не рідко змінюють вектор факторного аналізу, перемістивши акцент з об'єктивних економічних факторів на суб'єктивні, що визначають внутрішню мотивацію індивіда.

Узагальнено наукові погляди щодо прийняття фінансових рішень домогосподарствами та загального управління їх особистими фінансами, представлені через раціональні та поведінкові парадигми, відповідно до еволюційних змін. Охарактеризовано основні фактори, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень, враховуючи еволюційні особливості відповідних наукового підходів.

Доведено, що існуючі підходи до пояснення фінансової поведінки домогосподарств в економічній теорії та в інших соціальних і поведінкових науках виступають теоретичною основою для обґрунтування поведінки домогосподарств в конкретно визначених умовах на різних ринках у якості споживачів (покупців), продавців ресурсів та тих, хто здійснює заощадження.

Визначено, що не лише економічні, а й демографічні, соціальні й особистісні характеристики індивідів надають рівнозначний вплив на фінансову поведінку, отже, вимагають інтегрального підходу, який передбачає, що обґрунтуванням моделі, яка описує закономірності фінансового поведінки домогосподарств, слугують передусім спостереження, враховуючи при цьому вплив як внутрішніх так і зовнішніх факторів, одним з яких є процес цифровізації, який впливає як на домогосподарство загалом, так і на його членів зокрема, проникаючи в усі сфери людської діяльності.

Здійснено бібліометричний огляд публікаційної активності вітчизняних та зарубіжних науковців в сучасних інформаційних джерелах, зокрема, таких як:

Web of Science, Scopus та ScienceDirect, шляхом спеціального запиту із використанням терміну «фінансова поведінка домогосподарств» у заголовках, анотаціях та ключових словах публікацій з 1975 до 2024 року. Виявлено приналежність даних публікацій до предметних газузей та прослідковано еволюція змісту, який автори даних публікацій вкладали у поняття «фінансова поведінка домогосподарств». Виявлено частку опублікованих результатів досліджень вітчизняних науковців в загальній сукупності наукових робіт, наявних у міжнародних наукометричних базах даних.

Проведено аналіз дисциплінарної структури публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств з допомогою класифікатора систематизації наукових документів в базі WoS та карти візуалізації TreeMap, у результаті чого встановлено відсоткове співвідношення дисциплін, у розрізі яких досліджується дана тематика, та виявлено, що питання фінансової поведінки домогосподарств в наукових дослідженнях існує як окремий науковий вектор, який розвивається на стику декількох усталених дослідницьких напрямів, зокрема: фінансів, економіки, управління, психології, соціології, економетрики, а на сьогодні ще й розвитку інформаційних технологій, цифровізації, екології та захисту навколишнього середовища, які акцентують увагу на ключових аспектах, властивих кожному з них. Зокрема, в галузі досліджень економістів опинилися об'єктивні фактори, що визначають фінансову поведінку домогосподарств, у центрі уваги психологів та соціологів – суб'єктивні фактори. Так, психологи в основному приділяють увагу міжособистісних відносин і розподілу ролей у них, що впливають на фінансову поведінку домогосподарств, соціологи концентруються на оцінці очікувань.

Здійснено бібліометричний аналіз наукових публікацій у базі Web of Science та здійснено кластерний поділ карти концентрації результатів досліджень за допомогою інструментів VOSviewer v.1.6.20, яка висвітлює трансформацію фінансової поведінки домогосподарств крізь призму розвитку цифрових технологій, у результаті чого виявлено чотири основних кластери, які вказують на взаємозв'язок досліджень фінансової поведінки домогосподарств відповідно з:

- 1) фінансовою грамотністю, фінансовою інклюзією, фінансовою освітою;
- 2) інформацією, ризиком, індивідуальною поведінкою та обізнаністю;
- 3) цифровізацією, цифровою трансформацією, розвитком цифрових технологій, появою нових бізнес-моделей, зростанням сфери цифрових фінансів та фінтех-компаній;
- 4) рівнем цифрових знань, вмінь та навичок населення.

Визначено відмінності у загальносвітових та національних пріоритетах вивчення даної проблематики, зокрема, західна дослідницька традиція аналізує фінансову поведінку домогосподарств як сукупність відносин, що виникають з приводу формування пропозиції та попиту домогосподарств на певні фінансові інструменти, у той час, як сучасні вітчизняні науковці активно вивчають фінансову поведінку домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів, дотримуючись думки, що використання напрацьованих теорій поведінкових фінансів дає можливість об'єктивно оцінювати рівень фінансової обізнаності громадян, пояснювати інвестиційні рішення домогосподарств, а також формувати і реалізовувати основні моделі їх фінансової поведінки.

Здійснено детальне дослідження публікаційної активності дослідників України за даними відкритої бібліографічної пошукової системи Google Scholar за період 1975-2024 роки. Проаналізовано основні напрямки досліджень вітчизняних науковців за цей період та виявлено основний вектор досліджень даної проблематики в сучасних умовах. Окреслено основні тренди у дослідженні формування і реалізації найбільш поширених різновидів фінансової поведінки українських домогосподарств.

Шляхом візуалізації, використовуючи дані Google Trends, доведено синхронну популярність пошукових запитів за ключовими термінами, пов'язаних з діяльністю домогосподарств в умовах цифровізації в категорії «Фінанси» серед українських користувачів у період з 1 січня 2015 року до 1 січня 2025 року. Встановлено, що сучасні вітчизняні науковці пов'язують процеси трансформації фінансової поведінки домогосподарств не лише з різким впливом війни, пандемії,

фінансової нестабільності, але з активізацією процесів цифровізації, зокрема, широкою дією інформаційних технологій на самі домогосподарства.

Доведено, що фінансова поведінка домогосподарств є досить поширеною та актуальною темою досліджень як у вітчизняних, так і в міжнародних дослідницьких колах, а науковці розглядають її не тільки як складне економічне, а й багатоаспектне соціальне явище. Але попри наявність певного наукового доробку за напрямком, пов'язаним з трансформацією фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, висвітлення даного питання не є достатнім, а саме його дослідження містить ряд проблемних аспектів, які потребують додаткового вивчення.

Проведено аналіз основних наукових підходів та визначено ключові теоретичні засади щодо сутності категорії «домогосподарство». Виявлено, що позиції вітчизняних науковців щодо трактування даного визначення досить суб'єктивні та різнонаправлені. Аргументовано, що наявні визначення повною мірою не відображають сутність даного терміну та його роль з точки зору фінансової науки в умовах сьогодення, адже для здійснення будь-яких дій з грошовими ресурсами, члени домогосподарства мають володіти щонайменше мінімальним набором знань, вмінь та навичок, а в ідеальному варіанті - мати достатній рівень фінансової та цифрової грамотності.

Надано власне трактування визначення «домогосподарства», а саме як суб'єкт господарювання, який складається з особи або сукупності осіб, які ведуть спільне господарство, спільно використовують набуті знання, вміння та навички для ухвалення економічних рішень щодо формування, розподілу та використання грошових ресурсів із метою задоволення власних матеріальних потреб та соціально-особистісного розвитку.

Проаналізовано наукові підходи до визначення поведінки, економічної поведінки, узагальнено її структуру та виділено її елементи, які будуть притаманні домогосподарствам не залежно від їх індивідуальних особливостей. Здійснено характеристику, узагальнення та групування позицій сучасних

провідних вітчизняних науковців щодо пояснення сутності фінансової поведінки домогосподарств відповідно до виявлених ключових акцентів, на яких роблять наголос відповідні автори. Зокрема, на думку досліджуваної сукупності науковців, фінансова поведінка домогосподарств являє собою: сукупність (систему) дій, спрямовану на управління фінансовими (грошовими) ресурсами; діяльність членів домогосподарств щодо формування та використання грошових фондів; особливий вид економічної діяльності, пов'язаний з формуванням, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів домогосподарств; поведінку населення на фінансовому ринку; сукупність механізмів, що застосовуються домогосподарствами щодо формування, розподілу та використання грошових фондів; вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів.

Враховуючи особливості трансформації сутності даного поняття в сучасних умовах, запропоновано авторський підхід до трактування сутності поняття фінансової поведінки домогосподарств, зокрема, як *різновид економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств з використанням відповідних знань, вмінь та навичок, які склалися під впливом інституційного середовища та екзогенних чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів.*

Надано структуру запропонованого визначення, яка дозволяє зрозуміти місце даного поняття загалом у науковій площині, його специфіку, умови виникнення, загальну мету та прояв результату від зазначених дій.

Шляхом узагальнення низки наукових праць із досліджуваної проблематики, проведено класифікацію моделей фінансової поведінки домогосподарств та виокремлено основні з них, зокрема, такі як: споживча, заощаджувальна (ощадна), кредитна та інвестиційна модель, для подальшого аналізу основних показників фінансової активності домогосподарств у розрізі вищевказаних моделей фінансової поведінки.

Основні наукові положення, висновки і результати, які були отримані у даному розділі дослідження, були опубліковані у таких наукових працях автора:

1. Добрянська Н. Б. Цифровізоване домогосподарство як результат цифрових трансформацій в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2024. №1(06). с. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-1> [128];

2. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств в розрізі бібліографічного огляду сучасних електронних інформаційних ресурсів. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. №2 (86). с. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-86-7> [63];

3. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств з погляду інституціональної теорії. *Вплив обліку та фінансів на розвиток економічних процесів*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь-Берегово, 27-29 квітня 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. с. 316-318 [173].

4. Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого-економіста Сергія Ілліча Юрія, м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. с. 411-413 [125];

5. Добрянська, Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації: збірник тез Міжнародної науковопрактичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. С 145-150 [138].

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

2.1. Аналіз фінансового стану домогосподарств та характеристика їх поведінки у контексті споживання фінансових послуг

Оцінка наявних на сьогодні наукових підходів щодо дослідження фінансової поведінки домогосподарств у попередньому розділі дослідження дозволила зрозуміти принцип та послідовність елементів комплексного підходу до аналізу домашніх господарств в Україні, охарактеризувати різні аспекти їх фінансової поведінки для виявлення змін та тенденцій розвитку її під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема, в умовах цифровізації.

Обґрунтованість саме комплексного підходу полягає в тому, що контур фінансової поведінки домогосподарств формується залежно від чинників, що визначають ту чи іншу модель фінансової активності населення, і за своєю суттю є набором об'єктивних умов для формування різних типів фінансової поведінки.

Аналіз ефективності функціонування вітчизняних домогосподарств у ринкових умовах найбільше стосується дослідження поведінки домогосподарств як споживачів та оцінки їх добробуту. Він ґрунтується на дослідженні системи чинників зовнішнього та внутрішнього середовища домогосподарств України, що сформувалися у процесі трансформації ринкових відносин. Враховуючи той факт, що саме доходи є джерелом здійснення будь-якого виду фінансової активності, вивчення фінансової поведінки домогосподарств слід розпочинати з аналізу розміру та структури їх реальних доходів та поточного стану рівня середньодушових доходів населення.

Для даного дослідження використаємо показники щорічних опитувань серед населення за період 2016-2021 роки, які проводить Державна служба статистики України [178] відповідно до методологічних положень та методик формування вибірових сукупностей [179] та результати обстеження соціально-

економічного становища домогосподарств за підтримки ЮНІСЕФ у 2023 році [180].

У зв'язку з тим, що в сучасних умовах показники доходів стали більш точно характеризувати реальний стан добробуту домогосподарств, ніж показники витрат, які використовувалися у попередні роки, з метою адекватного відображення життєвого рівня різних груп домогосподарств в основу досліджень питань нерівності починаючи з 2007 року покладені показники грошових та загальних доходів на відміну від показників грошових та сукупних витрат, які використовувалися у 1999–2006 роках.

Крім того, починаючи з 2011 року, при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення та домогосподарств за рівнем матеріального добробуту відповідно до сучасної міжнародної практики розпочато використання шкали еквівалентності, яка відображає зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу.

Для вивчення нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем матеріального добробуту скористаємося методом групувань, за яким домогосподарства (населення) розподіляються в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів. Відповідно до цього методу, квантилі розподілу ділять впорядковану (ранжовану за зростанням розміру ознаки – наприклад, за розміром середньодушових еквівалентних грошових доходів) генеральну сукупність (домогосподарств або населення) на однакові за чисельністю групи. Для аналізу даних застосовується поділ генеральної сукупності на децилі (десять однакових груп). При формуванні квантилів нульові значення показників не відкидаються. Медіанний рівень доходів у розрахунку на одну умовну особу показує рівень доходів, який знаходиться в середині варіаційного ряду населення, ранжованого за зростанням середньодушових еквівалентних показників доходів.

Вибіркове обстеження умов життя домогосподарств, на базі якого здійснювалися тематичні опитування, проводилося в усіх регіонах країни. Вибіркова сукупність домогосподарств, які обстежувалися, репрезентує все населення України, за винятком військовослужбовців строкової служби, осіб, що знаходяться у місцях позбавлення волі, осіб, які постійно проживають у будинках-інтернатах, будинках для осіб похилого віку, а також маргінальних прошарків населення (безпритульні тощо), також були виключені території, які не можуть бути обстежені у зв'язку з радіоактивним забрудненням, тимчасово окуповані території АР Крим та тимчасово окупованих територій Луганської та Донецької областей.

Внаслідок анексії Криму та війни на сході, починаючи з 2014 року наявна інформація стала неспівставною, а внаслідок повномасштабної війни взагалі припинилося проведення цього обстеження, а за 2022 рік статистичні дані взагалі відсутні, оскільки, відповідно до норм Закону України від 03.03.2022 року №2115-IX «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» у зв'язку зі збройною агресією росії проти України, починаючи з лютого 2022 року органи статистики не проводять вибіркові обстеження населення (домогосподарств) [195]. Тобто більш менш надійну інформацію щодо доходів домогосподарств України ми маємо лише за 2021 рік. Для вирішення цієї проблеми у грудні 2023 року за підтримки ЮНІСЕФ було проведено обстеження соціально-економічного становища домогосподарств. Запитальник цього обстеження формувався задля забезпечення співставності з обстеженням, що проводив Держстат України. Результати обстеження 2023 року дають нам можливість оцінити, що відбулося з доходами домогосподарств під впливом повномасштабної війни.

Як свідчать дані таблиці 2.1, починаючи з 2019 року, більше 90% усіх доходів домогосподарства отримують у вигляді грошей, решту – як вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель; пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних

послуг, електроенергії, палива; пільги на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку та ін.

Таблиця 2.1

**Динаміка розміру та структури сукупних ресурсів домогосподарств
України у 2016-2023 роках**

	Роки						2023
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн	6238,8	8165,2	9904,1	12118,5	12432,3	14490,6	15160
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, відсотків							
Грошові доходи	86,0	87,5	89,9	92,0	93,9	93,9	88,5
- оплата праці	46,7	52,4	54,5	57,3	58,3	59,8	61,7
- доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,2	4,4	6,0	6,5	5,8	5,7	6,4
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	2,9	3,0	2,5	2,4	2,2	2,5	1,7
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	23,1	20,2	19,9	19,2	20,8	19,8	15,5
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,1	7,5	7,0	6,6	6,8	6,1	3,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з ОПГ	4,8	4,0	3,8	3,6	3,3	3,0	1,7
Пільги та субсидії	4,7	4,7	2,8	0,7	0,2	0,1	0,6
Допомога від недержавних, волонтерських фондів, організацій	-	-	-	-	-	-	0,8
Інші надходження	4,1	3,4	3,1	3,3	2,4	2,7	1,3

Джерело: розраховано та узагальнено автором на основі баз даних обстеження умов життя домогосподарств Держстат України (до 2021 р.) [178] та обстеження соціально-економічного становища домогосподарств за підтримки ЮНІСЕФ (2023 р.) [180]

У структурі доходів домогосподарств частка оплати праці у період 2016-2021 роки з кожним роком зростає і, починаючи з 2017 року, стала перевищувати 50%, а у 2021 році ця частка сягнула позначки близько 60%.

Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості характеризувалися зниженням у 2017 році порівняно з 2016 роком на 0,8%, зростанням у 2018-2019 роках на 2,1% та зниженням у 2020-2021 роках на 0,8% та у середньому за досліджуваний період складала 5,6%.

Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель характеризується стабільним спаданням: у 2021 році цей показник становив 3%, що на 1,8% менше за аналогічний показник 2016 року.

Пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою, пільги та субсидії безготівкові на оплату житловокомунальних послуг, електроенергії, палива у період 2016-2021 роки значно зменшилися, зокрема у 2021 році цей показник становив 0,1%, що на 4,6% менше порівняно з 2016 роком. Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо склали у 2016-2019 роках стабільно становили 0,4% від грошових доходів, а у 2020 та 2021 році зменшилися до показника 0,2-0,3%. Зменшилася також частка грошової допомоги від родичів, інших осіб та інші грошові доходи (з 8,1 до 6,1%).

У 2021 році було проведено обстеження 7,6 тис. домогосподарств [178]. Середньомісячні сукупні ресурси одного домогосподарства у 2021 р. становили 14490,6 грн. (загальні доходи – 14247,9 грн.). Міське домогосподарство отримувало в середньому за місяць 14754,2 грн, сільське – 13184,4 грн. У середньому на одну особу, яка входить до складу домогосподарства, еквівалентні загальні доходи у 2021 році становили 5522,4 грн. у місяць (у 2020 році – 4747,2 грн у місяць), у міських домогосподарствах – 5718,7 грн. у місяць (у 2020 році – 4891,3 грн./місяць), у сільських – 5110,2 грн. у місяць (у 2020 році – 4445,8 грн./місяць). У цей період рівень середньомісячних доходів однієї особи у 2,2 раза

перевищував рівень законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (2481 грн). Для порівняння, у 2020 році рівень середньомісячних доходів однієї особи у 2,8 раза перевищував рівень законодавчо встановленого на цей період прожиткового мінімуму (2078 грн) [182]. Середньодушові доходи домогосподарств у 2021 році порівняно з попереднім роком зростали більшими темпами, ніж індекс споживчих цін за цей період: відповідно 110% проти 105% [183].

Якщо проаналізувати структуру доходів домогосподарств, то основними структурними зрушеннями у 2023 році, у порівнянні з 2021, є: суттєве зростання частки використання заощаджень та позик – 5,6% у 2023 році проти 1,3% у 2021 році. Зменшення частки пенсій, стипендій та державних соціальних допомог на 4,3 відсоткові пункти – 15,5% у 2023 році проти 19,8% у 2021. Частка оплати була основною статтею доходів що у 2021, так і у 2023 році: 59,8% та 61,7% відповідно. У 2023 році з'явилася ще одна стаття доходів: допомога від недержавних, волонтерських фондів, організацій (ЮНІСЕФ, ПРООН тощо). Взагалі структура доходів змінилася несуттєво, всі вищезгадані структурні зрушення більшою мірою пояснюються впливом повномасштабної війни, хоча її наслідки могли бути більш відчутними.

Слід відзначити як недостатні абсолютні розміри доходів, так і низьку питому заробітної плати у сукупних доходах населення в Україні у порівнянні з відповідним показником у розвинених країнах (Великобританія - 65%, Німеччина - 64%, Франція - 58%, Японія - 69%) [184]. Це свідчить про низьку продуктивність праці та зумовлює набагато нижчу зарплату українців порівняно з зарплатою працівників відповідних професій в інших країнах; занадто велику частку соціальних виплат, гарантій, особливо, у порівнянні з часткою доходів від підприємницької діяльності.

У розподілі доходів існує проблема значної їх нерівномірності між децильними групами. Нерівність розподілу загальних доходів характеризує коефіцієнт концентрації (індекс Джині), який приймає значення від

0 (рівномірний розподіл доходів серед усього населення) до 1 (увесь дохід належить одній особі). Індекс Джині за загальними доходами населення знизився з 0,247 у 2020 р. до 0,244 у 2021 р. На жаль, за 2022 та 2023 роки не вдалося проаналізувати дану інформації, оскільки, відповідно до норм Закону України від 03.03.2022 року №2115-IX «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», у зв'язку зі збройною агресією росії проти України, починаючи з лютого 2022 року, органи статистики не проводять вибіркові обстеження населення (домогосподарств), унаслідок чого не мають можливості отримувати інформацію за їх результатами [195].

Нерівномірний розподіл доходів населення характеризується також лінією фактичного розподілу кривої Лоренца, за допомогою якої можемо побачити співвідношення відсотків усіх загальних доходів та відповідних відсотків населення, які їх отримали. Чим далі від прямої ця лінія, тим більше фактична диференціація населення за рівнем добробуту (Додаток Ж).

Співвідношення мінімального рівня загальних доходів серед найбільш забезпечених 10% населення до максимального рівня серед найменш забезпечених 10% населення по Україні становив 4,9 разів, серед міських жителів зменшився з 5,1 до 4,9 разів та серед мешканців сіл збільшився з 4,3 до 4,4 разів. Найскладніше становище складається у тих домогосподарствах, які отримують середньодушові еквівалентні загальні доходи у місяць, нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (Табл. 2.2).

У період 2016-2021 роки чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму, зменшилася і склала 23,2% населення України (за даними 2020 року).

Найбільш заможні категорії населення у 2020 році отримували 21,7% усіх загальних доходів, а у 2021 році цей показник становив 21%.

Таблиця 2.2

Життєвий рівень населення України* відповідно до середньодушових еквівалентів загальних доходів у місяць у 2016-2023 роках

	Роки							
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:								
млн. осіб	1,5	0,9	0,5	0,4	0,6	...	...	...
у відсотках до загальної чисельності населення	3,8	2,4	1,3	1,1	1,6	...	...	...
Чисельність населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:								
млн. осіб	19,8	13,5	10,6	8,9	8,8	...	...	...
у відсотках до загальної чисельності населення	51,1	34,9	27,6	23,1	23,2	...	...	...
середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	1388,1	1603,7	1744,8	1902,1	2078	2481	2684	2684
середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	2646,4	2941,5	3262,7	3660,9	4335	4714	4855	6024
Квінтильний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	1,9	1,9	2,0	2,1	2,0	2,1	1,8	2,2
Квінтильний коефіцієнт фондів (по загальних доходах), разів	3,0	3,3	3,3	3,5	3,5	3,5	...	...

Джерело: узагальнено автором на основі даних [178, 185, 186].

Важливим для даного дослідження є аналіз економічного становища домогосподарств, у складі яких є діти або (та) молоді сім'ї. Оскільки діти та молоді люди є представниками так званого «цифрового покоління», вони лише розпочинають свою трудову активність, поповнюючи ряди економічно активного населення, які будуть яскраво виражати вплив цифровізації на фінансовану поведінку, оскільки саме вони будуть використовувати цифрові технології набагато активніше, ніж їхні батьки або люди старшого віку. Основна частка представників молодого покоління поки що є утриманцями, тому динаміка їх середньодушових доходів є повним відображенням існуючих тенденцій.

Так, у домогосподарствах з дітьми у 2021 році 76,2% ресурсів формували доходи від зайнятості (у 2020 році – 76%, у 2019 році – 73%), 9,5% – пенсії, стипендії, соціальні допомоги (готівкові та безготівкові), частка яких порівняно з 2019 роком зменшилася на 1,9 в.п. Частка доходів від особистого підсобного господарства та від самозаготівель у цій групі домогосподарств у 2021 році порівняно з 2020 роком зменшилася на 0,7 в.п. і складала 2,5% ресурсів.

У домогосподарствах без дітей частка доходів від зайнятості у 2021 році становила 55,6% ресурсів (порівняно з 2020 роком збільшилася на 2,2 в.п.), пенсії, стипендії та соціальні допомоги (готівкові та безготівкові) – 29,5% (зменшилися на 1,4 в.п.), доходи від особистого підсобного господарства та від самозаготівель – 3,2 % (зменшилася на 0,2 в.п.).

У домогосподарствах, у складі яких були молоді сім'ї, у 2021 році 79,2% ресурсів формували доходи від зайнятості (у 2019р. – 76%). Пенсії, стипендії, соціальні допомоги (готівкові та безготівкові) у цій групі склали 7,7% (у 2019р. – 9%), доходи від особистого підсобного господарства залишилися на рівні попереднього періоду і становили майже 2,4%.

З початком повномасштабної збройної агресії росії проти України триває відчутне зниження економічної активності, утрата доходів, значне прискорення темпів зростання споживчих цін. Ці чинники призводять до зниження якості життя не лише вразливих верств, але й значної частини населення України загалом. За даними опитування, яке провели в жовтні 2022 року, 78 % громадян заявили про зменшення доходу від початку повномасштабного вторгнення, і лише 2 % вказали, що їхній дохід збільшився [187].

Не враховує наявні потреби людини затверджений прожитковий мінімум, який менший від його фактичного розміру для різних соціальних і демографічних груп населення у понад двічі: на грудень 2022 р. реальний прожитковий мінімум для працездатних осіб складав 7 539 грн проти офіційного у 2 684 грн. Тим часом фактичний розмір цього стандарту протягом 2023 р. збільшився до 8 962 грн, тоді як офіційно затверджений залишався на тому самому рівні протягом усього року

[188]. А оскільки розмір офіційного прожиткового мінімуму здебільшого відбивається на платоспроможності найменш забезпечених верств населення, така ситуація впливає і на зростання нерівності в суспільстві.

Варто відзначити тенденцію поглиблення нерівності в доходах населення з погляду регіонів, особливо тих, які найбільше страждають від воєнних дій – це призвело до виникнення нових найуразливіших груп. Унаслідок повномасштабного воєнного вторгнення росії на українську територію 67 % внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за походженням були зі Сходу України (за даними опитування загального населення на липень 2022 р.). Тим часом 9 % від загальної кількості опитаних ВПО не мали жодного доходу з початку війни, 47 % вказали, що зараз не отримують заробітної платні, а 35 % повідомили, що місячний дохід їхньої родини не перевищує 5 тис. грн, що на 1 500 грн менше, ніж мінімальна зарплата в Україні [189]. ВПО загалом утратили значно більше, ніж інші, адже не лише покинули домівку, утратили житло й роботу, а й розділилися з родиною, з інституціями, за якими були закріплені, зі своїм побутом і звичним життям [190]. До того ж зазвичай вони походили з відносно заможніших домогосподарств, як порівняти з тими, хто залишився [191]. Водночас кращі оцінки поточного стану власного економічного становища за результатами загальнонаціонального опитування відзначено серед мешканців Заходу України (дані на липень 2022 р.) [192].

До повномасштабної війни в рейтингу за Індексом Джині Україна перебувала серед групи країн з найнижчим рівнем у порівнянні з країнами Європейського континенту. Зокрема, значення Індексу Джині у 2021 р. в Україні становило 0,244. Для прикладу, в Австрії у відповідний період Індекс Джині становив 0,274, у Бельгії – 0,262, в Естонії – 0,305, у Польщі – 0,281, у Франції – 0,292, у Чехії – 0,248 [193].

За офіційними даними, протягом 2016–2021 рр. частка доходів у найменш забезпеченій групі населення, на відміну від найзаможніших домогосподарств останнього дециля, незмінно зменшувалася. Якщо у 2017 р. загальні доходи

першого дециля становили 4,6 %, то у 2021 р. – уже 4,3 % від загальних доходів усіх домогосподарств; а загальні доходи десятого дециля, навпаки, за цей період зросли: з 20,6 % у 2017 р. до 21 % у 2021 р. (у 2020 р. досягли рівня у 21,7 %). Тобто десята частина найбагатших домогосподарств отримувала понад 20 % загальних доходів, а десята частина домогосподарств з найменшими доходами – лише 4,3 % [194]. Також варто зважати, що офіційні статистичні дані стосовно диференціації життєвого рівня населення не враховують значної тінізації доходів в Україні, яка переважно стосується груп населення з вищими доходами.

Закономірним є те, що поведінка домогосподарств з різними доходами, зокрема, як споживачів відрізняється. Результати опитування домогосподарств щодо самооцінки рівня їх доходів за період 2016-2023 роки узагальнено у таблиці 2.3. Щоб зрозуміти поведінку домогосподарств з різними доходами щодо прийняття фінансових рішень, проаналізуємо те, як домогосподарства самі оцінюють рівень свого добробуту.

Таблиця 2.3

Розподіл домогосподарств України за самооцінкою рівня їх доходів

	Роки*						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2023
Кількість домогосподарств, тис.	15033,4	14985,6	14934,9	14881,7	14784,3	14678,1	14549,2
Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів протягом останнього року (%):							
було достатньо і робили заощадження	6,2	7,8	8,7	11,2	11,8	13,0	12,7
було достатньо, але заощаджень не робили	45,7	49,6	47,6	49,3	48,4	50,5	38,8
постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування	44,0	38,1	40,2	36,7	36,6	33,2	31,6
не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	4,1	4,5	3,5	2,8	3,2	3,3	11,5

Джерело: складено автором на основі даних опитування Держстат України [195] за 2016-2021 рр. та за базою даних обстеження соціально-економічного становища домогосподарств у 2023 році [180]

Для аналізу даних щодо самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів у даному дослідженні було використано результати тематичного модульного опитування, яке проводилося в рамках квартального інтерв'ю у січні 2022 року із застосуванням спеціальної анкети. Умови життя домогосподарств обстежувалися органами державної статистики протягом 2021 року. Для аналізу обраних показників у 2023 році було використано результати обстеження соціально-економічного становища домогосподарств, проведеного за підтримки ЮНІСЕФ.

Перший блок запитань анкети стосувався самооцінки домогосподарством свого річного доходу з точки зору ступеня достатності для того, щоб робити заощадження, для задоволення основних потреб, у т.ч. для забезпечення достатнього харчування. Самооцінка доходів домогосподарства визначалася шляхом надання членам домогосподарства вибору одного з варіантів відповідей на запитання “Як Ви оцінюєте дохід Вашого домогосподарства протягом останнього року?": було достатньо і робили заощадження; було достатньо, але заощаджень не робили; постійно відмовляли в найнеобхіднішому, крім харчування; не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування. Співвідношення результатів опитування подано у додатку К.

За даними опитування, у 2021 році заощадження робили лише 13% домогосподарств; у 50,5% домогосподарств коштів було достатньо, але вони не робили заощаджень; 33,2% постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування; відмовляли собі навіть у харчуванні ще 3,3% домогосподарств.

У 2023 році лише 12,7% домогосподарств не відчували ніяких проблем, незважаючи на повномасштабну війну, їх доходів було достатньо не тільки для поточного споживання, вони навіть робили заощадження. Ще більш вражаючим є те, що модальною групою (38,8%) була та, яка мала доходи, що повністю задовольняли їх поточне споживання, але без можливості заощаджувати. Майже третина домогосподарств (31,6%) мала доходи, які забезпечували їм тільки харчування, на все інше коштів просто не вистачало. Інші 11,5% домогосподарств

не змогли собі забезпечити навіть пристойний рівень харчування. Саме ця група при наявності заощаджень використовувала їх, якщо ж заощаджень не було, то вони ставали основними споживачами кредитних коштів.

Аналізуючи розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів та економічними очікуваннями на наступні 12 місяців за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів за даними 2021 року, то можемо зробити спостерігати, що найбільшу частку заощаджень робили домогосподарства десятої децильної групи (33%), було достатньо доходів, але не робили заощаджень в основному члени домогосподарств дев'ятої децильної групи (63,2%), відмовляли собі в усьому найнеобхіднішому, окрім харчування (58%), або не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування (10,6%), переважно домогосподарства, які належать до першої децильної групи.

При цьому вирішальне значення мав факт неможливості зробити згадані витрати через фінансову неспроможність (навіть тимчасову) незалежно від причин відсутності грошей (безробіття, не виплати зарплат тощо). Якщо обмеженість споживчих можливостей була викликана не відсутністю коштів, а іншими причинами, то ці випадки в ході опитування не враховувалися.

Порівняння структури витрат свідчить про те, що населення з вищими доходами порівняно меншу частку середньомісячного доходу витрачає на продукти харчування, тютюнові вироби, але більшу – на транспорт, утримання житла, одяг і взуття, відпочинок і культуру (Додаток Л).

Другий блок запитань був призначений для визначення рівнів обмеженості споживчих можливостей окремих груп домогосподарств через нестачу коштів. Крім того, домогосподарствам було запропоновано зазначити: яка сума грошей необхідна їм на місяць в розрахунку на одну особу, щоб не відчувати себе бідними; який рівень доходу на місяць в розрахунку на одну особу, за їхньою думкою, відповідає майновому становищу середнього класу (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу, який домогосподарство вважає достатнім, щоб не відчувати себе бідними

	Роки						
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2023
Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу (грн.), який домогосподарство вважає достатнім, щоб не відчувати себе бідними (%):							
до 5000,0	44,4	25	16,1	12,0	7,4	3,8	9,9
5000,1 – 6000,0	10,6	9,3	6,8	5,6	3,9	2,9	6,6
6000,1 – 7000,0	6,7	7,9	6,5	5,0	4,1	2,6	
7000,1 – 8000,0	9,2	10,9	11,9	8,7	8,6	5,8	
8000,1 – 9000,0	1,7	2,7	2,5	2,1	1,7	1,6	
9000,1 – 10000,0	15,5	22,3	26,2	27,5	27,3	23,6	
10000,1 – 11000,0	11,9	21,9	30,0	39,1	47,0	0,4	3,1
11000,1 – 12000,0	-	-	-	-	-	5,0	
12000,1 – 13000,0	-	-	-	-	-	0,9	
понад 13000,0	-	-	-	-	-	53,4	

Джерело: складено автором на основі даних опитування Держстат України [195] за 2016-2021 рр. та за базою даних обстеження соціально-економічного становища домогосподарств у 2023 році [180].

Як бачимо з таблиці 2.4, для того, щоб вийти з категорії бідних, переважна більшість домогосподарств у 2021 році відчували потребу отримувати грошовий дохід понад 13000,0 грн., у порівнянні з минулим роком цей показник зріс на 2 тис. грн.

У 2023 році під час опитування домогосподарств акцент було поставлено на кількість коштів, яких в середньому на місяць не вистачало домогосподарствам, щоб задовольнити поточні потреби. На жаль, у 2023 році переважній більшості домогосподарств не вистачало коштів, щоб забезпечити споживання на звичному рівні. Так, майже 20-ти відсоткам таких домогосподарств в середньому не вистачало 5 тис. грн. і менше. Фактично більшість з них могли це легко компенсувати за рахунок незначного скорочення необов'язкових витрат. Набагато гірша ситуація у домогосподарствах, яким не вистачало від 5 до 10 тис. грн., таких за даними опитування у 2023 році було

26,6%. Тобто більше чверті домогосподарств, яким не вистачало поточних доходів, мали або використовувати заощадження, або вдаватися до позик.

Ще гірша ситуація склалася для майже третини домогосподарств: їм не вистачало від 10 до 20 тис. грн. Переважну більшість цієї групи складали сім'ї, які залишилися жити у сірій зоні, або ті, які переїхали в інші регіони та не змогли поки собі забезпечити доходи від зайнятості, а живуть на державну соціальну допомогу та нерегулярну допомогу від недержавних організацій. Остання група домогосподарств – це ті, яким не вистачало більше 20 тис. грн. і таких було дуже багато – 23,1%. Оскільки такі значення цілком співставні з середнім рівнем загальних доходів, то це домогосподарства, які взагалі не мають поточних доходів, або заможні домогосподарства, які втратили значну частину доходів, але не готові відмовитися від звичного споживання. Необхідно зауважити, що такі великі значення нестачі коштів майже повністю пояснюються фактором повномасштабної війни, оскільки тільки стрімкі форс-мажорні обставини могли викликати такий дефіцит доходів.

Розмір доходу значною мірою визначає споживчу поведінку, оскільки домогосподарство має можливість при більших доходах краще задовольняти ті потреби, що знаходяться поза рівнем первинних потреб. Частка великого доходу, що використовується, наприклад, на харчування, відносно менша, ніж частка малого, достатня для забезпечення потреб харчування.

Варто зважати, що офіційні статистичні дані стосовно диференціації життєвого рівня населення не враховують значної тінізації доходів в Україні, яка переважно стосується груп населення з вищими доходами. З метою зменшити нерівність у доходах українців Кабінет Міністрів України ухвалив Стратегію подолання бідності (розпорядження № 161-р від 16 березня 2016 р.). Так, передбачено: запроваджувати нові підходи до формування прожиткового мінімуму відповідно до міжнародної практики, зокрема країн Європейського Союзу; забезпечувати на достатньому рівні розмір мінімальної заробітної платні; упровадити поетапне підвищення рівня оплати праці в галузях економіки тощо.

Для реалізації завдань щодо зниження нерівності в доходах населення на виконання Стратегії подолання бідності у 2020 р. розроблено проєкт Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань формування прожиткового мінімуму та створення передумов для його підвищення [198].

Останній блок анкети містив запитання, спрямовані на вивчення думки членів домогосподарств щодо оцінки зміни свого матеріального стану за минулий рік та їхніх прогнозів щодо економічного становища власного домогосподарства на наступні 12 місяців.

Відповідь на запитання “Як Ви вважаєте, скільки грошей на місяць (при сьогоdnішньому рівні цін) у розрахунку на одну особу Вашому домогосподарству потрібно, щоб не відчувати себе бідними?” були своєрідним підходом до визначення суб’єктивної межі бідності.

При цьому респонденти надавали відповідь не стосовно особи “усередненого” домогосподарства, а саме щодо грошової оцінки власних потреб. Оцінка домогосподарствами змін свого матеріального стану протягом останнього року здійснювалася шляхом надання членам домогосподарств вибору одного з варіантів: покращився; скоріше покращився; залишився без змін; скоріше погіршився; погіршився. Результати опитування розділилися на 5 нерівномірних, але доволі передбачуваних, груп (Додаток М (Рис. М.1)).

Лева частка респондентів переконана, що їх матеріальний стан протягом досліджуваного періоду залишився без змін. Це не є позитивним показником, але й не може бути негативним, оскільки фінансова стабільність вказує на наявність у домогосподарств сталих джерел доходу та відсутність непередбачуваних витрат. Цікавою з точки зору аналізу фінансової поведінки домогосподарств під дією чинників внутрішнього та зовнішнього середовища є інформація щодо прогнозів членів домогосподарств свого матеріального стану у найближчому періоді, який слідує за досліджуванним.

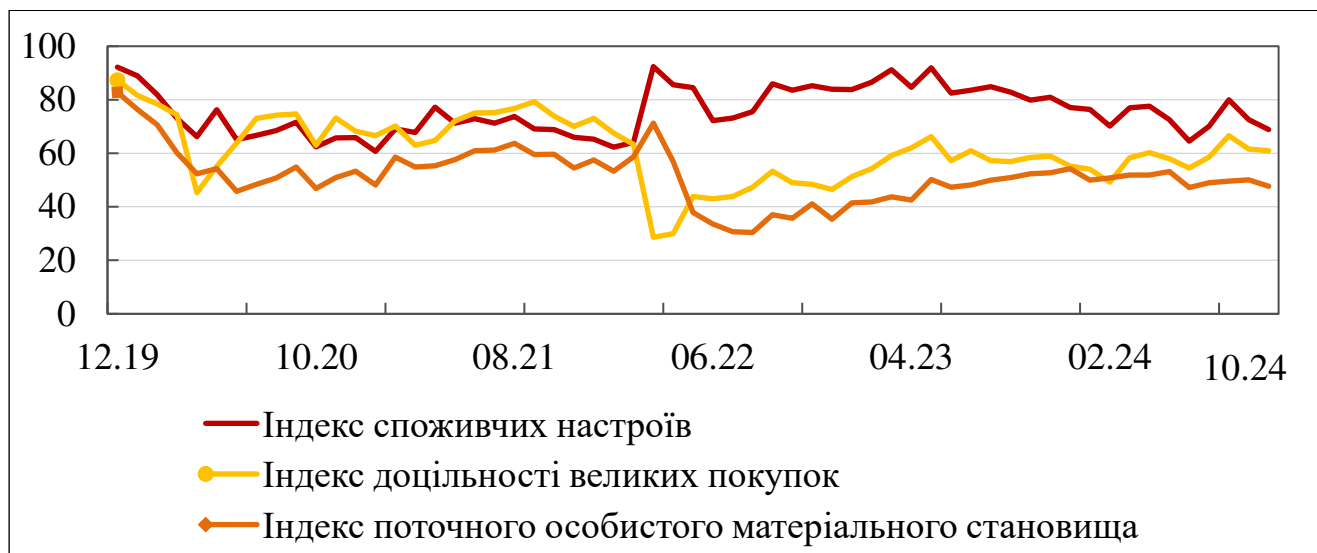

Рис. 2.1. Споживчі настрої домогосподарств, %

Джерело: складено автором на основі даних НБУ [197] та Info Sapiens [198]

Співставивши результати опитування домогосподарств щодо зміни їх матеріального становища у 2022 році (Додаток М (Рис. М.2)) з показниками індексу поточного особистого матеріального становища (Рис. 2.1), можна прослідкувати певні точки дотику. Зокрема, у 2022 році дійсно матеріальний стан домогосподарств погіршився, частка яких у квітні-травні 2022 року сягнула прогнозованої позначки. У 2024 році із поживавленням споживання посилюється і попит на банківські послуги: зростають обсяги розрахунків картками у торговельних мережах та обсяги споживчих позик. Фінустанови активно спонукають українців користуватися кредитними коштами. Вони пропонують різноманіття акцій та кешбеків, що робить карткове кредитування привабливішим [197].

Приналежність домогосподарств до різних дохідних груп (матеріальне становище вище за середнє, середнє та нижче за середнє) тісно пов'язана із соціально-професійним статусом працюючого населення, масштабами власності, структурою і розміром нетрудових доходів. Це значною мірою визначає вірогідність різних типів економічної поведінки, а тому й стилів життя. Як зазначають фахівці, при переході від низькодохідних груп до високодохідних

зростає вагомість фактора ризикованої поведінки, особистого успіху, досягальної мотивації у сфері праці [199].

Аналізуючи розподіл домогосподарств за 2022 рік щодо наявності працюючих осіб у їх складі, бачимо, що у складі 68,2% усіх домогосподарств є працюючі особи (72% серед міського населення та 60% серед тих домогосподарств, які проживають у сільській місцевості). Серед домогосподарств, які проживають у міській місцевості, найбільша частка таких домогосподарств, де працюють дві особи, а серед сільського населення переважають домогосподарства з одним працюючим членом домогосподарства. Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарство становить 1,1 (осіб) [200].

Розподіл домогосподарств України, у складі яких є працюючі особи, за їх кількістю у 2022 році подано у додатку Н. Як бачимо, порівняно з 2021 роком у 2022 році частка домогосподарств з працюючою однією особою збільшилася майже на 1%, а частка з двома працюючими особами, навпаки, зменшилася на 0,4%, як і частка домогосподарств, де кількість працюючих осіб становить три особи.

Така статистика вказує на негативну тенденцію у забезпеченні доходами домогосподарств, оскільки основним джерелом доходів домогосподарств України є заробітна плата, а оскільки працюючих осіб у домогосподарствах стало менше, відповідно, доходи домогосподарств теж будуть зменшуватися.

Руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де розгортались бойові дії, дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів; закриття значної кількості підприємств; ускладнення відносин з основними торгівельними партнерами; погіршення інвестиційного клімату призвело до зростання безробіття: кількість безробітних в перші роки стрімко збільшувалось, рівень безробіття працездатного населення з довоєнного рівня 7,8% зріс майже на 2 в.п.. Високий рівень безробіття так і не вдалось подолати до початку повномасштабної війни, до того ж на ускладнення

ситуації на ринку праці вплинула криза, пов'язана з поширенням пандемії COVID-19. Все це призвело до збільшення коефіцієнта навантаження на працюючих членів домогосподарств (Рис. 2.2).

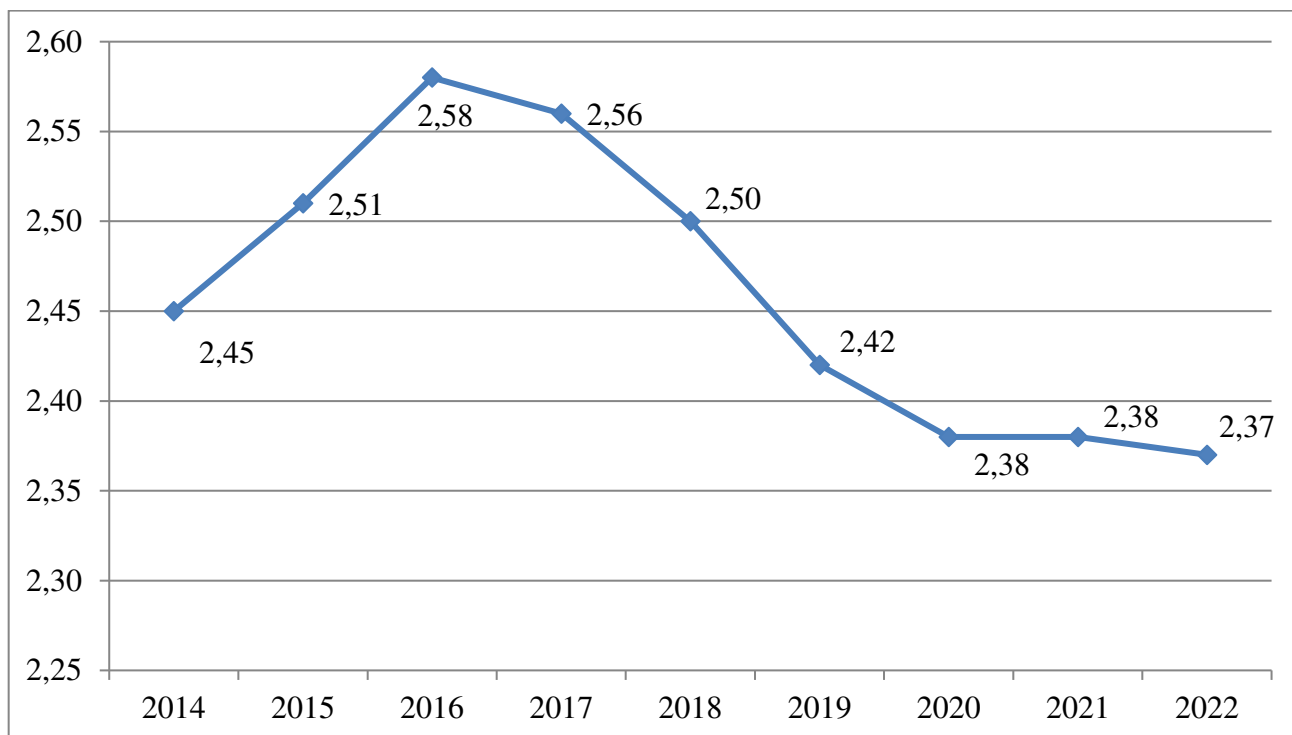

Рис. 2.2. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства в Україні

Джерело: [200]

Зважаючи на те, що заробітна плата становить левову частку доходів домогосподарств в Україні, високий рівень безробіття негативно впливає на рівень загального добробуту домогосподарств. В умовах війни ситуація з безробіттям наврядчи покращиться наближчим часом. Саме тому, на нашу думку, важливим є пошук альтернативних шляхів отримання доходів. Одним з таких шляхів, на нашу думку, є підвищення фінансової та цифрової грамотності для ефективного використання сучасних цифрових технологій з метою отримання прибутку та створення фінансової подушки безпеки.

Для аналізу фінансової поведінки домогосподарств як споживачів, варто проаналізувати індекси споживчих настроїв за 2023 рік.

Зауважимо, що індекс споживчих настроїв (ІСН) в Україні визначають на підставі вибіркового обстеження домашніх господарств країни. Під час

дослідження опитують 1000 осіб віком від 16 років. Структура вибірка відповідає структурі населення за такими параметрами, як стать, вік, розмір населеного пункту і регіон відповідно до останніх наявних даних Державної служби статистики України перед повномасштабним вторгненням росії 24 лютого 2022 р. Дослідження «Споживчі настрої» не проводиться у АР Крим, м. Севастополь, а також інших тимчасово окупованих росією територіях України, де українські оператори не надають послуги мобільного телефонного зв'язку. Також опитування не включає українців, які виїхали за кордон. Теоретична похибка вибірки не перевищує 3,1%. У квітні й травні 2020 року, а також у квітні 2021 року через COVID-19, а також з березня 2022 опитування було проводиться методом телефонного інтерв'ю із дзвінками на мобільні номери. Польовий етап даної хвилі тривав з 13 по 21 грудня 2023 [201].

Для визначення ІСН респондентам ставили такі запитання:

1. Як змінилося матеріальне становище вашої сім'ї за останні шість місяців?
2. Як, на вашу думку, зміниться матеріальне становище вашої сім'ї впродовж наступних шести місяців?
3. Говорячи про економічну ситуацію в країні загалом, ви вважаєте, що наступні дванадцять місяців будуть для економіки країни сприятливим чи несприятливим часом?
4. Як ви охарактеризували б наступні п'ять років – як сприятливий чи несприятливий час для економіки країни?
5. Як ви гадаєте, тепер загалом сприятливий чи несприятливий час робити великі покупки для дому?

За кожним із цих запитань визначають відповідний індекс: індекс поточного особистого матеріального становища (x_1); індекс очікуваних змін особистого матеріального становища (x_2); індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчого року (x_3); індекс очікуваного розвитку економіки

країни впродовж найближчих п'яти років (x_4); індекс доцільності робити великі покупки (x_5).

Значення індексу обчислювали таким способом: від частки позитивних відповідей віднімають частку негативних і до цієї різниці додають 100, щоб уникнути появи від'ємних величин. На підставі цих п'яти індексів визначають три сукупні індекси: індекс споживчих настроїв (ІСН) – середнє арифметичне індексів x_1 – x_5 ; індекс поточного становища (ІПС) – середнє арифметичне індексів x_1 і x_5 ; індекс економічних очікувань (ІЕО) – середнє арифметичне індексів x_2 , x_3 , x_4 [201].

Значення індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200. Значення дорівнює 200 в тому разі, якщо всі громадяни позитивно оцінюють економічну ситуацію. Індекс дорівнює 100 тоді, коли частки позитивних і негативних оцінок однакові. Значення індексу менше 100 означає, що в суспільстві переважають негативні оцінки. Для визначення індексу очікуваної динаміки безробіття (ІОДБ), індексу інфляційних очікувань (ІО) та індексу девальваційних очікувань (ІДО) респондентам ставлять такі запитання:

1. Як ви вважаєте, упродовж найближчих дванадцяти місяців безробітних (людей, які не мають роботи й шукають її) буде більше, приблизно стільки ж чи менше, ніж тепер?

2. Як, на вашу думку, змінюватимуться ціни на основні споживчі товари та послуги впродовж найближчих одного–двох місяців?

3. Як, на вашу думку, зміниться курс долара по відношенню до гривні впродовж найближчих трьох місяців?

Значення ІОДБ, ІО та ІДО обчислювали таким способом: від частки відповідей, що свідчать про зростання безробіття (інфляції, девальвації), віднімають частку відповідей, що свідчать про зменшення безробіття (інфляції, девальвації), і до цієї різниці додають 100, щоб уникнути появи від'ємних величин. Значення цих індексів можуть змінюватися в межах від 0 до 200.

Наприклад, значення індексу дорівнює 200, якщо всі громадяни передбачають зростання безробіття (інфляції, девальвації).

Так, за даними дослідження Info Sapiens «Споживчі настрої в Україні» у грудні 2023 року Індекс споживчих настроїв українців зменшився на 3,8 пунктів та становить 77,1 п. Суттєво (-13,2 п.) зменшився Індекс очікуваного розвитку економіки впродовж п'яти років. У грудні 2023 року індекс споживчих настроїв (ІСН) склав 77,1 п., що на 3,8 п. нижче за показник листопада. Індекс поточного становища (ІПС) зменшився і складає 54,7, що на 1,1 п. нижче за рівень цього показника у листопаді. Складові цього індексу зазнали таких змін: індекс поточного особистого матеріального становища (x1) склав 54,2 п., що на 1,6 п. вище за показник у листопаді; індекс доцільності великих покупок (x5) зменшився на 3,7 п. та встановився на позначці 55,2 п. (Додаток П (Рис. П.1)).

Індекс економічних очікувань (ІЕО) у грудні зменшився на 5,6 п. та складає 92,1 п. Динаміка складових цього індексу виглядає так: індекс очікуваних змін особистого матеріального становища (x2) складає 92,1 п., що на 0,8 п. нижче за рівень цього показника у листопаді; індекс очікуваного розвитку економіки країни протягом найближчого року (x3) зменшився на 2,8 п. та складає 80,2 п.; індекс очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих 5 років (x4) зменшився на 13,2 п. порівняно з минулим місяцем та складає 103,9 п.

У грудні показник індексу очікуваної динаміки безробіття залишився на рівні попереднього місяця і складає 122 п. Індекс інфляційних очікувань зменшився на 2,2 п. та складає 182,1. Індекс девальваційних очікувань зменшився на 0,3 п. та складає 150,2 п. (Додаток П (Рис. П.1)).

Як коментують аналітики Info Sapiens: «Зимовий період розпочинається із негативної динаміки по усім ключовим показникам споживчих настроїв. Незважаючи на той факт, що поточне становище населення України без суттєвих змін, економічні очікування та споживчі настрої загалом показують негативну динаміку. В найбільшій мірі це стосується середньострокових економічних

очікувань (впродовж найближчих 5 років) – відповідний індекс зменшився на 13,2 пункти» [201].

У період ринкової трансформації економіки відбулася різка диференціація населення України за масштабами власності, за доходами, статусами, соціальним становищем. Поведінка представників домогосподарств диференційована (залежно від масштабів) у використанні ресурсів, отриманих від офіційної, неформальної та кримінальної зайнятості й рентних платежів. Споживання стало символом багатства та інструментом для демонстрування свого соціального статусу [202].

Значний вплив на поведінку домогосподарств у цей період здійснила гіперінфляція. Характер адаптації до цінових змін став руйнівним для економіки, оскільки раціональна детермінанта економічної поведінки домогосподарств була зумовлена монетарними збуреннями [203]. Це зумовило певний перехід від грошового до бартерного обміну, повністю знецінилися заощадження. У той час, коли більшість населення виявилася бідною і не могла собі дозволити задоволення навіть найнагальніших потреб, у представників найбагатших верств швидко сформувалися нові підходи до споживання та виявилися стимули до пошуку нового статусу, характерного для ринкових умов.

Певним чином це пов'язувалося із виявленням престижу чи соціального статусу через споживання. Отже, «...споживання речей, крім функціонального смислу, має ще й престижний характер, тепер споживання є символом багатства та інструментом для демонстрування свого соціального статусу» [204].

На рисунку 2.3 можна прослідкувати, які саме фактори впливають прийняття фінансових рішень домогосподарствами щодо витрат на споживання. Залежно від цих факторів формуються мотиви фінансової поведінки домогосподарств як споживачів. Вони можуть мати раціональний і емоційний характер.

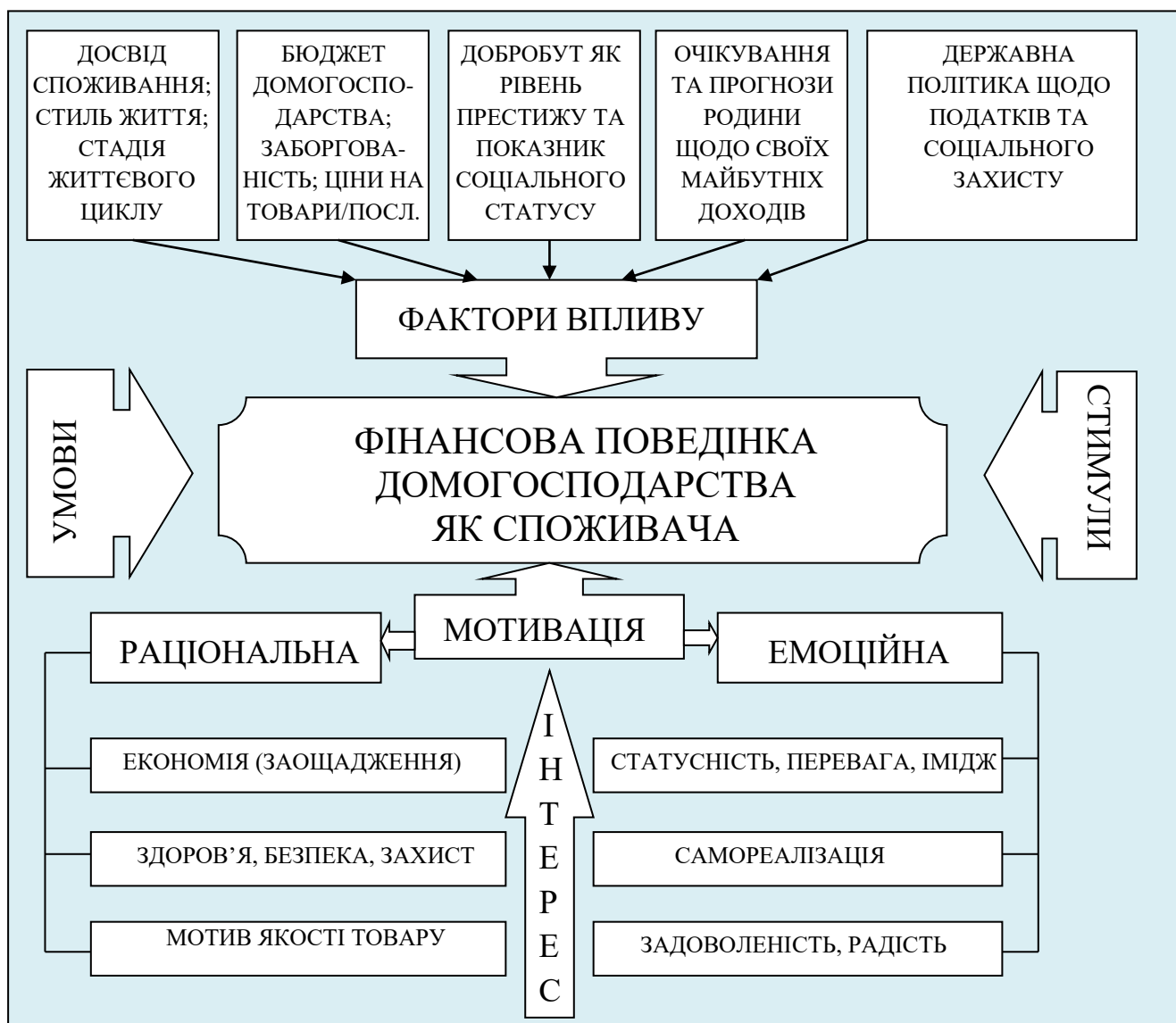

Рис. 2.3. Система факторів та мотивів, які впливають на фінансову поведінку домогосподарств як споживачів

Джерело: складено автором з урахуванням [202, 204]

Як бачимо, неможливо визначити певні норми споживчої поведінки, характерні для усіх без виключення домогосподарств. Але дуже важливо зазначити загальні закономірності цієї поведінки, важливі для пояснення принципів формування їхніх стратегій та для розробки засобів впливу на їхню поведінку з боку інших ринкових суб'єктів.

Грунтуючись на дослідженні динаміки та структури доходів і видатків вітчизняних домогосподарств, масштабів диференціації доходів, структури споживання та враховуючи специфіку змін у фінансовій поведінці у розрізі

споживання при переході до ринкової системи господарювання, можемо зробити висновок про те, що у сучасних умовах складаються нові тенденції у поведінці домогосподарств України як споживачів товарів і послуг:

1. Залежно від вікової структури домогосподарств, рівня їх доходів та суб'єктивного сприйняття корисності споживчих благ у сучасних споживчих практиках домогосподарств існує декілька поведінкових типів: «консервативний», надається перевага добре відомим, перевіреним ними товарам); «ощадливий», коли вони відмовляються від поточного споживання на користь заощаджень; «новаторський», коли перевага надається споживанню нових товарів і послуг; «естетичний», коли велике значення надається зовнішнім характеристикам (вигляду, дизайну тощо), «демонстративний», коли надаються переваги товарам відомих брендів та торгових марок [205].

2. Поведінка представників домогосподарств із середніми та високими доходами має різноспрямовані тенденції: копіювання моделі споживання західного суспільства; «гедонізм» – прагнення отримати від життя задоволення, не зважаючи на такі чинники як ціна та наскільки необхідним є товар; дотримання конс'юмеристської культури мають змогу лише забезпечені мешканці великих міст, де більш високі середні доходи поєднуються з розвинутою торгівельною інфраструктурою [206]; спостерігаються приклади нераціональної споживчої поведінки [207, с.141]; обережність у витратах під впливом нестабільності зовнішнього середовища; більше уваги приділяється традиційним цінностям, зокрема, сім'ї, родині, релігії, суспільним цінностям та традиціям [208, с.70].

3. Більшість домогосподарств демонструють реалістичні моделі поведінки, засновані на диференційованих алгоритмах прийняття рішень всередині сім'ї. Соціологи зазначають існування особливостей функціонально-рольових взаємовідносин в українських домогосподарствах, зокрема під час купівлі товарів та послуг. Спільні рішення є поширеними під час придбання товарів довготривалого використання, нерухомості, користування фінансовими послугами, проведення відпустки, а індивідуальні (здійснювані кожним членом

домогосподарства самотійно) переважають при виборі та купівлі одягу, взуття, канцелярських товарів, книг, користування освітніми послугами [209].

4. Під впливом розвитку НТП та глобалізації споживча поведінка піддається впливу загальносвітових закономірностей. Як зазначає А. Кудінова, ця поведінка характеризується поєднанням рис попередніх типів – доіндустріального та індустріального (стандартизованість, концентрованість, традиційність) та новітніми властивостями (уніфікованість, індивідуалізованість, урбанізованість). Проте принципово відмінним є притаманні такому типу споживання свідоме самообмеження, розумна раціональність, оптимальна ресурсоемність, а головне – оновлена структура потреб, яка органічно поєднує індивідуальні та суспільні інтереси [210].

Споживча поведінка значною мірою визначає умови для зростання добробуту домогосподарств і сама є результатом досягнутого відповідного рівня. Однак низькі доходи, безробіття, відсутність заощаджень, погане здоров'я та інші чинники його низького рівня зумовлюють поведінку, орієнтовану на виживання у складних умовах. Більш високий рівень досягнутого добробуту зумовлює диверсифікацію споживання, підносить його на новий рівень, дозволяє включати у структуру споживання нові, якісніші, технологічно досконаліші блага, більше коштів виділяти на самовдосконалення, відпочинок, освіту. Вищий рівень добробуту гарантує умови для того, щоб переймати принципи поведінки домогосподарств розвинених країн, формувати заощадження, страхувати життя і майно, більше коштів витрачати на підтримання домогосподарства, розвивати власну справу і тим підтримувати свій добробут. Аналіз взаємозв'язку між обсягами доходів і споживання в економіці показує, що витрати та споживання змінюються відповідно до динаміки середньодушових доходів, однак оцінювання агрегованих даних необхідно здійснювати як за соціальнодемографічними ознаками, так і з врахуванням розриву між доходами заможних і бідних домогосподарств [211].

Це свідчить про необхідність прогнозування макроекономічних процесів на базі мікроданих про індивідуальні доходи та індивідуальну споживчу поведінку. Як основа добробуту, споживча поведінка домогосподарств залежить від низки чинників суб'єктивного характеру: розмірів бюджету сім'ї, стадії життєвого циклу домогосподарства; досвіду споживання та стилю життя; дотримання моди та прагнення престижу добробуту родини; очікувань споживача, пов'язаних із прогнозами членів домогосподарства, наприклад, щодо майбутніх доходів; розмірів заборгованості домашнього господарства, податкової політики держави та інших.

Таким чином, у рамках проведеного дослідження було отримано такі висновки.

1. У зв'язку з тим, що аналіз динаміки реальних середньодушових доходів населення показав, що вони поки що не здатні виступати як фактор активізації фінансової активності населення, реально наявні грошові доходи населення, починаючи з 2016 до 2023 року, не продемонстрували тенденції до зростання.

2. Аналіз структури реальних грошових доходів населення показав, що частка структури доходів, що відображають активну фінансову стратегію поведінки – підприємницьких доходів та доходів від власності, – скорочується.

3. Таким чином, незважаючи на існуюче розшарування населення за самооцінкою фінансового стану, загалом рівень позитивного сприйняття ситуації, що склалася, зростає.

4. Аналіз структури розподілу доходів ілюструє стійке збереження нерівності.

По суті, зараз утворилися, як мінімум, дві різні цільові групи з доходів населення, які, ймовірно, формують різні моделі фінансової поведінки, що не тільки відрізняються обсягом фінансової активності, але й мають свої набори споживчої цінності на фінансових ринках, цінову нішу та переважні набори фінансових благ.

2.2. Динаміка основних індикаторів фінансової активності домогосподарств як власників ресурсів під впливом цифровізації

Важливу роль у забезпеченні добробуту домогосподарства відіграє його фінансова поведінка, як власника ресурсів, яка включає в себе різні види фінансової активності, такі як: заощадження, інвестиції, страхування, кредитування, різні програми з накопичення пенсій тощо. Відповідно до цього у межах ринку фінансових послуг України сформувалися окремі види поведінки домогосподарств, відповідно до яких з'являються ті чи інші моделі фінансової поведінки.

Під впливом цифрових технологій трансформувався як ринок фінансових послуг загалом, так поведінка кожного з його учасників зокрема. На наш погляд, на фінансову поведінку домогосподарств, як суб'єкта господарської діяльності та власника ресурсів, значний вплив мають наступні зміни, які відбулися на ринку фінансових послуг під дією цифровізації:

- спрощення здійснення переказів коштів між окремими клієнтами;
- доступність швидких способів здійснення оплати за товари;
- наявність онлайн-сервісів для обслуговування клієнтів;
- можливість замовити фінансові послуги онлайн (страхові, кредитні, депозитні послуги);
- підвищення прозорості роботи банківських установ та сфери фінансових послуг, можливість відслідковувати рух власних фінансових ресурсів за допомогою спеціальних додатків;
- здійснення миттєвих переказів коштів за допомогою смартфона;
- зменшення часу на здійснення фінансових послуг;
- можливість отримання консультацій та додаткової інформації цілодобово за допомогою онлайн-консультацій, чат-ботів;
- збільшення рівня доступності фінансових послуг, активний розвиток фінансової інклюзії;

- активний розвиток нових стартапів, що призвело до формування нової сфери FinTech;

- підвищення рівня конкуренції між фінансовими установами;

- зниження вартості обслуговування клієнтів;

- активний розвиток віртуальних банків та інших фінансових установ.

У ринковій економіці велике значення мають й економіко-психологічні дослідження заощаджень, початок яким поклав у 1940-х роках родоначальник економічної психології американський психолог Дж. Катона. Він звернув увагу на те, що населення, на відміну від економістів по-іншому сприймають і підраховують заощадження, а також інакше приймають рішення щодо заощадження [210, с. 230-231]. Так, виплати з іпотеки часто асоціюються з орендною платою за житло, хоча в цьому разі відбувається приріст активів у матеріальній формі. Виходячи з цих спостережень, Дж. Катона дійшов висновку, що заощадження, які є сумою грошей, не витрачених на споживання, насправді неоднорідні і складаються з трьох складових:

- 1) контрактні - заощадження, які домогосподарства змушені робити відповідно до раніше укладеної угоди;

- 2) дискреційні (або цільові) - заощадження, рішення щодо яких приймається добровільно в рамках поточного періоду: вкладення в банки, фінансові компанії, купівля цінних паперів, тобто вкладення в ліквідні активи, зокрема в нерухомість. Цей вид заощаджень передбачає цілеспрямоване утримання від поточного споживання;

- 3) залишкові (або неусвідомлені) - заощадження, що складаються з грошових коштів, які залишилися невитраченими в рамках поточного періоду, і ще не прийнято рішення, що з ними робити.

За теорією «перманентного доходу», розробленою М. Фрідменом, населення приймає рішення про споживання й заощадження на підставі очікуваного сукупного доходу за весь час свого життя. На його думку, дохід, що

отримується індивідумом у кожний момент часу, складається з двох компонентів:

1) перманентний (постійний) - це регулярні доходи, які залежать від рівня добробуту людини, його освіти та інших чинників і зумовлені матеріальним і нематеріальним капіталом, що є в розпорядженні індивідуума;

2) транзитивний (тимчасовий) - це нерегулярні доходи, пов'язані, наприклад, з несподіваними змінами ринкової вартості активів, змінами цінових пропорцій та/або іншими непередбачуваними подіями [211].

На думку вітчизняних науковців, сутність заощаджувальної поведінки полягає у ставленні окремих домогосподарств до здійснення заощаджень, їх спроможності відкладати фінансові ресурси. Модель такої поведінки неможливо вичерпно описати, враховуючи складність оцінки сформованих обсягів заощаджень у домогосподарствах. Зауважимо, що така модель описує процеси формування як організованих, так і неорганізованих заощаджень у межах національної економіки [131]. Ощадна поведінка проявляється у виборі домогосподарством різних інструментів фінансового ринку з метою зберегти споживчу вартість. Основним мотивом у разі є захист особистих фінансових коштів від інфляційних очікувань. Основними інструментами в умовах стабільного стану економічної системи є депозити та вклади.

Різновидом ощадної поведінки є накопичувальна поведінка, коли основною метою індивіда є збереження фінансових ресурсів, при цьому споживча вартість зменшується внаслідок інфляційних процесів. Найбільш яскравим проявом подібного типу фінансової поведінки є готівкове накопичення та накопичення на рахунках з процентною ставкою нижче за рівень інфляції (наприклад, у поточних умовах – на валютних рахунках). Накопичувальна поведінка властива населенню в умовах кризової економіки або в період невизначеності, що супроводжується песимістичними очікуваннями щодо її майбутнього. З цієї позиції накопичення можна поділити на страхові та залишкові (випадкові): страхові накопичення (накопичення на «чорний день») та випадкові

накопичення (та частина доходу, яку індивіду не вдалося витратити протягом певного періоду часу і він ще не перетворив на заощадження чи інвестиції (наприклад, залишки на банківських платіжних картках)) [212].

Організовані заощадження формуються домогосподарствами за участю фінансових інститутів. Заощадження, які населення формує самостійно, утворюються в неорганізованій формі - готівка в національній та іноземних валютах та/або матеріальній (натуральній) формі. Загалом для економіки готівкові заощадження населення неефективні тим, що їх неорганізована форма не сприяє розвитку економіки та ускладнює грошовий обіг. Частина неорганізованих заощаджень може набувати матеріальної (натуральної) форми через вкладення їх у нерухомість, дорогоцінні метали, коштовності, твори мистецтва та ін. Використання грошової форми заощаджень доцільне тоді, коли гроші не змінюють власної номінальної вартості [212]. За умов інфляції формування окремими суб'єктами економіки неорганізованих заощаджень проблематичне, а в умовах розвитку цифровізації, ще й не практичне.

На сьогодні населення переважно отримує доходи через банківські рахунки. Тож зростання номінальних доходів позначається на прирості коштів у банках. Визначальною тенденцією 2023 року є зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях. Обсяги заощаджень і надалі зростатимуть через вищі доходи. Водночас схильність до заощаджень може дещо знижуватися через подальше пожвавлення споживчого попиту [197].

Поведінка домашніх господарств, що стосується заощаджень, пояснюється насамперед їх природним бажанням забезпечити стабільне, постійно зростаюче споживання. Залежно від стану зовнішнього середовища одні мотиви можуть не проявлятися, інші можуть стати головними при прийнятті рішення про заощадження. Заощадження – означає прийняття рішення про відмову від поточного споживання частини наявного доходу на основі взаємодії внутрішніх мотивів та зовнішніх стимулів заради досягнення поставленої мети [213].

Рішення, що стосуються заощаджень та інвестицій, є основними складовими фінансової поведінки домогосподарств. Залежно від конкретних умов функціонування домогосподарств, мотиваційні установки домогосподарств щодо фінансових рішень можуть різко змінюватися [214], але деякі мотиви заощаджень залишаються класичними, зокрема, такі як: обачність та необхідність створення резерву на випадок непередбачених обставин в умовах конкуренції; передбачливість; ощадливість, прагнення забезпечити собі дохід у формі відсотка або передбачуваного збільшення цінності майна; прагнення до підвищення добробуту, до незалежності у споживанні від родичів; підприємливість, бажання залишити спадщину тощо [215].

В сучасних умовах на фінансові рішення домогосподарств щодо фінансових пріоритетів, зокрема ощадних та інвестиційних, не рідко впливають зовнішні несприятливі чинники, такі як пандемії, бойові дії, фінансово-економічна нестабільність тощо.

Фундаментальна передумова здійснення інвестицій – рівень фінансового забезпечення домогосподарств, який формується під дією багатьох чинників (зокрема, віку, обсягів доходів, загального стану розвитку економіки, мотивації, ощадної поведінки). За період 2012–2021 рр. доходи населення України зросли більш ніж утричі (з 1,46 до 4,70 трлн грн). Проте це значною мірою пов'язане з істотною девальвацією національної валюти та високою інфляцією, особливо під час попередньої активної фази агресії росії у 2014–2015 рр. Натомість, порівняно з темпами зростання національної економіки доходи населення поступово зменшуються: помітне скорочення відбулось у початковий період військової агресії (з 106% ВВП у 2013 р. до 86% у 2016 р.), протягом періоду макрофінансової стабілізації доходи українців дещо відновилися (до 94-95% ВВП у 2019–2020 рр.), а у передвоєнний рік, на фоні наслідків пандемії, зменшилися до попереднього мінімального значення (86% ВВП у 2021 р.).

За даними Державної служби статистики України, витрати населення зростають швидше за доходи, що призводить до скорочення приросту

заощаджень: якщо у 2012–2013 рр. щорічний приріст заощаджень українців становив 8–10% ВВП (116–147 млрд грн), то протягом 2017–2018 рр. склав лише 1% ВВП (31–32 млрд грн), а з 2019 р. спостерігається зменшення заощаджень, яке у 2021 р. сягнуло 3,3% ВВП (177 млрд грн). Поточні умови повномасштабного вторгнення росії в Україну також негативно позначилися на заощадженнях та інвестиційних можливостях більшої частки українців.

Доходи від власності (грошових вкладів, заощаджень у цінних паперах і в іноземній валюті, нерухомості) займають найменшу частку в доходах українців, яка до того ж має стійку тенденцію до скорочення: з 5,5–5,7% у 2012–2014 рр. до 2,3–3,1% у 2019–2021 рр. Отже, інвестиційна активність українців скорочується. Проте це відбувається не тільки внаслідок локального зменшення темпів приросту заощаджень, але й через обмеженість інвестиційного інструментарію, складність і зарегульованість інвестування, особливо у цінні папери [216, 217]. Природно, що інвестиційні можливості окремих домогосподарств зростають у міру наявних фінансових ресурсів.

Зокрема, за даними Державної служби статистики України, середньомісячні інвестиційні витрати всіх домогосподарств в Україні у 2021 р. (на купівлю цінних паперів, валюти, вклади до банків) становили 0,5 тис. грн (5% загальних грошових витрат). При цьому для найменш заможних домогосподарств (з середньодушовим місячним доходом до 3 тис. грн) зазначені витрати були в 10 разів нижчими за середній рівень (0,05 тис. грн, 0,9% загальних грошових витрат), а для найзаможніших (понад 12 тис. грн) – у 4 рази вищими за середній рівень (2,08 тис. грн, 11,2% загальних грошових витрат).

Нині інвестиційний потенціал домогосподарств спрямовується, насамперед, у придбання валюти, нерухомості, на депозитні вклади, а також у ризиковані криптовалюtnі активи, за активністю застосування яких Україна є одним зі світових лідерів [218, 219]. Натомість інвестиції населення у цінні папери та інші фінансові інструменти залишаються вкрай обмеженими. Так, вкладення домогосподарств у недержавні цінні папери у 2021 році за

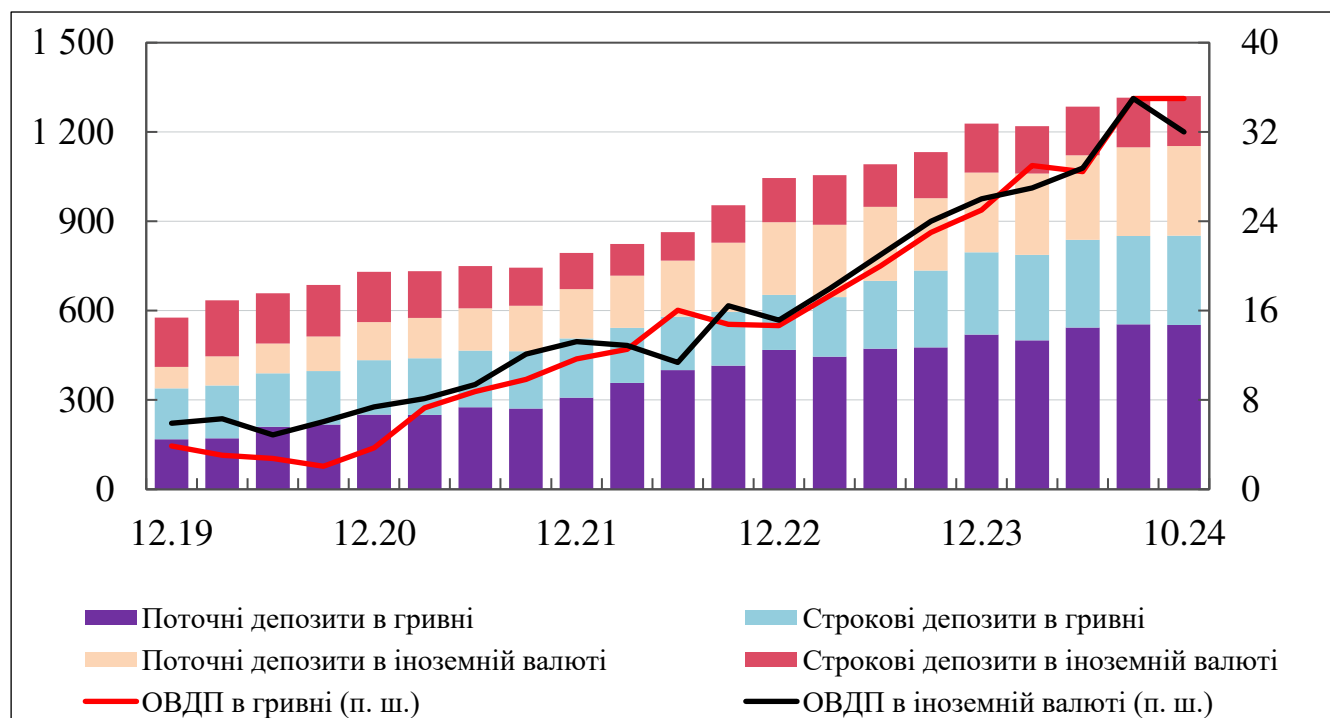
номінальною вартістю становили 47,42 млрд грн., що складало всього 0,87% ВВП. Вкладення в ОВДП за номінально-амортизаційною вартістю склали 25,16 млрд грн. [220]. Вартість придбаної криптовалюти населенням становила 223,68 млрд грн., інвестиційний дохід власників якої у 2021 році склав 75,58 млрд грн. [221]. Вартість чистих активів інститутів спільного інвестування у власності фізичних осіб-резидентів складала 99,75 млрд грн. Валові страхові премії від страхувальників – фізичних осіб складали 27,91 млрд грн., а активи недержавних пенсійних фондів у 2021 році становили 3,79 млрд грн., що становило 0,07% ВВП. Загальна сума заощаджень населення поза банківською системою за період 2010-2021 роки склала 954,75 млрд грн.

Частково така ситуація пояснюється невисоким рівнем фінансової грамотності населення, значним розшаруванням населення за доходами, недовірою до національної валюти, ментальністю тощо [214].

Незважаючи на світову фінансово-економічну кризу 2008 року, яка мала свій негативний вплив на економіку України, тенденція до банківських заощаджень не мала спадного характеру. Навпаки, депозити домашніх господарств у 2009 р. зросли на 3,92 п.п. порівняно з попереднім роком. У 2015 році, після вторгнення росії на територію України, що зумовило відплив великих обсягів капіталу з внутрішнього ринку, що стимулювало стрімке знецінення курсу національної валюти і, в кінцевому підсумку, глибоку кризу в банківському секторі, спостерігається спад депозитів домогосподарств (410 895 млн грн (20,76% ВВП)) майже на 2% порівняно з 2014 роком. З одного боку, це було пов'язано з істотним скороченням кількості банків в Україні, а з іншого боку, зменшенням реальних доходів домогосподарств. Але вже у 2016 році показники зросли до 444 676 млн грн. (18,66%ВВП), а у 2021 році цей показник склав 794 152 млн грн. (14,55 % ВВП). Щодо ВВП динаміка депозитів домогосподарств в останні роки має тенденцію до спадання.

За 6 місяців 2022 року заощадження домогосподарств зросли майже на 60 млрд грн (більш ніж на 8%), незважаючи на значне зниження доходів в умовах

війни, руйнування економічної інфраструктури, втрати робочих місць, істотного зростання рівня безробіття. У цілому збільшення депозитів у банках відбулося завдяки виду “на вимогу” (в основному це було зумовлено державними виплатами військовим, бюджетникам) [214].

* Суми зарплат та доходів ФОП за звітами банків і пенсій за даними ПФУ

Рис. 2.4. Основні види фінансових заощаджень населення за період грудень 2019-жовтень 2024 рр., млрд. грн.

Джерело: НБУ [197], ПФУ, дані банків.

Як видно з рисунка 2.4, у період з квітня 2022 до вересня 2024 року прослідковується значне зростання поточних депозитів населення у гривні (на 52,44%). Строкові депозити тримали стабільну поділку (близько 200 млрд. грн), а з червня 2023 року почали помалу зростати і у жовтні 2024 року сягнули значення 300 млрд. грн.

Домашні господарства прагнуть розміщувати депозити для компенсації нерівномірності своїх доходів. Клієнти з недостатнім рівнем доходу, вкладаючи свої кошти на банківські рахунки, мають різні цілі: бажають застрахувати себе на випадок втрати здоров'я, можливої непрацездатності тощо, а також для того, щоб заощадити кошти для майбутніх витрат. У цьому разі безпека вкладу,

конфіденційність, довіра між клієнтом і банком набувають великого значення. Швидкий доступ до депозитного рахунка також є надзвичайно важливим чинником для осіб з невисоким рівнем доходів, оскільки в разі непередбачених витрат вони хочуть мати можливість оперативного доступу до своїх грошових коштів [224].

Має значення і вартість таких операцій, як відкриття й закриття депозитного рахунка. Час, який клієнт витрачає на перебування у відділенні банку, очікування в черзі, заповнення необхідних паперових форм у поєднанні з високими витратами на оформлення рахунка можуть викликати у клієнта негативне враження від співпраці з банком і змусити його звернутися до неформальних способів заощадження. Саме тому цифрові технології на сьогодні відіграють ключове значення у процесі прийняття рішень щодо співпраці домогосподарств з фінансовими установами щодо депозитів та вкладів.

Водночас спостерігається стійке зростання попиту населення України на державні облігації. Протягом 2015–2021 рр. частка фізичних осіб у сукупній номінальній вартості недержавних цінних паперів скоротилася з 15,1% до 3,3%, натомість частка у сукупній номінально-амортизаційній вартості ОВДП зросла з 0,01% до 2,4%, а в абсолютному вимірі - у 600 разів (з 0,04 до 25,16 млрд грн.). З початку повномасштабної війни частка фізичних осіб (домогосподарств) у загальній структурі власників ОВДП зростає. Загальний портфель військових облігацій у власності фізичних та юридичних осіб на 1 липня 2024 року становив 114,2 млрд грн в еквіваленті порівняно з 56,5 млрд грн в еквіваленті на 1 липня 2023 року [225].

Пандемія, наслідки повномасштабного вторгнення росії та кризові явища, які виникли в Україні за останні роки, змусила багатьох членів домогосподарств переглянути свою стратегію фінансової поведінки і змінити напрямки взаємодії з надавачами фінансових послуг [226]. Зважаючи на екзогенні чинники, які впливають на рівень фінансового стресу домогосподарств, субіндекс поведінки домогосподарств у декомпозиції індексу фінансового стресу за період квітень

2022 – березень 2024 року, у порівнянні з попереднім аналогічним періодом, значно зріс, що пов'язано із коливаннями обсягів валютних депозитів (Рис. 2.5).

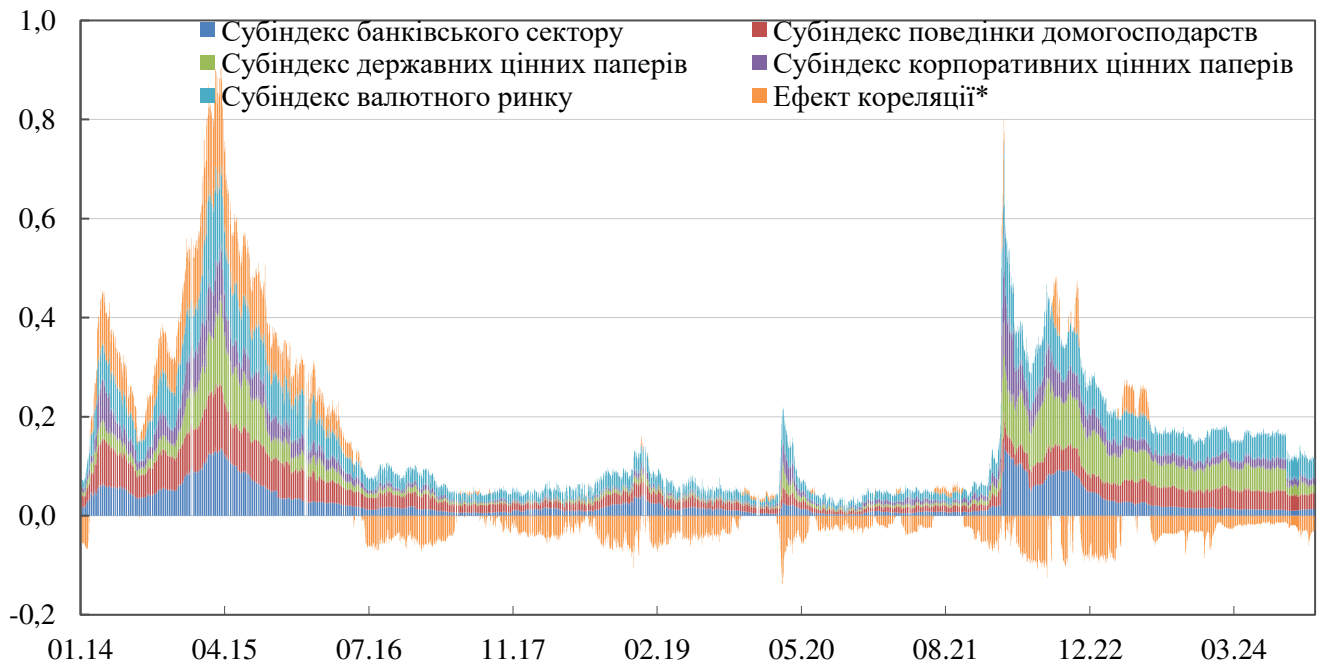

Рис. 2.5. Декомпозиція індексу фінансового стресу, у т. ч., субіндекс поведінки домогосподарств за період січень 2014 – березень 2024 рр.

Джерело: НБУ [197]

Все більшої популярності серед домогосподарств - банківських клієнтів - набуває так званий «Банк на дивані», що передбачає наступне: будь-яку операцію можна зробити в пару кліків на будь-якому планшеті; вирішувати всі питання можна в одному місці, не витрачаючи час на пошуки розділів на сайті і навіть на дзвінки в call-центр; отримувати готову банківську продукцію можна без візиту в банк - від покупки валюти до кредитки, привезеної кур'єром; легальність, безпека, прозорість операції забезпечується без шкоди для швидкості; передбачається позбавлення від паперового документообігу. Для домогосподарства заміна офлайнової послуги на онлайнкову супроводжується значною кількістю переваг. Зокрема, зникає: особистий контакт, як додатковий мотив для рішення про покупку продукту; додатковий бар'єр для шахрайства (для налагодження процесів потрібен час); шарм VIP-обслуговування (коли підтримка важливіше технологій). Натомість, з'являється: залежність від сторонніх ресурсів і технологій (Bank ID,

ряд державних баз); великі вкладення в ІТ-сферу та коригування загальної стратегії фінансової поведінки [227].

Ідучи шляхом адаптації до змін, які відбуваються в суспільстві, домогосподарства набувають певного досвіду цифровізації звичних офлайн-операцій та легко переходять на її онлайн версію. Зміни у процесі отримання фінансового продукту чи послуги, зокрема, зручність, швидкість та простота, «підкуплюють» домогосподарства і спонукають до прийняття фінансових рішень на користь надавачів таких послуг.

Для прикладу, оформлення депозиту або вкладу з будь-якого місця та у будь-який час забезпечено запуском розробки «клієнт-банк» за принципом «Банк одного візиту». Домогосподарство має змогу вирішити будь-яке питання в одному віртуальному вікні з одноразовим офлайн-контактом з банком за весь період співпраці (10-хвилинна реєстрація або зустріч кур'єра з уже готовим продуктом). «Банк-месенджер» допомагає отримувати доступ до всіх основних операцій користувача навіть без реєстрації в інтернет-банкінгу, просто запустивши месенджер. Обов'язковою складовою цифрової трансформації є створення мобільного банкінгу, який вже набирає популярності серед населення через відносну простоту використання та швидкість проведення операцій [228].

Впровадження цифрових технологій в банківську та фінансову сфери роблять майбутній процес отримання домогосподарствами фінансових послуг досить технологічним.

Фінансові технології (FinTech) - це проєкти у сфері фінансового сервісу, в яких використовуються новітні технології та інновації, з метою конкуренції з традиційними фінансово-кредитними установами на ринку фінансових послуг [229]. Одним із найбільш перспективних і затребуваних напрямів фінтех-стартапів стало створення банків нового типу, реалізація яких стала можливою завдяки розвитку та комерціалізації інтернету. Необанки або онлайн-банки - це банки, які для надання своїх послуг використовують виключно мобільні додатки,

що дозволить забезпечити високий рівень обслуговування домогосподарств та низький рівень комісії або взагалі її відсутність [230].

Сучасні банки передбачають потреби споживачів та впроваджують інновації таким чином, щоб визначити пріоритети найбільш ефективного поєднання можливостей, процесів та людей. Нещодавно проведене дослідження Retail Banking: Digital Transformation & Disruptor Opportunities 2017–2020 pp. показало, що у 2020 році кількість користувачів цифрового банкінгу вже досягло 3 млрд осіб, що на 53 % більше, ніж у 2017 р.

Відповідно до результатів загальнонаціонального опитування з фінансової грамотності й обізнаності, проведеного в Україні у січні 2017 р., 78 % опитаних українців є користувачами фінансових послуг, половина з них оперують мобільним чи інтернет-банкінгом. На сьогодні понад 22 % користувачів фінансовими послугами здійснюють переказ із картки на картку за допомогою інтернет-банкінгу. Тут слід зробити ремарку, що на офіційному сайті НБУ ці цифри аналізуються як важливе досягнення та значні зрушення в бік cashless-технологій. Такі можливості безперечно стануть позитивним зрушенням у фінансовій діяльності домогосподарств, але поряд з перевагами необхідно усвідомлювати і нові загрози, які можуть принести сучасні цифрові технології, і намагатися запобігти їх шкідливим діям за допомогою складних методів захисту [231], серед яких доцільно виділити спеціальні (автентифікація, цифровий підпис, цілісність даних, шифрування, нотаризація, заповнення трафіку) та загальні (довірча функціональність, мітки безпеки, контроль безпеки, виявлення подій, відновлення).

Логічним продовженням даного дослідження є аналіз та характеристика впливу цифровізації на платіжну поведінку домогосподарств, пов'язану з купівлею товарів та послуг за рахунок поточних наявних власних коштів.

Цей вид поведінки відображає схильність домогосподарств до використання різних способів здійснення платежів. На сьогодні платіжна система зазнає значних трансформацій, що впливає на поведінку домогосподарств на

ринку фінансових послуг, взаємодію з фінансовими установами, сам механізм надання фінансових послуг [131].

Станом на січень 2024 року платежі, які здійснюють домогосподарства в Україні, здійснюються безперервно та своєчасно. Попри повномасштабну війну обсяги операцій та різноманіття платіжних послуг зростають, що позитивно впливає на діяльність домогосподарств та забезпечує відносно стабільну сферу обігу фінансових ресурсів. Регулювання та оверсайт платіжних систем в Україні здійснюється відповідно до міжнародних стандартів. Нове законодавство про платіжні послуги розширило доступ до цього сегменту новим гравцям. У зв'язку з цим між надавачами платіжних послуг зростає конкуренція, що створює додаткові вигоди домогосподарствам як користувачам даних послуг.

Платіжна інфраструктура – критично важлива складова фінансової системи. Надання фінансових послуг неможливе без зручних, швидких та безпечних платежів. Повнота та своєчасність здійснення операцій додають клієнтам впевненості в безпеці фінансових послуг. Важливість безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжної інфраструктури підтвердила повномасштабна війна. Спроможність фінансових установ здійснювати платежі, попри несприятливі зовнішні обставини, є запорукою фінансової стабільності та можливістю не втратити. А навпаки, примножити кількість своїх користувачів.

Домогосподарства як учасники ринку платіжних послуг у рамках платіжної поведінки стикаються з широким переліком ризиків, серед яких як звичні для банків фінансові, наприклад кредитний та ліквідності, так і специфічні, як-то розрахунковий і депозитарний ризики. Вагомим для обох видів установ є операційний ризик, включаючи кіберризик. Залежно від переліку операцій, що здійснюються, значимість різних ризиків змінюється. Оскільки від роботи платіжних систем та надавачів платіжних послуг залежить безперервність роботи інших учасників фінансового ринку, їхні ризики можуть створювати загрозу для фінансової стабільності.

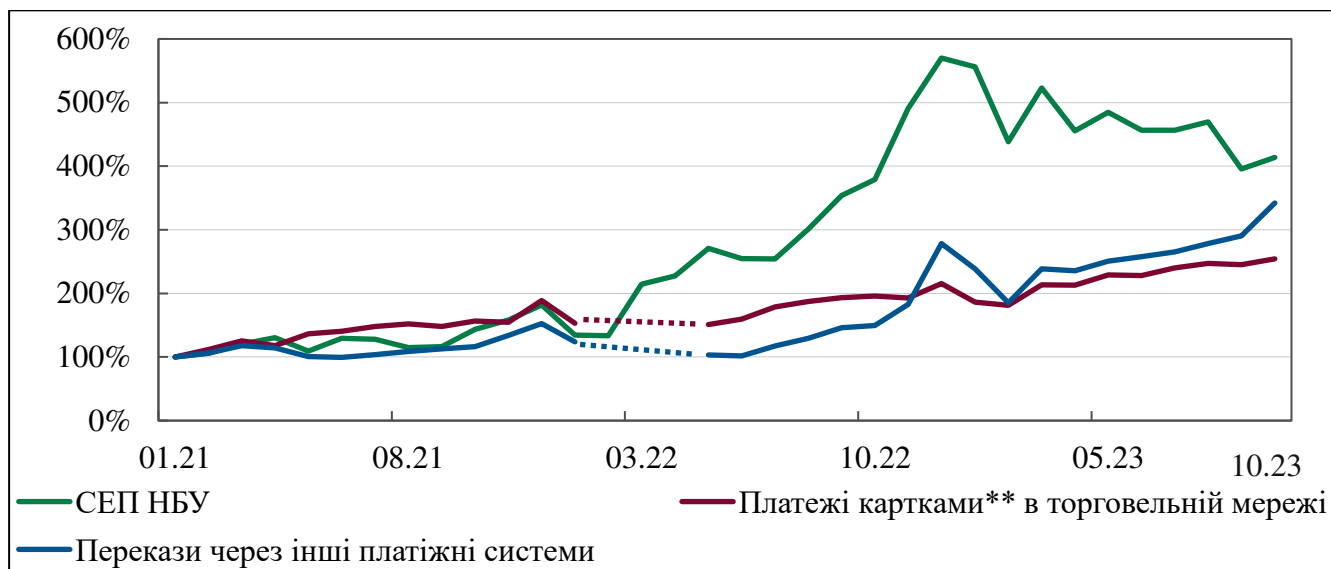
Попри війну, з початку квітня 2023 року запрацювало нове, вже четверте, покоління системи електронних платежів (СЕП). Його впровадження дало змогу домогосподарствам, як користувачам, вийти на новий рівень здійснення електронних платежів, у зв'язку з гармонізацією українського платіжного простору зі світовим. До того ж, відтепер є можливість здійснювати платежі в цілодобовому режимі 24/7 без технологічних перерв. Оновлена система електронних платежів застосовує сучасну систему криптографічного захисту інформації, підвищує рівень автоматизації платежів та розширює реквізити платежів додатковою інформацією, що сприяє уникненню ризиків, пов'язаних з проведенням даних операцій.

У 2023 році середньомісячний обсяг розрахунків у СЕП становив приблизно 17 трлн грн. Робота СЕП від початку повномасштабної війни була безперебійною, що зберегло довіру домогосподарств до банківського сектору. Підтвердженням цього є зростання кількості операцій через СЕП навіть після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Кількість платежів через СЕП у січні 2023 року, порівняно з показниками на 1 січня 2021 року, зросла у 5.5 разів (Рис. 2.6).

Поряд з використанням СЕП українські домогосподарства є активними користувачами іншого сегменту платіжного ринку - платежами, що ініціюються платіжними картками.

Для цього домогосподарства використовують платіжні системи (далі - ПС) із статусом карткових. До липня 2023 року емісія платіжних карток була прерогативою виключно банків, тож карткові ПС обслуговували переважно операції з картками клієнтів банків - фізичних осіб. Обороти операцій за платіжними картами, емітованими в Україні, у 2023 році становили близько 0.5 трлн грн на місяць.

Із існуючих карткових ПС найбільш активно домогосподарства використовують дві - Mastercard і Visa, через які виконуються понад 99% операцій.

*Крім СЕП і платіжних систем з використанням електронних платіжних засобів або їхніх реквізитів.

Рис. 2.6. Динаміка платежів в Україні за період січень 2021 – жовтень 2023 року, %.

Джерело: [197]

Нерідко домогосподарства проводять платіжні операції за допомогою українських приватних платіжних систем, сконцентрованих в основному у межах України, обсяг переказів яких станом на 2023 рік становить близько 67 млрд грн на місяць (Додаток Р (Рис. Р.1)).

Серед міжнародних систем переказів коштів, домогосподарства активно користуються такими як Western Union та MoneyGram, щомісячний обсяг операцій яких становить близько 8 млрд грн.

Після повномасштабного вторгнення рф кількість таких ПС скоротилася через вихід неактивних гравців, але, попри це, домогосподарства продовжують ними активно користуватися, у зв'язку з чим, обсяги операцій, що через них проводяться, збільшуються з кожним наступним місяцем.

Також серед домогосподарств в Україні досить популярними є небанківські надавачі платіжних послуг (далі – НПП) (Додаток Р (Рис. Р.2)).

Вони переважно спеціалізуються на переказах без відкриття рахунків (зокрема, готівки через ПКТС), накладених платежах, інтеграції платіжних рішень для інтернет-еквайрингу тощо. Домогосподарства активно користуються такими послугами через продукти, створені великими ритейлерами, як, наприклад, “Ево”

від “Розетки” або поштовими операторами, такими, як, наприклад, “НоваПей”, що є суміжним бізнесом “Нової пошти”.

Для домогосподарств, як користувачів даних послуг, створені всі умови, щоб залучити та втримати їх. Але, приймаючи рішення щодо використання даних платіжних систем, потрібно зважати на рівень переоплат, що є додатковими витратами під час проведення платежів через небанківські НПП. Але посилення конкуренції в даному сегменті платежів сприятиме подальшому підвищенню якості та, можливо, здешевленню послуг для користувачів. Стрімкому розвитку сегменту сприяє також оновлення законодавства.

Із серпня 2022 року поступово впроваджуються норми Закону України “Про платіжні послуги”, який відображає основні положення Другої директиви про надання платіжних послуг (PSD2). Відповідно до нового платіжного законодавства в Україні існують сім видів фінансових платіжних послуг, серед них відкриття та обслуговування рахунків, виконання платежів, у тому числі на умовах кредиту, емісія платіжних інструментів, здійснення еквайрингу, випуск електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними.

Домогосподарствам важливо звернути увагу на те, що надавачами платіжних послуг відповідно до цього закону можуть бути небанківські фінустанови, що надає їм доступ до низки функцій, що досі були властиві лише банкам. На початок грудня 2023 року ліцензії на проведення платіжних операцій вже отримала 31 установа, з них 29 – лише право на переказ коштів без відкриття рахунків. “НоваПей”, яка є найбільшим НПП серед нових гравців, єдина має ліцензію на повний спектр операцій, крім випуску е-грошей. Поштовий оператор “Укрпошта”, крім переказів коштів без відкриття рахунків, має ліцензію на еквайринг платіжних інструментів (приймання платежів через термінали).

Критична ситуація з пандемією та війна створили потужний імпульс для переходу населення на безконтактні платежі, зростання кількості електронних гаманців і більш широкого застосування автоматизації платежів. На сьогодні можна з впевненістю стверджувати, що Україна поступово еволюціонує на шляху

до безготівкових розрахунків. Однак, є декілька проблемних моментів, які гальмують подальший розвиток у цьому напрямку.

Зокрема, на сьогодні, на фінансову поведінку домогосподарств негативно впливає недосконала платіжна інфраструктура. Вона в Україні ще недостатньо розгалужена, хоча й зростає рік від року. Співвідношення загальної кількості платіжних терміналів до чисельності постійного населення України станом на 01 січня 2020 р. становило 8,4 тис. шт. на 1 млн населення. В Європі на 1 млн жителів припадає 29 тис. терміналів, у США – 31 тис. В цілому безготівкові платежі на сьогодні готові приймати трохи більше третини вітчизняних підприємств (відповідна європейська частка становить понад 62 %). Регіональний розподіл термінальної мережі на території України також залишається досить нерівномірним.

По-друге, це розповсюдження інтернет мережі на території України. За дослідженнями Інтернет-асоціації Factum Group, лише 65% українців мають інтернет вдома. У містах з населенням понад 100 000 жителів за 2019 р. інтернет-проникнення зросло з 71 до 74 %, в населених пунктах з населенням менше 100 000 жителів – з 53 до 70 %, а в селах – з 53 до 58 %. Ситуацію критично погіршили наслідки військових дій з боку агресора через руйнування енергетичної та іншої стратегічно важливої інфраструктури. Однак, цю ситуацію виправляє «смартфонізація» населення. На сьогодні 22 % користувачів заходять в інтернет виключно за допомогою смартфонів.

З кожним днем вітчизняні домогосподарства все активніше переходять на онлайн-платежі. Підтвердженням цього, є поступове зменшення мережі відділень банків. У 2019 р. закрили 507 банківських відділень, у 2018 р. – 980, у 2017 р. – 827 відділень. Більшість “втрат” на рахунку “Ощадбанку” та “Приватбанку”. З початку пандемії COVID-19, кількість фінансових та торгових транзакцій, які проводяться членами домогосподарств за допомогою комп’ютерних мереж (e-commerce) зросла на 23 %. Такий стрибок обумовлений тим, що через обмежувальні заходи люди змінили підхід до свого спілкування, роботи і витрати

грошей. На жаль, не всі мешканці країни мають змогу долучитися до цифровізації. На кінець 2019. за даними Нацбанку 37% українців не мають банківських рахунків. Вони отримують пенсії, грошові виплати чи перекази через відділення Укрпошти готівкою. Однак, можна констатувати, що пандемія коронавірусу змінила ставлення людей до готівкових грошей. Багато людей почали використовувати для онлайн покупок мобільні платіжні програми, такі, як Apple Pay, Google Pay, Square Cash, Venmo чи PayPal. Для оплати офлайн покупок більшість використовують пластикові картки. Не дивлячись на перепони, які стоять на сьогодні перед державою, розвиток ринку цифрових активів неминучий. Він і надалі буде витіснити наявні офлайн технології та методи роботи з грошима.

Для ефективного використання домогосподарствами сучасних можливостей ІТ-технологій з метою заощадження та підтримання фінансової стабільності, необхідно постійно підвищувати рівень фінансової та цифрової грамотності. слідкувати за змінами у сфері використання електронних платежів у світі та впроваджувадженням нових елементів цифровізації у конкретні банківські продукти для можливості вчасного виявлення та попередження виникнення операційних, технологічних, стратегічних та інших ризиків, пов'язаних з цифровізацією.

Розвиток ринку кредитування домогосподарств в Україні став дзеркальним відображенням зміни економічної ситуації не тільки в державі, а й у світі. Економічна нестабільність у країні, високі темпи інфляції, затяжні кризові явища на світових фінансових ринках і коливання курсу долара, зміни до банківського законодавства, спрямовані на подолання зростаючих кредитних ризиків і розривів ліквідності, негативно позначилися на можливості кредитування банками домогосподарств, а отже, і на їх фінансовому становищі. Саме тому, важливо проаналізувати сучасний стан кредитної поведінки домогосподарств та знайти можливості покращити добробут домогосподарств завдяки використанню сучасних інформаційних технологій у сфері кредитування.

Кредитна поведінка населення пов'язана з розпорядженням одночасно поточними та майбутніми коштами з метою реального розширеного споживання різноманітних благ. По суті, це придбання якогось блага з відстроченням виконання зобов'язання щодо його повної оплати. Використання комплексного підходу дозволить створити інформаційне поле про поточний стан фінансової активності населення і моделей фінансової поведінки, яке може використовуватися для підвищення ефективності прийнятих рішень щодо інтенсифікації процесу залучення грошових активів населення до економічного обігу країни як на державному рівні, так і на рівні банківських організацій.

Кредитна поведінка домогосподарств є складовою узагальненої моделі їх фінансової поведінки і безпосередньо пов'язана з процесами отримання позик від фінансових установ. Г. Азаренкова зауважує, що кредитну поведінку варто розуміти як діяльність індивіда або домогосподарства, у процесі якої відбувається запозичення коштів, на умовах терміновості, зворотності й платності [232].

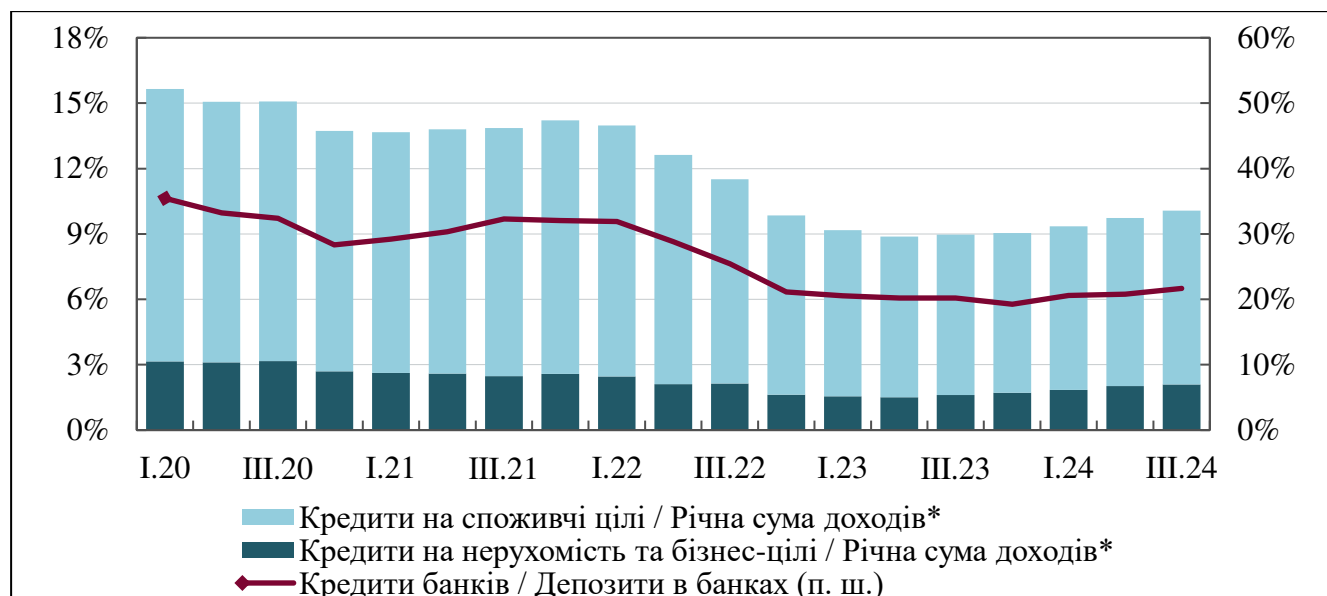
Разом з тим, варто наголосити на тому, що становлення кредитної культури стало причиною для виникнення нового виду споживання, так званого випереджувального споживання.

Сама по собі кредитна поведінка є елементом випереджувальної дії, яка дає змогу домогосподарству споживати «зараз і побільше», не відкладаючи це бажання на майбутнє. Така позиція кредитування є наслідком комплексу маркетингових дій, які спрямовані на формування потреб у непотрібних, на даний момент, товарах [233, с. 18].

Оскільки кредитний портфель зростає співмірно номінальним доходам домогосподарств, боргове навантаження населення загалом залишається низьким та сталим. Співвідношення позик банків і небанківських установ та доходів у середньому близьке до 8% (див. Рис. 2.7).

Основними мотивами та стимулами кредитної поведінки: є забезпечення життєдіяльності; придбання житла, отримання коштів на будівництво та реконструкцію нерухомості; покриття дефіциту грошових коштів для щоденного

споживання; піклування батьків про дітей, прагнення домогосподарств розпочати або розширити власний бізнес; піклування про дітей [234].

* Суми зарплат та доходів ФОП за звітами банків і пенсій за даними ПФУ

Рис. 2.7. Боргове навантаження на домогосподарства за період 2020 – вересень 2024 року

Джерело: [197], ПФУ

Починаючи з середини 2022 року боргове навантаження населення поступово зменшується. Основні причини – підвищення загального рівня зарплат, в основному, за рахунок виплат військовим, а також обмеженість нового кредитування населення банками. Наслідок – відношення боргу до наявного доходу домогосподарств у 2023 році порівняно з попереднім періодом знизилося на 2,5 відсоткових пункти, У зв'язку з поступовим погашенням домогосподарствами боргів, вага домогосподарств як кредиторів банків зростає. У 2024 році боргове навантаження почало поступово зростати.

Це сприяє попиту на короткострокове незабезпечене кредитування, насамперед з використанням карткових продуктів. Тож найшвидше ростуть кредити банків, що є найактивнішими в картковому сегменті. За результатами досліджень Info Sapiens, кредити у 2023 році мали близько чверті населення порівняно з близько 10% у грудні 2021 року (Додаток С).

Співвідношення боргу домогосподарств фінансовим установам і річного їх доходу прийнятне. Боргове навантаження окремих позичальників надмірне, але передусім через отримання позик від неофіційних кредиторів: родичів та знайомих.

Потрібно зауважити, що кредитна поведінка вітчизняних домогосподарств є неоднорідною. До першої категорії віднесемо домогосподарства, які охоче беруть кредит для вирішення власних поточних матеріальних проблем. Особливими рисами таких членів домогосподарств є: ризиковість, бажання до швидкого поліпшення власного рівня життя, безстрашність у передчутті завтрашнього дня. До другої категорії варто віднести тих індивідів, які бажають отримати дохід, але мають певні перестороги. Такі передчуття виражаються у тому, що з часом домогосподарства не зможуть вчасно погасити кредит, або ж вважають, що теперішні процентні ставки є надзвичайно високими. Третя категорія включає у себе осіб, які, опираючись на власні судження і переконання, ніколи не беруть кредити, аргументуючи це тим, що наявність боргу - це погане явище і призводить до власної економічної нестабільності, до появи відчуття тривоги і до вразливості сімейного бюджету.

Ключовою перевагою у отриманні грошей у борг, в першу чергу, є випереджувальне споживання, яке дає змогу підвищити особі рівень його добробуту. Оскільки матеріальний добробут більшої частини українських домогосподарств на сьогодні не є таким високим, як вони того хотіли б, отримання кредиту могло б бути запорукою для підвищення їх добробуту вже у довгостроковому періоді. Процес реалізації кредитної поведінки домогосподарств пов'язаний з появою і розвитком споживчого кредитування та із збільшенням обсягів кредитування населення загалом.

Пожвавленню споживчого кредитування сприяв швидкий процес оформлення та надання грошей у борг для домогосподарств, постійне запровадження інноваційних засобів для полегшення і прискорення власне самої процедури оформлення кредиту, максимальна зручність в оплаті кредиту як

дистанційно, так і у міжбанківській мережі, оформлення кредиту без залучення та вимоги додаткових документів (без наявності довідки про доходи) тощо.

Другу позицію після споживчих кредитів посідає автокредитування. Його ключовими умовами є: цільове спрямування коштів на купівлю автомобіля; забезпечення кредиту заставою; платність; наявність обов'язкового початкового внеску у розмірі до третини від вартості транспортного засобу; страхування автомобіля. Автокредитування вирізняється найбільш збалансованим співвідношенням між прибутковістю і ризиком серед банківських продуктів. Це призводить до відновлення інтересу багатьох банків до цього сегменту ринку та бажання збільшити свою частку, зменшуючи поступово ставки та пропонуючи клієнтам якісніші продукти. Фахівці вважають, що автокредитування є одним із найгнучкіших та актуальних кредитних продуктів, які залишаються важливими для населення, навіть у періоди кризи. Це можна пояснити тим, що значна частина громадян не має можливості придбати автомобіль за своїми поточними доходами, що в основному складаються з заробітної плати. Саме тому розробка надійних схем кредитування фізичних осіб набуває особливої актуальності в умовах все ще транзитивної економіки і порівняно невисокого рівня життя основної маси населення [235].

Не менш популярним серед населення залишається також іпотечне кредитування. Його розвиток є шляхом вирішення проблеми, яка пов'язана з залученням і ефективним використанням тимчасово вільних коштів, а також соціальних завдань, які передбачають залучення громадян до задоволення власних потреб за допомогою механізму фінансового ринку [236, с. 5].

Формування механізму іпотечного кредитування забезпечує постійний процес залучення додаткових фінансових ресурсів за допомогою впровадження на інвестиційному ринку нових ліквідних довгострокових інструментів.

Потрібно звернути увагу також і на такий вид кредитування як мікрокредити. Основними ознаками, що відділяють їх від інших банківських позик, по-перше є те, що розгляд заявки відбувається надзвичайно швидко і не

потребує надання додаткових довідок чи інших документів. По-друге, банки не потребують у позичальників мікропозик підтвердження платоспроможності, застави чи іншого поручителя, що також здійснює вагомий вплив на швидкість вирішення проблеми нестачі фінансових ресурсів [237, с. 208].

Кредитна поведінка домогосподарств у просторі розвитку процесів цифровізації та їх проникнення до фінансової сфери, також змінюється під впливом нових технологій. Зазначимо, що зміни кредитної поведінки домогосподарств відбуваються у результаті розробки та впровадження нових технологій у сферу надання фінансових послуг. Проте, кожному із сегментів такої сфери притаманні власні особливості функціонування. Відповідно, вони формують вимоги до нових технологій, впровадження яких трансформують всю сферу кредитних послуг.

До специфічних рис її функціонування варто віднести наступні:

- 1) наявність значної кількості позичальників, роботу з кожним з них варто організувати і забезпечити повернення виданих у тимчасове користування коштів;
- 2) наявність різних кредитних продуктів, сегментів клієнтів, що ускладнює процес прийняття рішень про видачу позики, вимагає проведення додаткових експертиз кредитоспроможності потенційних клієнтів;
- 3) високий рівень конкуренції у сфері функціонування ринку кредитних послуг;
- 4) необхідність забезпечення максимально швидкого прийняття рішення про видачу позик, особливо споживчих кредитів домогосподарствам;
- 5) необхідність побудови системи управління персональними даними клієнтів, які акумулюються у фінансовій установі і вимагають гарантування їх збереження;
- 6) необхідність забезпечення клієнтів вчасною, достовірною інформацією про обсяги його заборгованості, нараховані відсотки, період внеску чергового платежі за позикою;

7) необхідність забезпечення клієнтам швидкий доступ до аналізу використання кредитних послуг;

8) необхідність організації цілодобового консультування клієнтів.

Ринок кредитних послуг є однією з найбільш важливих складових фінансової сфери держави і впровадження сучасних технологій у його роботу є цілком зрозумілим.

Варто зауважити, що фінансові установи на сьогодні вже активно використовують нові технології у сфері надання кредитів домогосподарствам. Проте, сучасні тенденції зміни сфери кредитних послуг вимагають від них розробки та постійного впровадження інновацій у дану сферу, які здійснюють вплив і на формування нової моделі кредитної поведінки домогосподарств. Зауважимо, що трансформація сфери кредитних послуг буде відбуватися активно і у майбутньому, що пов'язано з наступним: прагнення фінансових установ максимально знизити власні витрати, підвищення якості технологій оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників для зниження рівня прострочених боргів, необхідність підвищення якості надання кредитних послуг, спрощення самого механізму отримання позики та її погашення [238].

Провівши аналіз обсягів гривневого кредитування домогосподарств за цільовим спрямуванням за період 2018 – 2023 роки (Табл. 2.5), можна зробити висновок, що загальні обсяги наданих кредитів українськими банками впродовж 2018 – 2021 років мали позитивну тенденцію до збільшення, однак у 2022 році відбулося зменшення показника до 130,89 млрд. грн., що є нижчим від рівня 2021 року на 71,17 млрд. грн. В загальній структурі наданих кредитів обсяг угод на споживчі та інші цілі займав значну частку: від 89,63% у 2018 році до 83,07% у 2023 році.

Найбільший обсяг виданих кредитів на придбання нерухомості спостерігався у 2023 році і становив 17,15 млрд. грн. (10,67% в загальній структурі гривневих кредитів). Протягом аналізованого періоду спад спостерігався лише у 2022 році і становив 12,69 млрд. грн. (6,7%).

Таблиця 2.5

**Кредитування домогосподарств за цільовим спрямуванням протягом
2018-2023 рр.**

Види кредиту	Роки											
	2018		2019		2020		2021		2022		2023*	
	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %	Сума, млрд. грн.	Частка у структурі, %
Кредити на нерухомість	6,88	6,52	8,09	5,89	9,15	6,36	15,04	7,44	12,69	9,70	17,15	10,67
Авто кредитування	9,04	8,56	11,86	8,64	12,43	8,64	17,19	8,51	10,55	8,06	10,07	6,26
Споживчі та інші кредити	89,63	84,92	117,29	85,46	122,23	84,99	169,83	84,05	107,65	82,24	133,55	83,07
Разом	105,55	100,00	137,24	100,00	143,81	100,00	202,06	100,00	130,89	100,00	160,77	100,00

*станом на 30.11.2023

Джерело: складено автором на основі даних Національного банку України [239, 240].

Припускаємо, що до зниження обсягу кредитів у цей період призвело повномасштабне вторгнення РФ на територію України. Частка авто кредитування, наданого домогосподарствам впродовж аналізованого періоду, мала тенденцію до збільшення у грошовому вираженні обсягу кредитування у період з 2018 до 2021 року (з 9,04 млрд. грн. до 17,19 млрд. грн.), у відсотковому значенні частки в загальній структурі кредитів за цільовим спрямуванням відчувалося зростання у період 2018-2020 роки (з 8,56% до 8,64%), у 2021 році цей показник становив 8,51%, а вже у 2022 році відчутно знизився до 8,06%, продовжуючи спадання у наступному році (до 6,26% станом на 30.11.2023 року).

У 2023 році роздрібний кредитний портфель проявляє тенденцію до зростання після тривалого спаду, викликаного повномасштабною війною. Відновлення спостерігається в двох сегментах: іпотека та незабезпечені кредити. Стрімко зростають незабезпечені споживчі позики. Іпотечні кредити зростають лише завдяки державній програмі підтримки, натомість автокредитування стримує його висока вартість. Навіть зберігаючи значні темпи кредитування, банки ще довго не зможуть відновити “довоєнний” рівень його проникнення.

Якість портфеля поволі поліпшується, частка непрацюючих кредитів знижується завдяки зростанню портфеля.

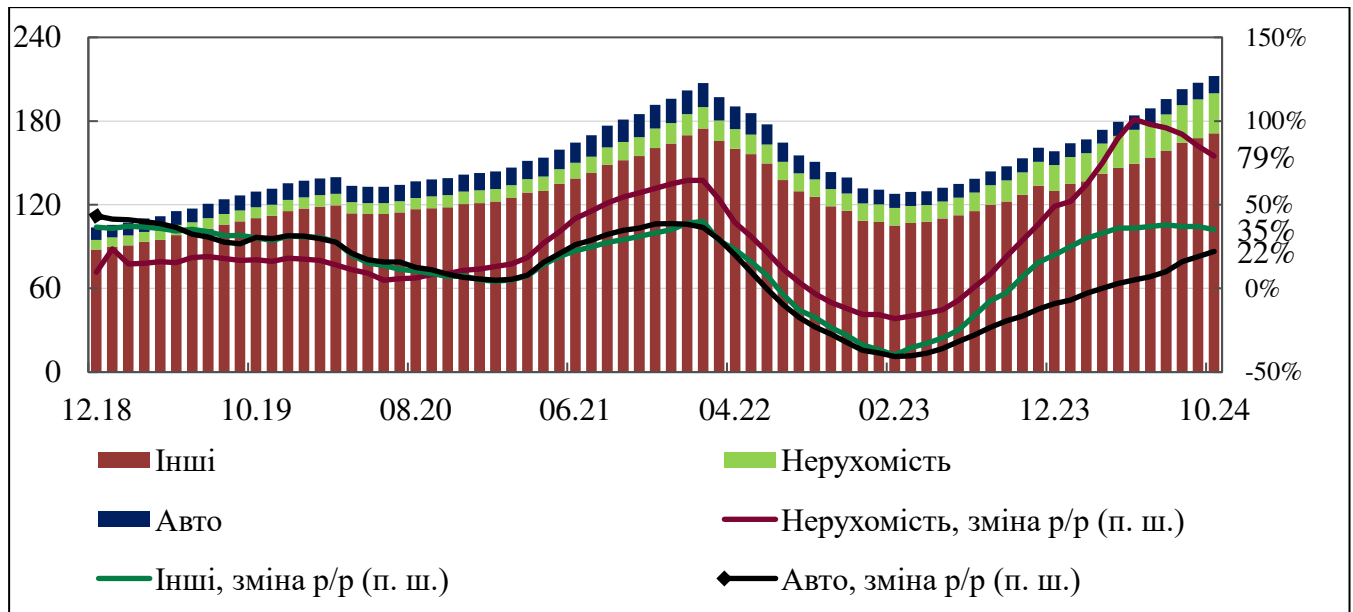

Рис. 2.8. Динаміка чистого гривневого кредитування фізичних осіб за видами кредитів за період грудень 2018 – жовтень 2024 року, млрд. грн.

Джерело: [197]

Однак темпи знецінення позик незначно вищі, ніж до повномасштабного вторгнення. З весни 2023 року кредитування фізичних осіб стійко відновлюється. Станом на жовтень 2024 року рівень чистого кредитного портфеля домогосподарств у гривні безперервно зростає (Рис. 2.8). Середні темпи приросту за цей період становили близько 2.6% щомісяця. Незважаючи на тривале зростання, обсяг кредитів все ще на чверть нижчий, ніж до повномасштабного вторгнення. Нині щомісяця зростає кредитування на купівлю нерухомості та незабезпечене споживче кредитування. Основна причина – поживлення кредитного попиту серед домогосподарств, про що свідчать оцінки банків в опитуваннях про умови кредитування та поліпшення споживчих настроїв.

Незабезпечені споживчі кредити надалі становлять основу роздрібного кредитного портфеля – їхня частка – 83%. За останнє півріччя цей портфель зріс на 21%, що перевищує темпи 2021 року. Однак цей приріст відбувається з досить низького рівня, а нарощують портфелі лише окремі фінустанови. Серед домогосподарств як користувачів кредитних послуг ключовою конкурентною

перевагою в сегменті залишаються розвинені онлайнсервіси та застосунки. Зростання портфеля відбувається не лише завдяки залученню нових клієнтів, а й через те, що банки також піднімають ліміти клієнтам. Збільшення лімітів співставне зростанню номінальних доходів, тож не посилює ризики портфеля.

Протягом 2022–2024 років співвідношення обсягу кредитів населенню та ВВП зменшилося із 4% до 2.9%. Споживання домогосподарств надалі поживавлюватиметься, а банки готові задовольняти більший попит на позики. В останні два квартали 2023 року банки зазначили про помітне послаблення кредитних стандартів. Навіть за збереження поточних темпів приросту портфеля знадобиться більше року на повернення цього показника до довоєнного рівня.

Разом з тим, широка доступність кредиту всіх категоріям громадян призвела до того, що доволі часто виникає ризик неплатоспроможності позичальників. Крім того, через нестачу коштів банківські установи знизили пропозицію й збільшили відсоткові ставки за кредитами. А зменшення дохідної частини бюджету домогосподарств й зменшення зайнятості, на думку практиків, зазвичай, є причиною затримок у виплаті за раніше взятими кредитами і збільшенням обсягів проблемних кредитів у банках [239, с. 204].

Хвиля дефолтів, спричинених повномасштабним вторгненням РФ та макроекономічною кризою, була потужною. Як наслідок, протягом 2022 року понад 20% обсягу роздрібних кредитів стали непрацюючими.

Переважно це сталося внаслідок різкого скорочення доходів населення, хоча значними були і втрати позик боржникам, що на початок повномасштабного вторгнення були зареєстровані на нині окупованих територіях та територіях, що знаходяться в зоні бойових дій. Вони окремо були проаналізовані під час оцінки стійкості банків.

У квітні 2023 року на дату проведення оцінки стійкості їхня частка в чистому портфелі становила 5%. Дві третини позик було визнано непрацюючими і зарезервовано на 70% (Додаток Т).

Рівень дефолтів кредитів домогосподарствам і надалі залишається дещо вищим за показники 2021 року, лише в останні місяці 2023 року відбулося помітне скорочення темпів міграції працюючих кредитів у дефолтні. Також за остання місяці 2023 року значно скоротилася частка прострочених до 90 днів позик. Наразі вона дорівнює 3.8%, що навіть менше, ніж середній рівень 2021 року. Попри все ще підвищений рівень дефолтів, частка непрацюючих кредитів домогосподарствам протягом останніх шести місяців 2023 року спостерігається тенденція до їх скорочення.

Передусім це результат зростання обсягу працюючого портфеля та списання кредитів, що не працюють вже понад рік. Зі зростанням портфеля частка непрацюючих кредитів знижуватиметься й надалі (Додаток У).

Позитивним для домогосподарств є той факт, що банки зберігають консерватизм і підтримують досить високий рівень резервів за працюючими кредитами. Відповідно до результатів опитування про умови кредитування фінустанови переважно очікують, що якість кредитного портфеля суттєво не зміниться протягом наступного (2024) року.

Варто наголосити, що саме у кредитній поведінці домогосподарств проявляється рівень їх фінансової грамотності, оскільки незнання або нерозуміння умов кредитування може призвести до фінансових втрат, зокрема, у зв'язку зі збільшенням відсоткової ставки або скороченням терміном використання кредитних коштів. До того ж банк може ввести додаткові емісії, що призведе до значного здорожчання вартості самого кредиту [241].

Результати дослідження засвідчили, що високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все складніші технології. У підсумку їх застосування також поступово змінюється і кредитна поведінка їх клієнтів, формуються нові вимоги до обслуговування, трансформуються базові принципи роботи.

З часом погляди та відношення клієнтів до кредитування будуть поступово змінюватися, а нові технології у цій сфері будуть лише поглиблювати ці процеси.

Узагальнюючи сучасні тенденції фінансової поведінки домогосподарств, спостерігаємо, що обсяг заощаджень домогосподарств падає, населення все частіше використовує «захисні» інструменти, характерні більшою мірою для накопичувальної, ніж ощадної стратегії. На сьогоднішній день культура заощаджувальної поведінки, що передбачає регулярні та постійні відрахування частини доходів індивіда протягом тривалого проміжку часу, українськими домогосподарствами підтримується досить рідко. Частка «інвестиційних» заощаджень у структурі низька.

В результаті даного етапу дослідження встановлено, що на сьогодні серед населення відбувається зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях. Обсяги інвестицій фізичних осіб у державні облігації помітно зростають, однак залишаються лише мізерною складовою сукупних заощаджень.

Аргументовано, що обсяги заощаджень домогосподарств у найближчі кілька років зростатимуть через вищі доходи. Водночас схильність до заощаджень може дещо знижуватися через подальше поживавлення споживчого попиту. Виявлено, що на сьогодні кредитна політика поживавилася порівняно з періодом безпосередньо після повномасштабного вторгнення РФ на територію України. Встановлено, що найпопулярнішим серед домогосподарств є гривнєве та цільове кредитування.

Здійснено аналіз діяльності домогосподарств України в рамках заощаджувально-інвестиційної, платіжної та кредитної поведінки. Виявлено актуальні тенденції даних видів фінансової поведінки під впливом процесів цифровізації, зокрема, завдяки цифровізації платіжних систем, цифрова технологізація банківської системи.

Встановлено, що свідома частина сучасного покоління домогосподарств враховує важливість цифрових технологій для забезпечення власного фінансового

благополуччя та шукає способи відновлення своїх фінансових ресурсів та досягнення своїх цілей завдяки використанню цифровізованих фінансових послуг. Домогосподарства очікують, що фінансові рішення, прийняті за допомогою інструментів цифровізації будуть інтуїтивно зрозумілими, оптимізованими та багатоканальними.

Зважаючи на це, вважаємо за необхідне проаналізувати рівень фінансової та цифрової грамотності сучасних домогосподарств в Україні та аргументувати важливість підвищення рівня освітченості у сфері фінансів та набуття цифрових навичок для підтримки фінансової стійкості вітчизняних домогосподарств, підвищення рівня фінансового добробуту та забезпечення особистісного благополуччя в сучасних реаліях.

2.3. Роль цифрових технологій як інструменту підтримки фінансової стійкості домогосподарств в сучасних умовах

Актуальність проблеми впливу цифрової та фінансової грамотності на фінансову поведінку домогосподарств в українському суспільстві важко переоцінити, особливо в умовах несприятливої економічної кон'юнктури, зовнішніх і внутрішніх загроз та фінансової нестабільності. Це пов'язано з “традиційно” низькою поінформованістю громадян про основи фінансових знань на рівні персональних фінансів та ресурсів домогосподарств; оподаткування фізичних осіб; кредитування й інвестування; пенсійного, соціального, медичного та інші види страхування. З одного боку, зростає популярність фінансових ринків як джерела доходу, особливо з полегшенням доступу до них, а з іншого – при розширенні бази інтернет-користувачів, розвинулись і шахрайські псевдоінвестиційні схеми, фінансові піраміди, ризикові (хайпові) схеми. Необізнаність у фінансовій сфері сукупно з не вмінням управляти власними чи залученими фінансовими ресурсами негативно відбивається на фінансовій безпеці та рівні життя громадян. Дане питання з кожним роком набиратиме все більших обертів, оскільки цифровізація як невід'ємний елемент розвитку поступово

входитиме в усі сфери життєдіяльності, особливо у фінансову, де цифровий продукт реалізується через розроблення сучасних платіжних систем, здатних забезпечити швидкість і масштабність платежів, захист даних – через упровадження технології блокчейн та криптографічних технологій, використання інтернет-банкінгу, мобільних додатків тощо [242].

Для фінансової системи та її суб'єктів господарювання поряд з новими можливостями виникає ряд завдань та викликів. Зокрема, для того щоб суб'єкти господарювання змогли одержати позитивний фінансовий результат від впровадження цифрових технологій у свою діяльність, необхідно оволодіти відповідним рівнем фінансової грамотності, цифрових навичок та компетенцій [243].

Підходи до розуміння понять “фінансова грамотність” і “цифрова грамотність” можуть бути як ототожнюваними, так і суттєво відрізнятися. Перше поняття передбачає сукупність знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування та регулювання, професійних учасників і пропонованих з їхньої ініціативи фінансових інструментів, продуктів та послуг, а також уміння їх використовувати. Друге – спрямоване на формування сучасного суспільства й місця людини у ньому, де вона почуватиметься успішнішою та прогресивнішою, спроможною керувати інформацією та використовувати інформаційні бази даних і ресурси з метою оперативного прийняття рішень на базі цифрового стандарту. Адаптивність цих двох понять зводиться не лише до “оцифрування” фінансових продуктів чи послуг, а й до підвищення ефективності фінансових інструментів в умовах обмеженості фінансових ресурсів, з метою вирішення соціальних питань через смарт-рішення (швидкість, простота, доступність, креативність) як на державному, так і муніципальному рівнях. Взаємозв'язок фінансової і цифрової грамотності посилюється на рівні формування спеціальних компетентностей, що поєднуюватимуть ці дві складові, на рівні користувача фінансових послуг, здатного приймати ефективні рішення на базі цифрової експертності [242].

Відповідно до трактування вітчизняних науковців С. Юрія та Т. Кізими, фінансова грамотність населення – це сукупність установок, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень. Фінансова грамотність спрямована на розв’язання проблеми бідності, зниження економічних ризиків, вирішення питання непомірного боргового навантаження та підвищення дохідності домогосподарств і підприємців [244].

Безумовно, нинішні надзвичайно складні умови функціонування національної економіки вимагають вибору найбільш оптимальної стратегії фінансової поведінки, яка безпосередньо залежить від рівня фінансової обізнаності громадян. Адже фінансові знання дають змогу не лише здійснювати об’єктивний аналіз фінансово-економічних процесів, що відбуваються в країні та за її межами, але й забезпечують належну якість життя громадян [122]. Як свідчать результати дослідження «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році» [245], за останні три роки «індекс фінансової грамотності» українців зріс до 12,3 балів у порівнянні з 11,6 балів у 2018 році.

За даним показником Україна перебуває на одному рівні з Болгарією та Хорватією, залишивши позаду Грузію (12,1 бала), Румунію (11,2 бала) і навіть Італію (11,1 бала) та покращивши усі складові індексу: фінансові знання, фінансову поведінку та ставлення до фінансових питань.

Найвищий рівень фінансової грамотності показали українці у віці 25–34 років (12,7 бала) та 30–59 років (12,6 бала). Найменш фінансово обізнаною є молодь віком 18–19 років (10,1 бала) та люди, старші 60 років (11,6 бала). За гендерною ознакою загальний індекс фінансової грамотності в Україні знаходиться майже на одному рівні – українські чоловіки та жінки однаково обізнані в фінансових питаннях (12,3 та 12,2 бала відповідно). Однак, існує безпосередня залежність між рівнем фінансової грамотності та наявністю освіти: чим вищий рівень освіти, тим вищим є бал фінансової грамотності. Загальний бал

українців із середньою спеціальною освітою становить 11,9 бала, із вищою освітою – 13,3 бала. Збільшився розрив між рівнем фінансової грамотності жителів міст та сіл (відповідно 12,6 і 11,8 бала).

Існує різниця в рівні фінансової обізнаності між користувачами та некористувачами сучасними інформаційними технологіями, яка становить 2,5 бала (12,4 та 9,9 бала відповідно)» [245]. Тож переконані, що належний рівень фінансової обізнаності українців дає змогу коригувати власну фінансову поведінку у нинішніх неймовірно складних умовах, пов'язаних із повномасштабною військовою агресією.

Поняття «цифрової грамотності» формується у межах сучасних концепцій філософської, культурологічної, соціологічної, комунікаційної, технічної галузей науки [246]. Проте досі не існує єдиного підходу в публікаціях стосовно релевантності та універсальності того чи іншого визначення терміну з огляду на потребу найбільш точного описування його змісту, що зараз дозволяє створити інструментарій ефективної комунікації та документування інформації в цифровому середовищі [247].

Усталеного визначення цифрової грамотності на даний час не існує. Робоча група з цифрової грамотності ALA визначає цифрову грамотність як «здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології для пошуку, оцінки, створення та передачі інформації, що вимагає як когнітивних, так і технічних навичок» [248].

Цифрова грамотність має на меті пришвидшити та розширити можливості щодо ефективних фінансових рішень, ретельного аналізу та експертного підходу до використання фінансових інструментів, а також ефективного використання сучасних фінансових продуктів та послуг у житті громадян через цифрові технології, з метою підвищення особистого добробуту [242].

Використання цифрових технологій для забезпечення доступності фінансових послуг для населення потребує підвищення рівня не просто фінансової грамотності, а саме цифрової фінансової грамотності, яка вимагає

формування навичок пошуку та використання інформації, фінансових інструментів та критичного мислення. Навички використання цифрового простору двадцять першого століття є ключовим фактором досягнення рівня отримання бажаного результату від фінансової діяльності домогосподарств [59].

Зважаючи на це, у рамках даного дослідження, вважаємо за необхідне використовувати поняття цифрової фінансової грамотності домогосподарства і трактувати його як сукупність теоретичних і практичних умінь його членів інтенсивно і продуктивно використовувати цифрові технології та фінансову грамотність для власних потреб (самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозвілля кожного), а також для досягнення та реалізації економічних, суспільних та громадських цілей, у тому числі, у процесі прийняття фінансових рішень.

Об'єктивними чинниками, що сприяють динамічному підвищенню фінансової та цифрової грамотності на сучасному етапі, є:

- підвищення ступеня автономності клієнта з наданням послуг без прямого контакту та послуг, що індивідуально визначаються споживачем;
- розвиток інноваційних фінансових інструментів та альтернативних каналів продажу фінансових послуг;
- віддалений доступ, дистанційна реєстрація і обробка даних;
- цифровізація функцій управління грошовими активами;
- впровадження технологій блокчейна та розвиток фінтех [138].

Погоджуємося з думкою вітчизняних науковців І. Краснової та А. Лавренюк, які вважають, що, для того, щоб бути частиною цієї цифрової реальності, важлива не просто цифрова креативність, яка фактично представляє собою функціональну підсистему, важливі саме навички використання цифрового простору [249].

Саме тому, важливим є дослідження підходів щодо формування у членів домогосподарств цифрової компетентності та цифрової грамотності, що, у свою чергу, забезпечить високий рівень раціоналізації фінансової поведінки та завдяки

процесам цифровізації відкриє нові можливості для отримання якісних фінансових послуг та підвищення добробуту населення в Україні.

Міністерство цифрової трансформації України в Описі рамки цифрової компетентності для громадян України визначає поняття «Цифрова компетентність» як інтегральну характеристику особистості, яка динамічно поєднує знання, уміння, навички та ставлення щодо використання цифрових технологій для спілкування, власного розвитку, навчання, роботи, участі в суспільному житті, відповідно до сфери компетенцій, належним чином (безпечно, творчо, критично, відповідально, етично) [243].

На відміну від цифрових навичок, які ототожнюються зі спроможність виконувати певну дію з використанням цифрових технологій впевнено з належною точністю і швидкістю, яка з часом стає автоматичною, цифрова компетентність дозволяє виконувати комплексні завдання у цифровому середовищі [250].

Формування цифрових компетентностей населення, особливо у постковідному суспільстві, стає важливим завданням, як для світу, так і для кожного індивіду. Урбанізація, доступ до інтернету та онлайн ресурсів, формування необхідного розуміння та оволодіння базовим рівнем цифрової та фінансової грамотності є необхідною умовою для створення суспільства, яке зможе задовольняти свої економічні потреби максимально незалежно від зовнішніх чинників [251].

Зміна технологій, глобальні проблеми, такі як пандемія COVID-19 та війна, збільшують мобільність людей як в Україні, так і в усьому світі, що у свою чергу, вимагає від громадян покращити свої цифрові компетенції, для гідного отримання послуг або/та працевлаштування. Формування та вдосконалення цифрової грамотності дає громадянам можливість стати незалежними та активними користувачами цифрових послуг, у тому числі і фінансових, протягом усього життя, забезпечуючи тим самим свій майбутній добробут [252].

Для комфортного перебування та здійснення діяльності у цифровізованому суспільстві, сучасний індивід повинен формувати наступні навички:

1) когнітивні (логічне і креативне мислення, вербальна грамотність, вміння вирішувати проблеми),

2) соціальні (особистісні якості, готовність отримувати новий досвід, сумлінність, емоційна стабільність, саморегулювання, неконфліктність, навички прийняття фінансових рішень, навички міжособистісного спілкування),

3) технічні (цифрові навички, функціональна грамотність, комплекс умінь, необхідних для роботи за конкретною професією) [253].

Цифрова грамотність також потребує певних навичок, які мають міждисциплінарний характер. Warschauer and Matuchniak перераховують три набори таких навичок, або навичок 21 століття, якими люди повинні володіти, щоб стати грамотними у цифровій сфері: інформація, ЗМІ та технології; навички навчання та новаторства; життєві та кар'єрні навички. Для того, щоб бути компетентними у життєвих та кар'єрних навичках, також необхідно вміти виявляти гнучкість та адаптованість, ініціативу та самостійність, соціальні та міжкультурні навички, продуктивність, відповідальність та лідерство [254].

За даними Open Universiteit Nederland науковою спільнотою визначено дванадцять областей цифрових компетенцій. Ці області засновані на знаннях та навичках, які люди повинні набути, щоб бути грамотними [255].

Серед них, найважливішими, на наш погляд, є:

- загальні знання та функціональні навички (знання основи цифрових пристроїв та використання їх у елементарних цілях);
- використання у повсякденному житті (можливість інтегрувати цифрові технології у повсякденне життя);
- спеціалізована та просунута компетенція для роботи та творчого самовираження (можливість використовувати ІКТ для вираження своєї творчості та підвищення своєї професійної діяльності);

- зв'язок та співробітництво, опосередковані технологіями (можливість ефективно підключатися, обмінюватися інформацією, спілкуватися та співпрацювати з іншими у цифровому середовищі);
- обробка та управління інформацією (використання технологій для покращення вашої здатності збирати, аналізувати та оцінювати актуальність та мету цифрової інформації);
- конфіденційність та безпека (можливість захистити вашу конфіденційність та вжити відповідних заходів безпеки);
- правові та етичні аспекти (правильна та соціально відповідальна поведінка у цифровому середовищі та знання правових та етичних аспектів використання ІКТ);
- врівноважене ставлення до технологій (демонстрація інформованого, неупередженого та збалансованого ставлення до інформаційного суспільства та використання цифрових технологій);
- розуміння та усвідомлення ролі ІКТ у суспільстві (розуміння ширшого контексту використання та розвитку ІКТ);
- вивчення цифрових технологій (вивчення нових технологій та їх інтеграція);
- обґрунтовані рішення щодо відповідних цифрових технологій (знання найактуальніших чи поширених технологій);
- бездоганне використання, яке демонструє самоефективність (впевнено та творчо застосовуючи цифрові технології для підвищення особистої та професійної ефективності та результативності) [242].

Цифрова фінансова грамотність, як об'єднане та узагальнене поняття, передбачає сукупність таких знань, вмінь та навичок, що є складовими цифрової грамотності:

- володіння різноманітними навичками - технічними та когнітивними - необхідними для пошуку, розуміння, оцінки та передачі інформації про фінансові уподобання та очікування;

- здатність застосовувати різноманітні фінансові технології, в тому числі, інноваційні, належним чином та ефективно для управління особистісними фінансами;

- розуміння взаємозв'язку між технологіями, інноваціями, особистою конфіденційністю та використанням інформації для інтерпретації результатів та оцінки якості фінансових послуг;

- наявність потреби та володіння навичками користування базовими фінансовими послугами (фінансова грамотність) [249].

Для просування домогосподарствами власного бізнесу в Інтернеті важливе володіння саме цифровими компетентностями. Це відкриває можливості виходу бізнесу на міжнародні ринки через маркетплейси (Amazon, Ebay, Etsy, тощо). Також критично важливими є цифрові навички роботи з SEO (пошукова оптимізація сайту); контекстною рекламою; контент-маркетингом; відео-маркетингом; SMM (просування у соціальних мережах) та Email-маркетингом. Використання CRM-, ERP-, SCM-систем як цифрового інструментарію допомагає удосконалити систему управління ефективністю бізнесу, автоматизувавши основні його процеси [256].

Важливим аспектом для дослідження впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств України є визначення рівня цифрової грамотності населення. Так, у 2023 році Міністерство цифрової трансформації України опублікувало дослідження, в якому проаналізували розвиток цифрових навичок українців. Дослідники опитали 2005 осіб віком від 18 до 70 років і 402 особи віком від 10 до 17 років. Зокрема, запитували про інформаційні, комунікаційні навички, навички розв'язання життєвих проблем і створення цифрового контенту. Результати даного дослідження показали, що чим старші люди, тим менше з них підключені до інтернету. Якщо серед молоді (18–29 років) 98 % мають доступ до всесвітньої мережі вдома, то серед людей старше 60 років ця частка — 86 %. Не мають доступу переважно ті респонденти, які не бачать користі від використання всесвітньої мережі або не мають відповідних навичок для користування. Щодня

інтернет використовує: 71 % опитаних серед найстаршої категорії (60–70 років) та 96 % опитаних серед наймолодшої категорії дорослих (18–29 років).

Для оцінки цифрових навичок респондентів, було визначено наступні чотири рівні відповідних навичок: «No skills» — відсутні цифрові навички у всіх чотирьох сферах (інформаційні, комунікаційні, розв’язання життєвих проблем, створення цифрового контенту) та/або не користувалися інтернет-послугами за останні три місяці; «Low skills» — відсутні цифрові навички в одній із чотирьох сфер компетенцій; «Basic skills» — рівень володіння цифровими навичками в усіх чотирьох сферах на рівні не нижче «середнього»; «Above basic skills» — рівень володіння цифровими навичками в усіх чотирьох сферах на рівні не нижче «вище середнього».

За результатами цього дослідження у 2023 році цифрові навички мали: 93 % дорослого населення України 18–70 років, 38% якого володіли навичками найвищого рівня. Для порівняння у 2021 році цей показник становив 32,6%, а у 2019 році - 25,5% (Додаток Ф).

Ці показники вказують на те, що рівень цифрових навичок населення зростає — частка дорослих без цифрових навичок скорочується, а населення із рівнем навичок «basic» і вище зростає. До того ж, досить високим (86%) є саме навички розв’язання життєвих проблем, таких як, наприклад, користування інтернет-банкінгом. Майже 16% опитаних серед дорослого населення використовують для роботи або освіти штучний інтелект, а у підлітків цей показник сягнув 56,3%. Майже 81 % українців вважає, що зростання цифрових навичок серед населення може позитивно вплинути на економіку України загалом. Із цим частіше погоджуються люди з вищим рівнем таких навичок [257]. Згідно з отриманими результатами, 85% опитаних підтвердили, що люди з вищим рівнем цифрових навичок мають більше можливостей кар’єрного зростання. Додатково 82% учасників дослідження наголосили, що такі навички — важливий фактор для отримання престижної та перспективної високооплачуваної роботи і, як наслідок, підвищення свого життєвого рівня [258].

Розвиток цифрових технологій та набуття громадянами достатнього рівня цифрової грамотності нерозривно пов'язано з наданням доступу до мережі Інтернет. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), у 2023 році частка домогосподарств країн Єврозони, які повідомили, що вони мали доступ до Інтернету, складала 91,6% (Рис. 2.9). Найвищі показники мали такі країни, як: Люксембург (99,1%), Нідерланди (98,9%), Фінляндія (96,8%), Ісландія (96,4%) та Бельгія (94,5%). Найнижчий показник мають Литва (88,6%) та Греція (86,9%).

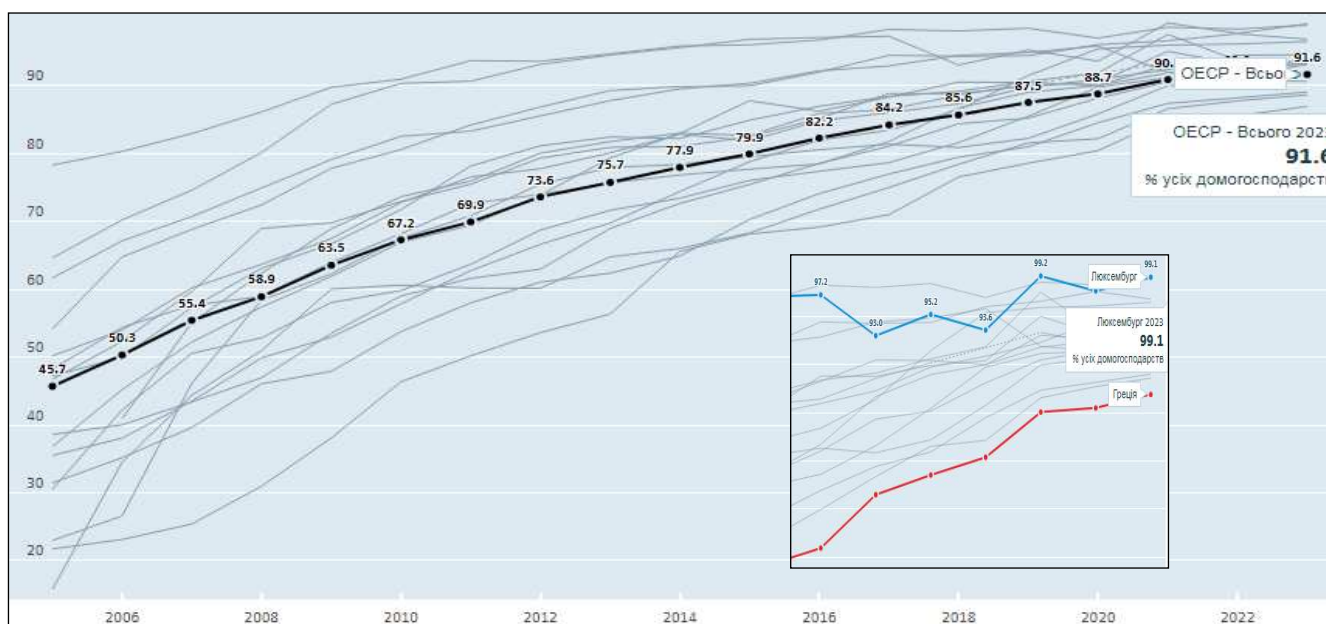

Рис.2.9. Частка домогосподарств країн Єврозони, які повідомили, що вони мали доступ до Інтернету у період 2005-2023 рр.,%

Джерело: [259]

Якщо розглядати доступ домогосподарств до мережі Інтернет у світовому масштабі, то лідерами серед країн світу за часткою доступу є Корея (99,96%) та Швейцарія (99,66%), а найнижчий показник має Колумбія (59,47%).

Майже у всіх випадках цей доступ здійснюється через персональний комп'ютер за допомогою комутованого доступу, ADSL або кабельного широкосмугового доступу.

В Україні, за даними Міністерства цифрової політики України, у 2023 році частка інтернет-користувачів серед населення становить майже 94 % [257].

Оскільки на сьогодні процес урбанізації продовжує стрімко зростати (за прогнозами населення міст до 2030 року має збільшитися до 5,2 мільярдів), це у свою чергу стимулює створення та розвиток високоякісної стійкої інфраструктури та надання базових послуг, серед яких і доступ до мережі Інтернет [260].

Протягом 2017–2023 років прослідковується стійка тенденція зростання кількості підключених до Інтернету домогосподарств у містах. Аналіз динаміки зростання частки міського населення, підключеного до Інтернету свідчить, що найбільший відсоток підключених у 2017 році спостерігався у Німеччині (93,57%), у 2023 році показник знизився на 0,82 відсоткових пункти, у Франції, навпаки, зріс на 6,59%, у Польщі зріс на 9,41 відсоткових пункти, в Австрії зріс на 6,18% (порівняно з 2022 роком) (Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Домогосподарства окремих країн Європи
з доступом до мережі Інтернет
(у % від загальної кількості домогосподарств міст/сільської
місцевості)**

Рік	2017		2018		2019		2020		2021		2022		2023	
Назва країни	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість	місто	сільська місцевість
Австрія	89,26	87,9	90,1	88,5	91,8	88,0	92,3	89,8	96,14	93,4	95,24	91,95	-	-
Німеччина	93,57	92,0	95,4	93,1	94,9	95,0	95,5	96,0	92,74	91,2	91,56	91,86	92,75	90,1
Польща	84,78	79,0	87,1	81,6	89,5	83,4	91,5	88,8	93,69	91,9	94,21	92,85	94,19	92,8
Україна	70,00	38,6	71,6	40,6	76,3	44,1	85,6	66,0	87,40	72,8	...	...	94	...
Франція	88,55	85,4	90,1	87,8	91,9	90,0	...	...	94,91	92,5	93,72	91,40	95,14	91,8

Джерело: побудовано автором за даними [261, 257].

Міста стають центрами фінансової та цифрової активності для більшості населення, що проживає на їх території, а процес урбанізації супроводжується не лише приростом населення, а також його цифровізацією. Доступ до Інтернету домогосподарств сільської місцевості також має тенденцію до зростання. Так, частка сільського населення, що використовує Інтернет зросла у Німеччині у 2020

році порівняно з 2016 зросла з 91,23% до 96,04%, у Франції – з 84,84% до 90,09%, у Польщі – з 79,05% до 88,88%.

Загалом збільшення кількості підключень домогосподарств як у містах, так і у сільській місцевості зазнали стрімкого зростання, з випереджаючим зростанням у містах (за виключенням Німеччини).

Що стосується домогосподарств України (Рис. 2.10), то у період з 2010 до 2023 року частка домогосподарств з доступом до мережі Інтернет щороку зростала у середньому на 5,5%.

Важливим для визначення впливу цифрових технологій на фінансову поведінку та фінансовий добробут населення є аналіз розподілу осіб, які проживають у домогосподарствах, за частотою та місцем користування послугами Інтернету та залежно від рівня середньодушових еквівалентних загальних доходів.

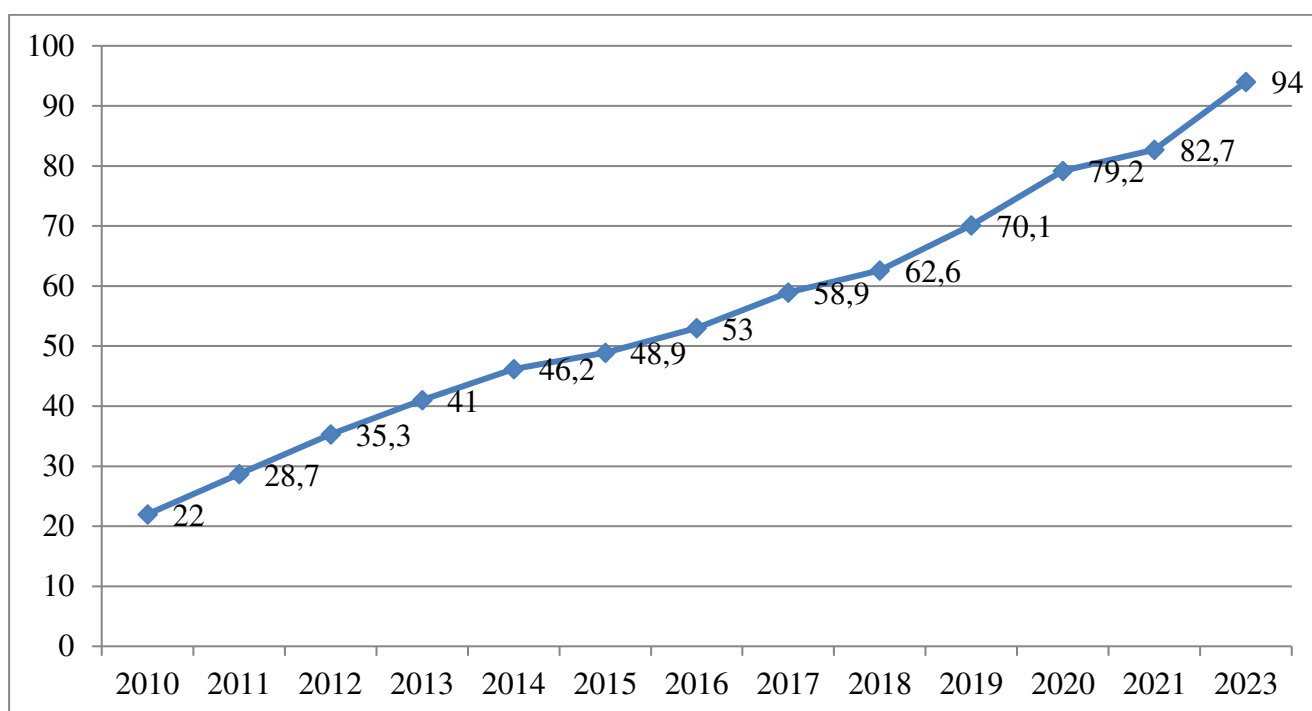

Рис. 2.10. Частка домогосподарств України з доступом до мережі Інтернет за період 2010-2023 рр., у % від загальної кількості домогосподарств

Джерело: складено автором на основі даних Державної служби статистики України [178]

Так, найбільша частка забезпечених домогосподарств (91,9%) становлять найбільшу частину серед тих домогосподарств, які використовують мережу інтернет не менше, ніж раз на день. Цей показник прогнозований і передбачуваний, оскільки така категорія домогосподарств найбільше забезпечена товарами тривалого користування [262].

Крім того, наявність у домогосподарств таких товарів тривалого користування свідчить не лише про певний рівень доходів та добробуту, але і є однією з передумов наявності у членів такого домогосподарства певних цифрових навичок, що надає такому домогосподарству ряд переваг у сучасному цифровізованому суспільстві [263].

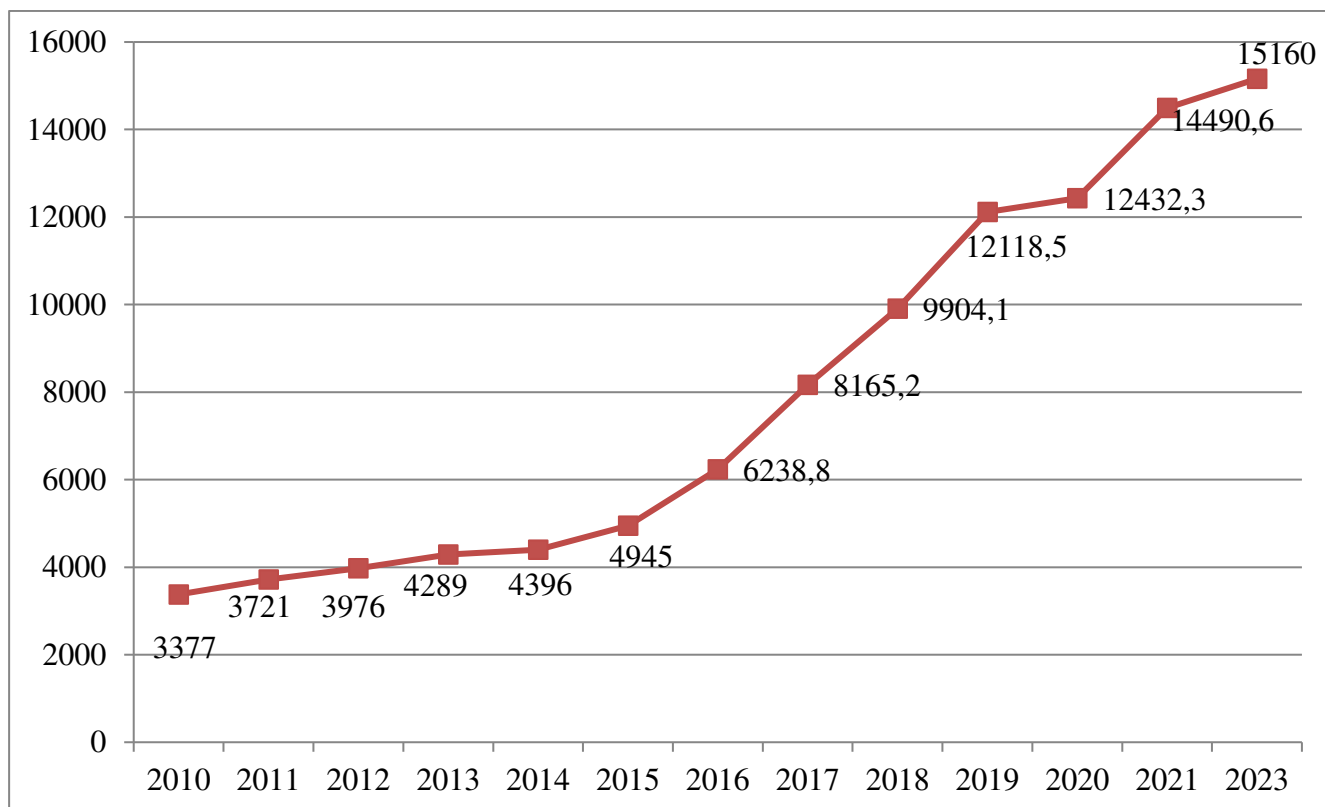

Рис. 2.11. Динаміка сукупних доходів домогосподарств України, грн.

Джерело: складено автором на основі даних [178]

Наявність у домогосподарств будь-яких цифрових пристроїв, які дозволяють користуватися сучасними додатками для здійснення найпростіших банківських операцій, на нашу думку, вже є ознакою того, що домогосподарство стало на шлях цифровізації і, доклавши зусиль для підвищення свого рівня

фінансової та цифрової грамотності, зможе використовувати ці інструменти для підвищення свого благополуччя.

Цікавим для аналізу, на нашу думку, є розподіл домогосподарств, які не користувалися послугами Інтернет. Серед причин неможливості користування інтернетом респонденти назвали відсутність впевненості, знань чи навичок для використання цього ресурсу. Порівнюючи динаміку показників цього опитування протягом 2019-2021 років, бачимо тенденцію до зниження частки осіб, які не володіють знаннями чи вміннями використання всесвітньої павутини. Це пов'язано, перш за все, з всеохоплюючим ефектом цифровізації, який спостерігається останніми роками.

Доступ до мережі інтернет є одним із визначальних факторів, що демонструє стабільне зростання протягом досліджуваного періоду та, на нашу думку, впливає як на розмір доходів домогосподарств так і на зміну їх структури. Виходячи з цього твердження, можемо припустити, що від рівня цифрової та фінансової грамотності членів домогосподарства у розрізі якісного використання інтернету залежить рівень фінансового добробуту та фінансової поведінки як окремих домогосподарств зокрема, так і населення країни вцілому.

Для підтвердження зазначеної думки щодо ступеня впливу цифровізації на зростання добробуту вітчизняних домогосподарств побудовано рівняння регресії з використанням наочного зображення форми зв'язку між досліджуваними параметрами, а саме: відсотком домогосподарств, що мають підключення до мережі інтернет за період 2010 - 2023 рр. (Рис. 2.10) та сукупними доходами домогосподарств за аналогічний період (Рис. 2.11).

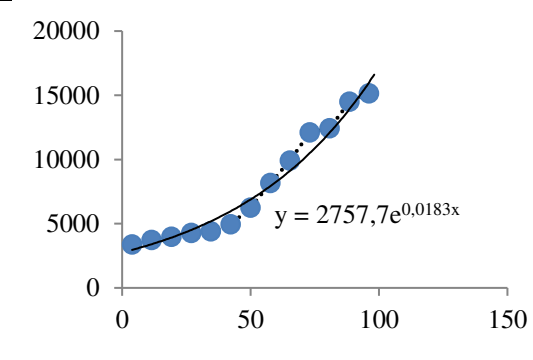
Вибір критерію цифровізації — доступ до мережі Інтернет обумовлений тим, що цифрова інфраструктура сьогодні вважається «зрілою» технологією, соціально-економічні наслідки якої на сьогодні вже очевидні [264].

Як бачимо із діаграми (Табл. 2.7), взаємозв'язок між досліджуваними величинами міцний і носить експоненціальний характер. Отримана величина коефіцієнту множинної кореляції свідчить про те, що фактор x (доступ

домогосподарств до мережі Інтернет) суттєво впливає на Y (сукупні доходи домогосподарств).

Таблиця 2.7

Відображення взаємозв'язку сукупних доходів домогосподарств та частки домогосподарств, підключених до мережі Інтернет, через основні якісні показники регресійного аналізу

Значення коефіцієнтів		
Коефіцієнт множинної кореляції	0,9624	
Коефіцієнт детермінації	0,9194	
Спостережне значення F-критерію Фішера	137,89	
Стандартна похибка	1239,3	
Спостереження	13	

Джерело: розраховано автором на основі даних офіційної статистики [178] за період 2010-2023 рр.

Коефіцієнт множинної детермінації R^2 означає, що сукупні доходи домогосподарств на 96,24% обумовлюються наявністю підключення до мережі інтернет. Іншими словами - точність підбору рівняння регресії висока. Спостережне значення F-критерію Фішера ($F = 137,89$) у багато разів перевищує критичне значення ($F_{табл} = 4,45$), що свідчить про статистично значущий зв'язок між показниками, введеними у модель. Таким чином, зазначена модель достатньо добре описує коливання та динаміку досліджуваного показника.

Економічна інтерпретація запропонованої моделі дозволяє зрозуміти, що при зміні частки доступу домогосподарств до мережі Інтернет на 1%, величина сукупних доходів зміниться на 193,54 грн. Довірчий інтервал для коефіцієнта регресії становить $157,26 \leq \alpha_1 \leq 229,82$, тобто у генеральній сукупності при зростанні частки доступу домогосподарств до мережі інтернет на 1% величина сукупних доходів домогосподарств зростатиме в межах від 157,26 грн. до 229,82 грн.

Результати регресійного аналізу вказують на суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств в Україні від рівня та якості

використання ними цифрових технологій, а аналіз лінії тренду дає підстави стверджувати на посиленні даної тенденції у найближчому майбутньому.

Отже, враховуючи визначені на даному етапі дослідження об'єктивні чинники, що сприяють динамічному підвищенню цифрової та фінансової грамотності домогосподарств на сучасному етапі, перелік цифрових компетентностей, якими мають володіти домогосподарства для впевненого користування фінансовими послугами та особистісних вмінь та навичок, які мають бути притаманні членам домогосподарств для комфортного перебування та здійснення ефективної фінансової діяльності у цифровізованому суспільстві, пропонуємо підвищити ефективність фінансової діяльності та оптимізувати фінансову поведінку домогосподарств шляхом комплексного підходу до підвищення рівня фінансової грамотності та цифрових навичок. Зокрема, домогосподарства повинні здійснювати можливість отримати необхідні знання та вміння або підвищити їх рівень як шляхом самоосвіти, отримавши доступ до необхідних освітніх інструментів або безпосередньо під час користуванням фінансовими або цифровими послугами, так і на централізованому державному рівні освітнього процесу, починаючи з дошкільної освіти і продовжуючи отримання вищевказаних знань та вмінь протягом життя.

Проаналізувавши рівень володіння цифровими навичками серед дорослого населення України, виявлено, що у 2023 році цифрові навички мали 93 % дорослого населення України 18–70 років, 38% якого володіли навичками найвищого рівня з чотирьох можливих, доведено, що набуття членами домогосподарств достатнього рівня цифрової фінансової грамотності нерозривно пов'язано з наданням доступу до мережі Інтернет. Водночас високий показник доступу до мережі Інтернет в нашій країні не є показником високого рівня цифрової та фінансової грамотності, адже доступ до інтернету та можливість його ефективного використання є досить нерівномірним через відсутність технічних засобів та низького рівня знань та вмінь щодо їх використання.

Результати регресійного аналізу взаємозв'язку сукупних доходів домогосподарств з часткою домогосподарств, підключених до мережі Інтернет дозволили визначити суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств від якісного та кількісного показника використання цифрових технологій, як у повсякденному побуті, так і для здійснення фінансових операцій.

Зважаючи на те, що робота щодо розвитку цифровізації в Україні триває, а цифрові технології вже заповнили усі можливі сфери людської діяльності, зокрема, і сектор економіки, вважаємо доцільним у наступному розділі більш детально охарактеризувати вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств, адже процеси цифровізації не обійшли стороною і домогосподарства, змінюючи специфіку та прояв різних моделей їх фінансової поведінки.

Віддаючи належне позитивним сторонам впливу цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств, особливої уваги потребує дослідження ризиків, на які наражаються члени домогосподарств, використовуючи продукти цифрових технологій під час здійснення фінансової діяльності.

Враховуючи результати аналізу ключових аспектів фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, на нашу думку, важливо визначити основні напрями раціоналізації фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства, оскільки лише виважене застосування домогосподарствами цифрових технологій під час прийняття фінансових рішень, які вимагають достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності, цифрових компетентностей та навичок, може стати ефективним засобом забезпечення фінансової стабільності та добробуту як домогосподарства, так і країни в цілому.

Висновки до Розділу 2

Здійснено аналіз основних показників фінансового стану домогосподарств, зокрема, проаналізовано розмір та структуру реальних доходів та поточного стану рівня середньодушових доходів населення на основі показників щорічних опитувань серед населення за період 2016-2023 роки, використовуючи шкали еквівалентності, які відображають зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу. При цьому, завдяки використанню методу групувань, за яким домогосподарства (населення) розподіляються в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів, було враховано коефіцієнти нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем матеріального добробуту.

У зв'язку з тим, що аналіз динаміки реальних середньодушових доходів населення показав, що вони поки що не здатні виступати як фактор активізації фінансової активності населення, реально наявні грошові доходи населення, починаючи з 2016 до 2023 року, не продемонстрували тенденції до зростання. Аналіз структури розподілу доходів ілюструє стійке збереження нерівності.

Встановлено, що абсолютні розміри доходів населення в Україні та низька питома заробітня плата у сукупних доходах недостатні у порівнянні з відповідним показником у розвинених країнах. Виявлено, що найскладніше становище у тих домогосподарствах, які отримують середньодушові еквівалентні загальні доходи у місяць, нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Платоспроможність таких домогосподарств зменшується, що негативно впливає на економічну ситуацію в країні загалом.

Аналіз структури реальних грошових доходів населення показав, що частка структури доходів, що відображають активну фінансову стратегію поведінки, підприємницьких доходів та доходів від власності, скорочується.

Проаналізовано позицію домогосподарств України щодо оцінки рівня свого добробуту за результатами тематичного модульного опитування та відповідної фінансової поведінки. Виявлено тенденцію переважно до споживання, зокрема, продуктів харчування, а ось заощаджувати вдавалося лише невеликій частині домогосподарств. Аналіз індексів споживчих настроїв дозволив виявити негативну динаміку середньострокових економічних очікувань та поточного особистого матеріального становища. Але, незважаючи на існуюче розшарування населення за самооцінкою фінансового стану, загалом рівень позитивного сприйняття ситуації, що склалася, зростає.

В результаті аналізу розподілу домогосподарств щодо наявності працюючих осіб у їх складі виявлено негативну тенденцію у забезпеченні доходами домогосподарств, оскільки основним джерелом доходів домогосподарств України є заробітна плата, а враховуючи, що працюючих осіб у домогосподарствах стало менше, відповідно, доходи домогосподарств теж будуть зменшуватися. Відповідно, розмір доходу значною мірою визначає споживчу поведінку, оскільки домогосподарство має можливість при більших доходах ліпше задовольняти ті потреби, що знаходяться поза рівнем первинних потреб.

Узагальнено систему факторів та мотивів, які впливають на фінансову поведінку домогосподарств як споживачів, характерні для усіх без виключення домогосподарств та є важливими для пояснення принципів формування їхніх стратегій та для розробки засобів впливу на їхню поведінку з боку інших ринкових суб'єктів.

Виявлено нові тенденції у поведінці домогосподарств України як споживачів товарів і послуг, такі як: поява нових поведінкових типів залежно від вікової структури домогосподарств, рівня їх доходів та суб'єктивного сприйняття корисності споживчих благ у сучасних споживчих практиках домогосподарств; різноспрямованість тенденцій поведінки представників домогосподарств із середніми та високими доходами; демонстрація домогосподарствами реалістичних моделей поведінки, заснованих на диференційованих алгоритмах

прийняття рішень всередині сім'ї; вплив загальносвітових закономірностей розвитку науково-технічного прогресу та глобалізації на споживчу поведінку домогосподарств. Відтак споживча поведінка значною мірою визначає умови для зростання добробуту домогосподарств і сама є результатом досягнутого відповідного рівня.

Аргументовано, що, як основа добробуту, споживча поведінка домогосподарств залежить від низки чинників суб'єктивного характеру: розмірів бюджету сім'ї, стадії життєвого циклу домогосподарства; досвіду споживання та стилю життя; дотримання моди та прагнення престижу добробуту родини; очікувань споживача, пов'язаних із прогнозами членів домогосподарства, наприклад, щодо майбутніх доходів; розмірів заборгованості домашнього господарства, податкової політики держави та інших.

Узагальнено основні зміни, які відбулися на ринку фінансових послуг під дією цифровізації, та мають значний вплив на фінансову поведінку домогосподарств, як суб'єкта господарської діяльності та власника ресурсів. Аргументовано, що цифрові технології на сьогодні відіграють ключове значення у процесі прийняття рішень щодо співпраці домогосподарств з фінансовими установами щодо депозитів та вкладів, кредитних та інвестиційних операцій.

Встановлено, що на сьогодні інвестиційний потенціал домогосподарств спрямовується, насамперед, у придбання валюти, нерухомості, на депозитні вклади, а також у ризиковані криптовалютні активи. Натомість інвестиції населення у цінні папери та інші фінансові інструменти залишаються вкрай обмеженими. Водночас, спостерігається стійке зростання попиту населення України до державних облігацій. Виявлено, що на прийняття фінансових рішень домогосподарствами щодо фінансових пріоритетів, зокрема ощадних та інвестиційних, не рідко впливають зовнішні несприятливі чинники, такі як пандемії, бойові дії, фінансово-економічна нестабільність тощо. Але ці ж несприятливі умови стали потужним імпульсом для переходу населення на безконтактні платежі, призвели до зростання кількості електронних гаманців і

більш широкого застосування автоматизації платежів. Серед населення відбувається зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях.

Узагальнено зміни кредитної поведінки домогосподарств під дією процесів, які відбуваються у результаті розробки та впровадження нових технологій у сферу надання фінансових послуг. Виявлено, що кредитна поведінка вітчизняних домогосподарств є неоднорідною: одна категорія домогосподарства охоче бере кредит для вирішення власних поточних матеріальних проблем, друга бажає отримати дохід, але має певні перестороги, а третя категорія включає у себе домогосподарства, члени яких, опираючись на власні судження і переконання, ніколи не беруть кредити.

Виявлено, що загальні обсяги наданих кредитів українськими банками впродовж 2018 - 2021 років мали позитивну тенденцію до збільшення, однак у 2022 році відбулося зменшення показника, на нашу думку, у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ на територію України. Проте, з 2023 року роздрібний кредитний портфель проявляє тенденцію до зростання після тривалого спаду, викликаного повномасштабною війною. Аргументовано, що саме у кредитній поведінці домогосподарств проявляється рівень їх фінансової грамотності, оскільки незнання або нерозуміння умов кредитування може призвести до фінансових втрат. До того ж високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все складніші технології, якими домогосподарствам доведеться користуватися вже в недалекому майбутньому.

Визначено об'єктивні чинники, що сприяють динамічному підвищенню цифрової та фінансової грамотності домогосподарств на сучасному етапі. Узагальнено та аргументовано перелік цифрових компетентностей, якими мають володіти домогосподарства для впевненого користування фінансовими послугами. Охарактеризовано особистісні вміння та навички, які мають бути

притаманні членам домогосподарств для комфортного перебування та здійснення ефективної фінансової діяльності у цифровізованому суспільстві.

Аргументовано введення поняття цифрової фінансової грамотності домогосподарства та запропоновано трактування його як сукупності теоретичних і практичних умінь його членів інтенсивно та продуктивно використовувати цифрові технології та фінансову грамотність для власних потреб (самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозвілля кожного), а також для досягнення та реалізації економічних, суспільних та громадських цілей, у тому числі, у процесі прийняття фінансових рішень.

Проаналізовано рівень володіння цифровими навичками серед дорослого населення України. За результатами цього аналізу виявлено, що у 2023 році цифрові навички мали 93 % дорослого населення України 18–70 років, 38% якого володіли навичками найвищого рівня з чотирьох можливих. Доведено, що набуття членами домогосподарств достатнього рівня цифрової фінансової грамотності нерозривно пов'язано з наданням доступу до мережі Інтернет.

Здійснено регресійний аналіз взаємозв'язку сукупних доходів домогосподарств з часткою домогосподарств, підключених до мережі Інтернет та, як результат, доведено суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств від якісного та кількісного показника використання цифрових технологій, як у повсякденному побуті, так і для здійснення фінансових операцій.

Основні наукові положення, висновки і результати, які були отримані у даному розділі дослідження, були опубліковані у таких наукових працях автора:

1) Онишко С. В., Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств України в умовах військової агресії та її вплив на формування довгострокових трендів післявоєнного розвитку. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №1 (127). с. 112-119 [122];

2) Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. *Український економічний часопис*. 2023. №2. с. 26-30 [59];

3) Добрянська Н. Б. Influence of financial literacy level on the financial behavior of Ukrainian households. *Фінанси, економіка, право vs війна* [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. с. 635-638 [263];

4) Добрянська Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. с. 145-150 [138].

5) Добрянська Н. Б. Вплив цифрових навичок на фінансову поведінку домогосподарств. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* [Електронне видання] : збірник матеріалів XIV Міжн. наук.-практ. конференції (м. Ірпінь, 8 грудня 2023 року). Ірпінь: ДПУ, 2024. с. 224-227 [262].

6) Добрянська Н. Б. Оптимізація фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств на внутрішньому ринку державних запозичень України в реаліях сьогодення. *Збірник наукових праць ДПУ*. 2024. № 2. С. 14–21 [255].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЦИФРОВІЗОВАНОГО ДОМОГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

3.1. Формування цифровізованого домогосподарства як результат трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій

Сучасний світ знаходиться на стадії переходу до життя, важливою характеристикою якого є виникнення нових проблем, пов'язаних із адаптацією до нових постковідних умов, війною та тотальною цифровізацією, яка спрямована на впровадження цифрових технологій в усі сфери суспільного життя [265] та цифрову трансформацію задля полегшення та покращення економічного становища населення.

Зміни в системі цінностей сучасних домогосподарств відображають об'єктивний результат усе більшого їх включення в процес створення цифрового суспільства. Ключового значення при цьому набувають відтворення знань, навичок, мотивації, енергії та творчий характер праці.

Науковці притримуються думки, що існують механізми передачі навичок, знань, світогляду від одного покоління до іншого, що дозволяє людям змінюватися повільно, еволюційно, без «стрибків». Це означає, що фінансова поведінка теж незначною мірою змінюється у кожного наступного покоління. Зважаючи на це державні інститути можуть підлаштовуватися під ці зміни, наприклад, коригуючи існуючі банківські продукти та державну політику.

Американські вчені Н. Хоув і В. Штраус у своїй «теорії поколінь» проаналізували всю історію США і виявили, що існують певні періоди, коли більшість людей мають подібні цінності. Такі періоди були названі соціальними поколіннями, під якими розуміють сукупність людей, народжених в один 20-річний період і володіють трьома загальними критеріями: по-перше, вікове

становище в історії, що відображається в переживанні тих самих історичних подій; по-друге, загальні цінності та моделі поведінки; по-третє, зарахування себе до цього покоління [266].

Це дозволило описати типового представника кожного покоління американської нації з часів Великої депресії до наших днів. Результатом цієї роботи стало виокремлення кількох типів поколінь, а саме: "мовчазне покоління", "бебі-бумери", покоління X, Y ("міленіали") та покоління Z ("цифрове покоління"). Однак якщо протягом XX століття за наявності суттєвих відмінностей п'яти поколінь зберігалися механізми наступності, то покоління Z, яке отримало назву «цифрове покоління», свідомо відмовляється від традиційних, напрацьованих моделей поведінки, у тому числі й фінансового, що, ймовірно, створює системні ризики для фінансових організацій і державних структур. На думку переважної більшості зарубіжних дослідників [267-270] саме цифровізація стала драйвером змін моделей поведінки, торкаючись всіх сфер людської діяльності, змінюючи цінності, а отже, культурну парадигму.

Досліджуючи зміну фінансової поведінки домогосподарств під дією цифровізації, важливо провести всебічний аналіз «цифрового покоління», оскільки представники саме цього покоління вже є активною складовою частиною працюючих членів домогосподарств, або стануть ними у найближчому майбутньому. Класичний профіль представника цього покоління слабо визначається діапазоном часу народження. Це підтверджується великою різноманітністю оцінки вікових кордонів. У зарубіжних дослідженнях до «цифрового покоління» відносять молодих людей, які народилися в період з 1995-1996 років до 2004-2010 років [271], зустрічаються і пізніші дати – з 1997 по 2014–2015 роки [268].

Слід звернути увагу, що центральну роль щодо покоління грає не власне вік, а досвід і самосвідомість групи індивідів, народження яких посідає певний тимчасовий період [272]. При аналізі фінансової поведінки слід зосередитися на підгрупі, яка є «ядром» носіїв цінності «цифрового покоління» і для яких

виконується необхідна і достатня умова. Необхідною умовою приналежності до «ядра» є домінування у соціалізації особистості умов, що відображатимуть ціннісний контент, а саме процеси цифровізації. Достатня умова – це наявність потенціалу для фінансової активності, тобто суб'єкти мають можливості для виробництва, розподілу, обміну та споживання фінансових ресурсів.

У представленій класифікації школярі (підлітки до 17 років) не задовольняють достатню умову, тому що вони обмежені у можливості проявити активність на фінансових ринках. Підгрупа «працюючих» (вік понад 21 рік) не задовольняє потрібну умову – їх становлення відбувалося під час формування самого цифрового середовища, отже, представники підгрупи були позбавлені головної характеристики становлення – наявності «цифрового виховання». А ось представники «цифрового покоління» у віці від 17 до 21 року – це вікова підгрупа, в якій переважають студенти, яка відповідає двом критеріям одночасно: її можна віднести до основного фактора, чия фінансова активність та прийняття рішень потраплятимуть у межі аналізу. Таким чином, можна запровадити нове поняття «цифрова молодь», під яким розуміють сукупність індивідів віком від 17 до 21 року, які є основними носіями патернів «цифрового покоління» при ухваленні рішення фінансового характеру.

Первинна соціалізація «цифрової молоді» відбувалася у період тотальної інформатизації, коли розвиток інформаційних технологій суттєво змінював структуру повсякденності, що вплинуло на формування особистості цього покоління. Безліч досліджень дозволяють зробити висновок, що базові цінності людей набувають фіксованого характеру до того моменту, коли вони стають дорослими, і надалі вони змінюються незначно [271-276]. З великою ймовірністю дане покоління використовує ті цінності, які відповідають їхньому безпосередньому досвіду в період становлення особистості, і відмовиться від тих, які йому не відповідають. У разі цифрове середовище створило можливість кардинального зміни цінностей у процесі зміни поколінь.

Тому зовнішні та внутрішні умови: територіальна ознака (місто/сільська місцевість), рівень доходу (доступність гаджетів та технологічних новинок), релігія.тощо – все те, що сприяє чи перешкоджає доступу до цифрових технологій, у цьому відношенні відіграє ключову роль [269].

Представники «цифрової молоді» інакше сприймають простір: віртуальний простір для них знайоміший, і вони в ньому краще орієнтуються, ніж у реальному світі. Вони виростили в цифровому світі технологій високої роздільної здатності, об'ємного звуку та тривимірної графіки [269], тому поза гаджетами і технологічними девайсами простір представляє чужорідне середовище.

В умовах цифрової економіки батьки починають надавати дітям мобільні пристрої в середньому із трьох років. До підліткового віку вже понад 97% дітей користуються комп'ютерами, смартфонами чи планшетами. У підлітковому віці підлітки самостійно здійснюють в середньому по кілька (4-5) фінансових транзакцій на тиждень. Старше покоління відстає від представників покоління Z щодо наявності досвіду використання сучасними фінансовими інструментами. Без розуміння цифрового середовища, фінансова грамотність сьогодні неможлива [277]. Особливо серйозні проблеми щодо цього виникають у представників покоління X і навіть Y. Тим, хто народився в цьому столітті, начебто простіше, оскільки вони освоюють цифрове середовище з дитинства. У той самий час практичне освоєння інструментів – не завжди означає розуміння сенсу тих фінансових операцій, якими користуються [249].

Мотивація представників «цифрової молоді» досить прагматична – вони хочуть працювати заради успіху, прагнуть фінансової стабільності, будують плани на майбутнє та націлені на кар'єрне просування. Самостійність та ініціатива з'являються у них лише тоді, коли вони бачать чітку мету та вигоду для себе [278].

Якщо взяти за основу аналізу класичну піраміду потреб Маслоу, можна виявити дві суперечливі тенденції. По-перше, до базових потреб в ієрархії багато авторів стали відносити якісно нову – потребу в отриманні інформації або миттєвий доступ до інформації. Серед інших значущих для «цифрової молоді»

нових потреб можна назвати потребу у грі та нових, яскравих враженнях [279, 280].

По-друге, хоча структура піраміди потреб збереглася, самі елементи набули своєї специфіки та пропорційної актуальності. Так, наприклад, залишилася значущою для «цифрової молоді» потреба у безпеці, оскільки спостерігається прагнення стабільності, спокою та комфорту.

Зміна цінностей, разом зі зміною поколінь, відбиває історичні зміни у соціально-економічних умовах існування людей. Особливо яскраво зміни проявляються у суспільствах з високою інтенсивністю процесів цифровізації, де умови, у яких формуються особистості представників молодого покоління, істотно від тих, у яких формувалися люди старшого віку. Аналіз когорт та порівняння цінностей різних поколінь показують, що в даний час сформовані умови для нової хвилі зміни цінностей, пов'язаних з інформаційними зрушеннями та цифровізацією.

Відповідно до Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердженого плану заходів щодо її реалізації, «цифровізація» визначається як процес насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Основною метою цифровізації є досягнення цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні. Цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, громадської та особистої діяльності [281].

Фахівці Українського інституту майбутнього справедливо стверджують, що цифровізація (з англ. digitalization) — це впровадження цифрових технологій в

усі сфери життя: від взаємодії між людьми до промислових виробництв, від предметів побуту до дитячих іграшок, одягу тощо [282].

В Енциклопедії інформаційних наук і технологій зазначається, що цифровізація - це інтеграція цифрових технологій у повсякденне життя суспільства шляхом оцифровки всього, що можна оцифрувати. Цифровізація означає комп'ютеризацію систем і робочих місць для більшої легкості та доступності [283].

У широкому розумінні цифровізація розглядається як шлях до цифрового бізнесу і цифрової трансформації, а також до створення при цьому нових - цифрових - потоків доходів і пропозицій [284].

Один із принципів цифровізації, сформульованих у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України, передбачає, що цифровізація є інструментом економічного зростання шляхом підвищення ефективності, продуктивності та конкурентоздатності завдяки використанню цифрових технологій [281].

Міністерство цифрової трансформації України пропонує тлумачити поняття «цифрові технології», як будь-які продукти, за допомогою яких можна створювати, переглядати, розповсюджувати, змінювати, зберігати, вибирати, передавати і отримувати інформацію електронними засобами у цифровій формі (комп'ютерні мережі та будь-які онлайн-сервіси, що забезпечуються ними, програмне та апаратне забезпечення, цифровий контент, у тому числі файли, інформація, дані) [282].

До цифрових технологій, зокрема, належать: соціальні медіа, мультимедіа, потокове відео, системи управління навчанням. Цифрова музика, геолокація, е-комерція, безпілотні та мобільні технології, що використовуються в усіх аспектах життя. Згідно з аналітичними звітами Всесвітнього економічного форуму, до сучасних цифрових технологій також належать інтернет речей, роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, без паперові технології, адаптивні технології, хмарні та туманні обчислення, біометричні технології, технології

ідентифікації, блокчейн, квантові технології тощо. Ефективне використання цифрових технологій сприяє прискоренню економічного зростання та залучення інвестицій, трансформації секторів економіки в конкурентоспроможні та ефективні, технологічній і цифровій модернізації промисловості та створення високотехнологічних виробництв, реалізації людського ресурсу, розвитку цифровізації промислового виробництва та цифрового підприємництва, доступності переваг та цифрових можливостей для громадян [243].

Проникнення нових цифрових технологій в усі сфери суспільства з часом буде лише поглиблюватися. Уже сьогодні кардинальних змін зазнає насамперед сфера економічних відносин, у межах якої процеси діджиталізації відбуваються найшвидшими темпами. Це пов'язано із її значним потенціалом забезпечення зростання ефективності діяльності суб'єктів господарювання [171].

Результатом проникнення цифровізації у сферу фінансів стала поява так званих цифрових фінансових послуг, яка супроводжувалася зміною умов надання фінансових послуг, поступовою відмовою від традиційних форматів їх надання та переведення у соціально-мережеву взаємодію учасників фінансового ринку, розвитком альтернативних соціально-мережових фінансів. Все це спричинило активну цифровізацію традиційних фінансових інструментів [285, 286], використання яких суб'єктами господарювання, зокрема домогосподарствами, дало можливість останнім отримати ряд переваг у процесі залучення, використання або нагромадження фінансових ресурсів.

Акцентуючи увагу на ролі цифрових фінансових послуг як способу підвищення фінансової інклюзії, дослідники досить часто, особливо на ранніх етапах досліджень (2000-2015 рр.), ототожнювали цю категорію з мобільними грошима чи мобільними фінансовими послугами як процес використання мобільного телефону для доступу до фінансових послуг і виконання базових фінансових операцій [287].

Причиною ототожнення став успіх та еволюція сервісів з переказу грошей від мобільних операторів. Так, у країнах, що розвиваються, використання

мобільних грошей дозволило зменшити витрати домогосподарств на здійснення грошових переказів й отримання соціальної допомоги [288, с. 2].

З часом спостерігається поступова еволюція та розширення сутності цифрових фінансових послуг від найпростіших транзакційних операцій з переказу коштів за допомогою мобільного телефону до комплексного застосування цифрових технологій при наданні широкого спектру фінансових послуг. На відміну від близької за змістом категорії «фінтех», що з'явився і набув широкого вжитку передусім у розвинутих країнах світу, застосування категорії «цифрові фінансові послуги» розпочалося в країнах, що розвивалися та не мали розгалуженої мережі фінансових установ (переважно країни Африки, Південної Азії, Південної Америки). З розвитком спектру використовуваних цифрових технологій та появою різноманітних бізнесмоделей застосування фінансових технологій спостерігаємо прийняття сутності цифрових фінансових послуг як важливої складової діяльності фінтех-компаній як в країнах, що розвиваються, так і в розвинутих країнах світу [136].

Переважна більшість світових науковців та експертів трактують поняття цифрових фінансових послуг виключно з точки зору фінансової інклюзії та недорогоговартісного доступу до фінансових послуг. Зокрема, Л. Перлман стверджує, що «цифрові фінансові послуги – це відносно новий, недорогий засіб цифрового доступу до транзакційних фінансових послуг, що є одним із основних рішень для стимулювання фінансової інклюзії та забезпечення вкрай необхідного недорогого доступу до фінансових послуг у країнах, що розвиваються» [289, с. 1]. Л. Меледі та Р. Баклі називають «цифрові фінансові послуги ключовими фінансовими рішеннями для покращення фінансової інклюзії в бідних країнах» [290, с. 2]. О. Девід-Вест, Н. Іхеанакор та І. Келікуме стверджують, що «цифрові фінансові послуги надають послуги малозабезпеченим, використовуючи передові навички, цифрові платформи та моделі електронних грошей» [291, с. 513]. На думку Н. Рана, С. Лутра та Х. Рао, «цифрові фінансові послуги можуть запропонувати низку розумних та безпечних банківських послуг для незаможних

людей у країнах, що розвиваються, з урахуванням інноваційних технологій, серед яких – фінансові послуги на основі мобільних телефонів, цифрових платформ та моделей електронних грошей» [292, с. 198]. Х. Хайдер стверджує, що цифрові фінансові послуги є «більш зручними та доступними, ніж традиційні банківські послуги, що дає змогу людям з низьким рівнем доходів і бідним людям у країнах, що розвиваються, заощаджувати та брати позики в межах офіційної фінансової системи, отримувати фінансову віддачу та покращувати своє споживання» [293, с. 2].

Аналізуючи використання мобільних додатків населенням країн, що розвиваються, дослідниками було виявлено, що мобільні фінансові послуги у цілому сприяють підвищенню добробуту, «згладжуючи» моменти несподіваного падіння доходів, збільшують відчуття безпеки незахищених верств населення, покращують фінансову інтеграцію та економічні можливості жінок у країнах, що розвиваються, скорочують витрати на адміністрування заробітної плати, розширюють доступ до різних видів фінансування та стимулюють зростання прибутків мікропідприємств [294-297].

Спираючись на аналіз сутності цифрової економіки, цифрових технологій та особливостей надання цифрових і фінансових послуг домогосподарствам, тенденцій та нюансів розвитку цифрових фінансів, вважаємо за необхідне у межах даного дослідження використовувати трактування цифрових фінансових послуг як виду економічної діяльності в умовах цифрової економіки, що стосується купівлі-продажу фінансового продукту у формі цифрової транзакції, в основу якого покладено процес створення та розподілу цінності для споживача у матеріальній чи нематеріальній формі за допомогою цифрових технологій [136].

Для визначення тих змін, які відбуваються у фінансовій поведінці домогосподарств в умовах цифровізації, визначимо загальні особливості впливу цифрових технологій на формування та розвиток саме фінансових відносин загалом. До таких особливостей, на думку вітчизняних науковців М. Дубини, О. Попело та О. Тарасенко, варто віднести:

- 1) активне впровадження інформаційних технологій у сферу надання фінансових послуг споживачам усіх видів, спрощення такого процесу;
- 2) підвищення важливості питань фінансової інклюзії, зростання рівня доступності фінансових послуг для громадян;
- 3) збільшення спектру фінансових послуг, які можна отримувати онлайн, моделі взаємодії між фінансовими установами та їх клієнтами;
- 4) зростання швидкості проведення фінансових операцій, прискорення переказу коштів, оплати товарів та послуг;
- 5) розвиток моделі безготівкової економіки, у якій питома вага безготівкових розрахунків постійно збільшується;
- 6) трансформація роботи фінансових установ через активне використання нових інноваційних технологій у сфері банківського менеджменту;
- 7) підвищення прозорості функціонування фінансових установ;
- 8) віртуалізація сфери фінансових послуг, створення та розвиток віртуальних валют, які зайняли важливе місце у системі онлайн-розрахунків та управління активами;
- 9) створення цифрових активів, виникнення нових форм накопичення багатства;
- 10) активне впровадження цифрових технологій для оцінювання фінансових ризиків різних типів фінансових установ;
- 11) зростання доступності позикових коштів для економічних агентів взагалі у світі [171].

Під впливом цифрових технологій відбуваються зміни в окремих компонентах фінансової системи, зокрема, що стосується фінансів держави, то у цій підсистемі активним є впровадження системи електронного врядування, акумуляції інформації про розпорядників бюджетних коштів, використання цифрових платформ для проведення тендерів, використання відповідного програмного інструментарію у сфері оподаткування, що стало можливим через використання нових цифрових технологій.

Суб'єкти господарювання, завдяки цифровим технологіям, отримують нові зручні сервіси для сплати податків, банківського обслуговування (інтернет-банкінг), доступність та швидкість отримання кредитних послуг (проте не завжди прийнятна вартість), нові види активів для збереження коштів, сфери інвестування, нові можливості інтернет-маркетингу для продажу фінансових продуктів. Завдяки цифровим технологіям на в усіх секторах фінансового ринку активно розвивається сфера FinTech, набирають обертів віртуальні валюти та цифрові активи, для оцінювання ризиків використовуються програмні продукти (BigData, штучний інтелект, хмарні технології). У сфері міжнародних фінансів в умовах цифровізації стає доступнішою інформація про інвестиційні проекти в країнах, формується світовий ринок криптовалют, з'являються нові можливості здійснення інвестицій [171].

Домогосподарства як інституціональний сектор економіки України виступають єдиним постачальником трудових ресурсів, найбільшим споживачем товарів і послуг, а також найважливішим суб'єктом процесу цифровізації [264]. Зокрема, це стосується фінансів домогосподарств, оскільки під дією процесів цифровізації змінюється сама сфера фінансових послуг, трансформується модель фінансового обслуговування громадян, збільшується швидкість отримання фінансових послуг, з'являються нові можливості щодо отримання кредитів, поступово розвиваються краундфандингові платформи, розрахунки здійснюються за допомогою смартфонів, що змінює модель фінансової поведінки громадян та їх взаємодію з фінансовими установами.

Розвиток цифрових технологій відкрив нове «вікно можливостей» для зростання рівня економічних показників добробуту домогосподарств та підвищення якості життя їх членів. Перш за все, значні можливості відкриваються для усіх сфер економіки, бізнесу, ринку фінансових послуг та ін.

Зважаючи на те, що у майбутньому членами домогосподарств будуть переважно представники «цифрового покоління» - «цифрової молоді», які найчастіше використовуватимуть цифрові технології та цифрові фінансові

послуги, вважаємо за необхідне розглядати поняття цифровізованого домогосподарства, як окремої ланки цифровізованого суспільства.

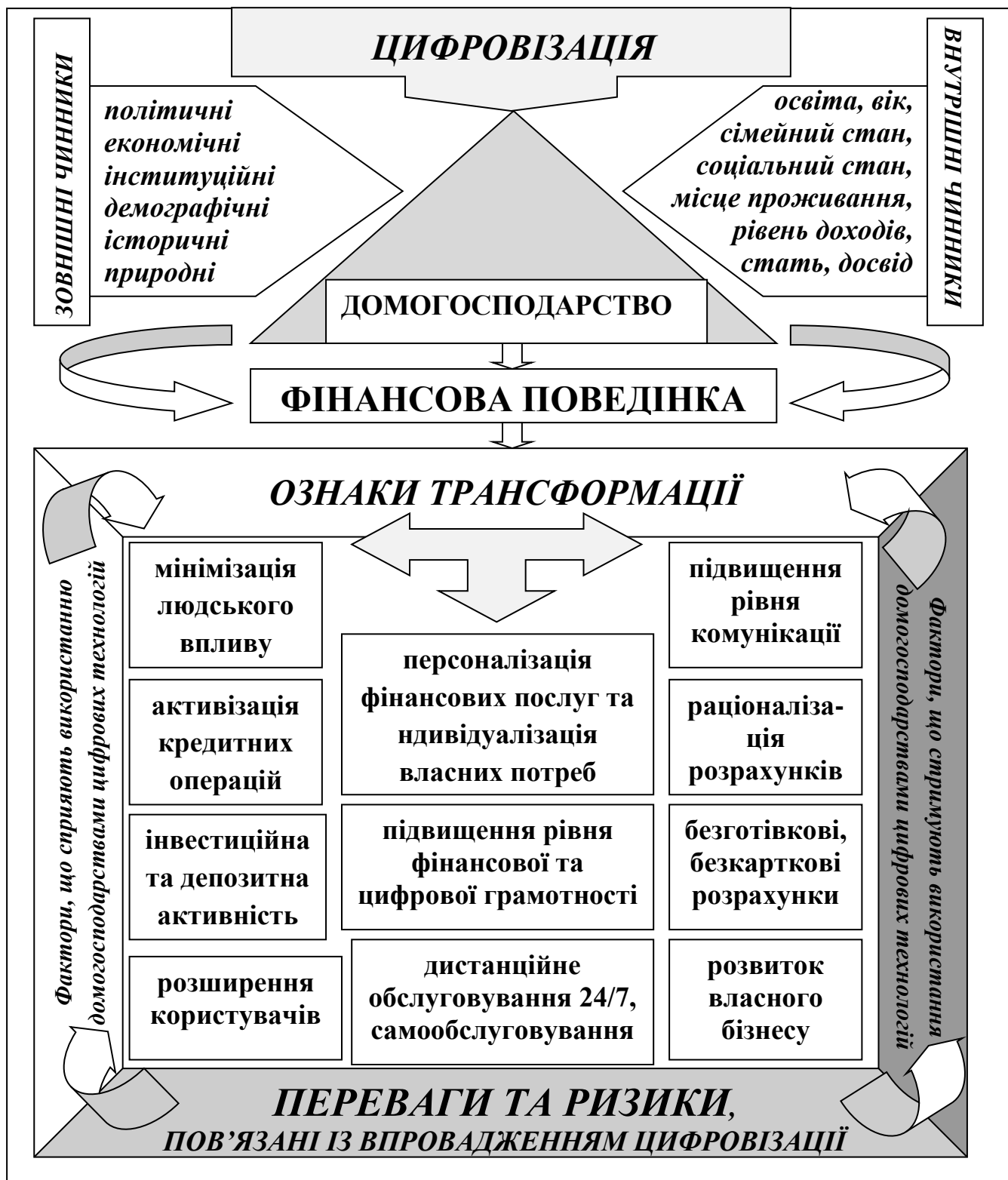

Рис. 3.1. Модель трансформації фінансової поведінки домогосподарства в умовах цифровізації

Джерело: побудовано автором з урахуванням [61, 131, с. 109].

Беззаперечним є той факт, що процес цифровізації зі своїми перевагами та недоліками поряд з іншими зовнішніми та внутрішніми факторами, внесли вагомі зміни у їх фінансову поведінку.

Враховуючи результати дослідження фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в умовах цифровізації, вважаємо доцільним окреслити основні ознаки її трансформації (Рис. 3.1)

Зокрема, варто виокремити такі ознаки як: зменшення впливу людського фактора на проведення фінансових операцій; підвищення рівня комунікацій з фінансовими установами; практика самообслуговування поза традиційними відділеннями фінансових установ; підвищення ефективності розподілу власних коштів; раціоналізація розрахунків; підвищення інвестиційної активності; активізація депозитної діяльності; підвищення кредитної активності; персоналізація фінансових послуг; індивідуалізація власних потреб; залучення до фінансових операцій усіх членів домогосподарства; дистанційне обслуговування у режимі 24/7; зростання кількості безготівкових та без карткових операцій; підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності [298].

Дана модель дозволяє виявити основні ознаки трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, виявити вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифровізації в економіку, зовнішніх та внутрішніх факторів.

Виходячи з того, що на сьогодні домогосподарство є невід'ємною частиною цифрового суспільства [281] та одночасно суб'єктом економічних відносин, та, враховуючи трактування його сутності [146], на нашу думку, доречно виокремити поняття «цифровізоване домогосподарство» та трактувати його сутність як *особу або сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти, інтенсивно та продуктивно використовуючи*

цифрові технології для власних потреб (самореалізація, робота, отримання доходу, відпочинок, навчання, дозвілля), а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей.

Зважаючи на це, визначення фінансової поведінки домогосподарства, яке знаходиться під впливом процесів цифровізації, також потребує уточнення шляхом його конкретизації. Зокрема, на нашу думку, фінансову поведінку цифровізованого домогосподарства варто трактувати, як різновид економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств на ринку фінансових послуг в умовах цифровізації з використанням відповідних знань, вмінь та навичок у сфері використання цифрових технологій, які склалися під впливом цифрового середовища, внутрішніх та зовнішніх чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів з метою забезпечення своєї життєдіяльності та підвищення рівня власного і суспільного добробуту, а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей (Рис. 3.2).

Рис. 3.2. Складові визначення «фінансова поведінка цифровізованого домогосподарства»

Джерело: складено автором [128]

Оскільки фінансова поведінка цифровізованого домогосподарства щодо прийняття фінансових рішень залежить від фінансової та цифрової грамотності, цифрових компетенцій та навичок, дане поняття варто використовувати виключно до тієї частини домогосподарств, які мають доступ до цифрових технологій. Це є однією з ключових умов використання даної дефініції.

Вже зараз зрозуміло, що цифровізація є процесом невідворотнім та всеохоплюючим. Тому, на нашу думку, очевидно, що чим раніше домогосподарство включиться у цей процес, якісно використовуючи цифрові компетентності та навички, тим швидше воно зможе отримувати вигоду від переваг цифрових технологій. Для прикладу, електронні платежі та розрахунки, як складові елементи безготівкової економіки, дозволяють полегшити комерційну взаємодію суб'єктів господарювання, є джерелом економії часу, ресурсів, а головне, є надзвичайно сильним інструментом боротьби з тіньовим обігом коштів, тобто сприяє оздоровленню економіки [281].

Для того, щоб візуально відобразити зміни, які відбуваються з основними економічними категоріями під впливом цифрового середовища, схематично зобразимо вплив цифрового середовища на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах (Рис. 3.3)

Даний рисунок дозволяє зрозуміти, як цифрові технології поступово змінювали традиційні категорії та поняття, не лише теоретичні стосовно підходів до визначення їх сутності, але змінили і практичне їх використання.

Цифрові та інформаційні технології змінюють образ самого домогосподарства як суб'єкта господарської діяльності та спосіб життя переважної більшості його членів. Вони перетворюються на потужний імпульс динамічних економічних, соціальних, соціокультурних змін.

До особливостей фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства відносять:

- здійснення фінансових операцій з використанням цифрових пристроїв (смартфонів, планшетів тощо) [302];

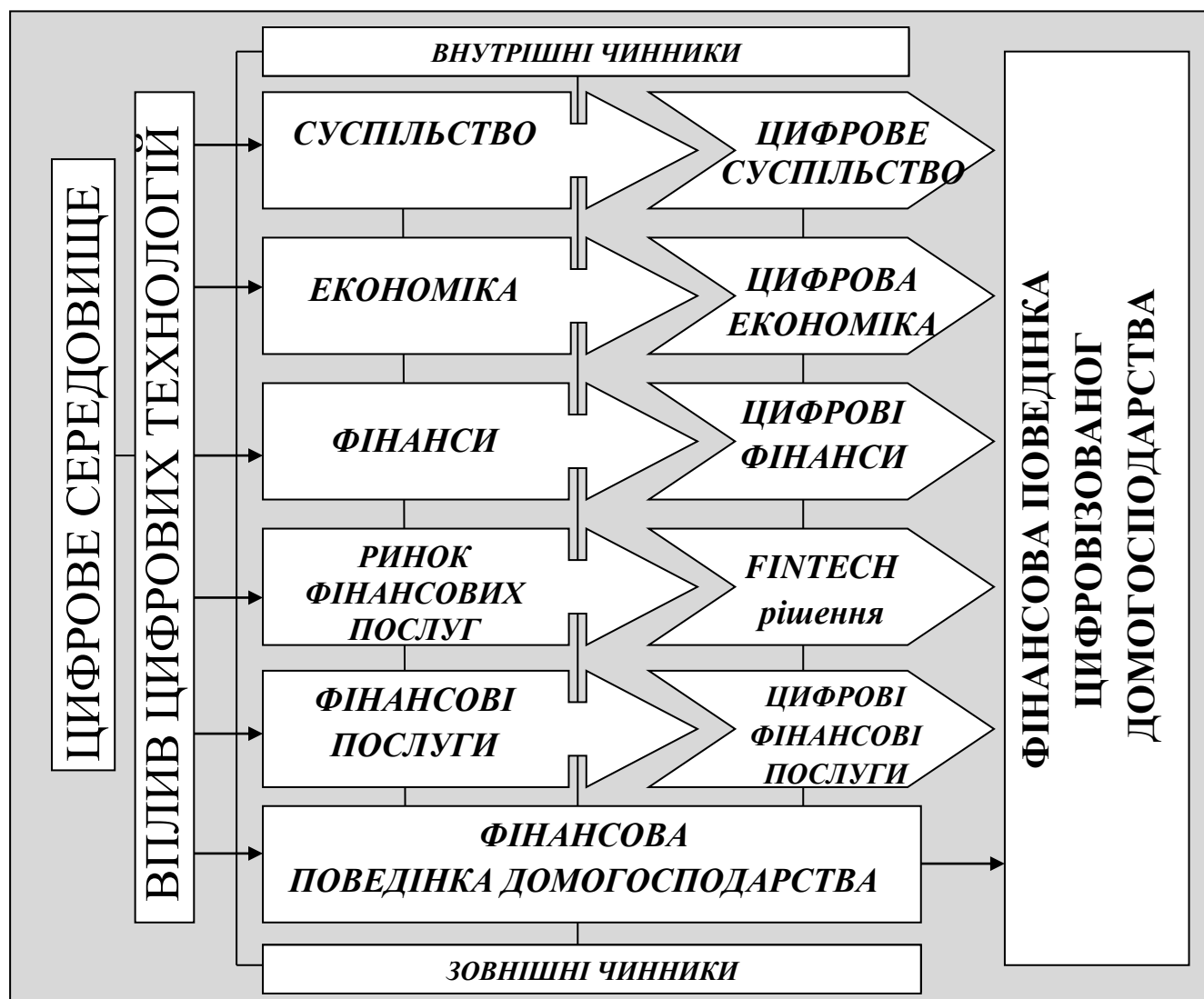

Рис. 3.3. Вплив цифрового середовища на фінансову поведінку домогосподарства

Джерело: складено автором з урахуванням [172, 299-301]

- застосування сучасних інноваційно-інформаційних технологій (система електронних платежів, платіжні карти, термінали самообслуговування, банкомати, зняття готівки на касі, інтернет-банкінг, мобільний банкінг, СМС-банкінг, телефонний банкінг, Digital-страхування) [303];
- використання безкарткових розрахунків за допомогою мобільних застосунків [304];
- отриманням фінансових послуг переважно шляхом самообслуговування;
- отримання консультацій щодо фінансових товарів та послуг через онлайн комунікації за допомогою робототехніки;

- застосування онлайн-медіа для постійного доступу до фінансових послуг;
- залучення до користування фінансовими продуктами та послугами тих членів домогосподарств, які раніше не брали у цьому участі через вікові обмеження (підлітки, пенсіонери тощо);
 - надання переваги безготівковій формі розрахунків;
 - переважно дистанційний формат обслуговування;
 - активізація інвестиційної діяльності зі сторони домогосподарств як приватних непрофесійних інвесторів;
- прискорення, спрощення та оптимізація процесів прийняття рішень щодо заощаджень та бюджетування за допомогою FinTech;
- оптимізація управління доходами, витратами та боргами завдяки безперешкодному доступу до рахунків;
- спрощення контролю за розрахунками;
- прагматичний підхід до розподілу власних коштів;
- активізація депозитних, кредитних та інших операцій на ринку фінансових послуг;
- використання нових видів фінансових послуг;
- прагнення до споживання індивідуальних послуг [305];
- персоналізація фінансових послуг;
- підвищення рівня фінансової грамотності [61];
- оволодіння цифровими компетентностями та навичками.

Окрім цього, мобільні телефони та хмарні технології, штучний інтелект, машинне навчання, Big Data analytics, прогнозний аналіз та блокчейн технології роблять фінансові операції менш дорогими та зручнішими для домогосподарств. Ці технологічні інновації здані знизити експлуатаційні витрати та покращити ефективність та досвід щодо користування традиційними фінансовими послугами. З активним впровадженням цифрових технологій змінюється характер товарно-грошових відносин. Громадяни мають можливість сплачувати за покупки без

готівки не лише з використанням пластикових карток, а також за допомогою гаджетів – смартфонів, смарт-годинників, браслетів, каблучок, тощо. З'являються нові фінансові продукти, інструменти та навіть нові форми активів, такі як криптоактиви та цифрові гроші [249].

Отже, в результаті даного етапу дослідження було здійснено характеристику та узагальнено еволюційні особливості зміни особистісних якостей і звичок сучасного покоління домогосподарств під впливом розвитку цифрових технологій, використання ними так званих цифрових фінансових послуг та обґрунтовано формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій.

Проаналізовано понятійний апарат, який застосовується у фінансовій сфері щодо процесів цифровізації та її впливу на фінансову поведінку домогосподарств та визначено загальні особливості впливу цифрових технологій на формування і розвиток фінансових відносин, зокрема, в окремих компонентах фінансової системи.

Обґрунтовано необхідність введення в науковий обіг та запропоновано авторський підхід до трактування поняття «цифровізованого домогосподарства».

Узагальнено особливості, визначено структуру та запропоновано власний підхід до трактування визначення фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства.

Обґрунтовано вплив цифрового середовища на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах, що дозволяє зрозуміти, як цифрові технології поступово змінювали традиційні категорії та поняття, не лише теоретичні стосовно підходів до визначення їх сутності, але трансформували і практичне їх використання.

Враховуючи неминучий вплив цифрових технологій на життя та діяльність сучасних домогосподарств, вважаємо за необхідне, у наступній частині дослідження надати пропозиції щодо оптимізації фінансової поведінки

домогосподарств в умовах сьогодення та запропонувати напрямки вдосконалення фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації з урахуванням шляхів ефективного використання переваг та заходів щодо мінімізації ризиків, пов'язаних з її впровадженням. Оскільки це дасть можливість домогосподарствам «втриматися на плаву» в кризових умовах, зберегти фінансову незалежність та забезпечити фінансову стабільність, використовуючи стрімкий розвиток цифрових фінансових технологій для забезпечення власних потреб та отримання економічних вигод.

3.2. Основні напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації в контексті її переваг та мінімізації ризиків

Цифровізація змінила і навіть у деяких випадках порушила переважаючі моделі економічної та фінансової поведінки населення, порушивши питання про виникнення нових переваг та ризиків у фінансовій сфері та зміну законів економічної поведінки населення в умовах становлення нової економічної формації.

Згідно з оцінками експертів ініціативи «Цифрова адженда України» [306] та Українського Інституту Майбутнього [281], кожне українське домогосподарство завдяки використанню цифрових технологій отримає можливість легко капіталізувати себе, свої знання, вміння та навички для підвищення фінансового добробуту, зокрема: створювати, розвивати та продавати свої ідеї, продукти та послуги через онлайн-сервіси та платформи, через власні боти та цифрові особисті «копії», без посередників і роботодавців; легко, зручно та швидко створювати бізнес «з нуля» та отримувати дохід від реалізації свого творчого потенціалу, креативних ідей та інтелекту [59].

Переваги цифровізації відчутні в усіх секторах економіки, зокрема і на ринку фінансових послуг. Так, її потенціал підтверджується у доповідях ОЕСР

[260]. Технології, сучасні інтелектуальні програми та фінансові інновації в цифровій економіці можуть суттєво підвищити якість фінансових послуг, що надаються, і допомогти вирішити проблеми фінансового сервісу для усіх корпорацій і домогосподарств [307].

Як вже частково зазначалося у попередніх розділах, у процесі використання інноваційно-інформаційних технологій домогосподарства отримують ряд переваг та нових можливостей, зокрема, вітчизняні науковці О. Попело, Н. Холявко, М. Дубина та А. Тарасенко, на нашу думку, дещо узагальнено виокремлюють такі з них, як:

- 1) доступність – забезпечення кожного домогосподарства рівними умовами доступу до фінансових послуг, продуктів, знань та інформації;
- 2) транспарентність – відкритий та простий доступ домогосподарств до інформації щодо діяльності фінансових установ, їхніх продуктів та послуг;
- 3) довіра – встановлення та зміцнення довіри домогосподарств до фінансових установ;
- 4) безпека - підвищення рівня інформаційної безпеки, кібербезпеки, отримання домогосподарствами захисту своїх власних даних;
- 5) спрямованість – спрямування на формування переваг у застосуванні та отриманні результату;
- 6) охоплення – розповсюдження на всі сфери життєдіяльності домогосподарств;
- 7) ефективність – можливість зекономити час, зусилля та отримати значні знижки в процесі отримання фінансових послуг;
- 8) зручність - отримання фінансових продуктів та послуг на зручних умовах;
- 9) якість - інноваційно-інформаційні технології дозволяють суттєво підвищити якість фінансових послуг та процесу їх надання;
- 10) розширення асортименту послуг, які можуть отримувати домогосподарства;

11) автоматизація та роботизації - мінімізація впливу людського фактору [61].

Науменкова С. та Панкратова В. мають дещо інший, на наш погляд, більш конкретизований підхід до трактування конструктивних переваг використання цифрових технологій у фінансовій поведінці домогосподарств. Найважливішими з них, на думку науковців, є такі як:

- підвищений рівень приватності проведення фінансових операцій;
- постійний доступ до здійснення фінансових послуг;
- зручність зберігання всіх платежів та інших операцій в архівах;
- скорочення часу для здійснення фінансових операцій;
- кращий рівень доступності до інформації фінансових установ;
- зростання рівня моніторингу власних коштів;
- отримання постійних повідомлень про стан рахунку, перекази коштів, їх зарахування від фінансової установи;
- нагадування від банківських та небанківських установ клієнтам про наступні платежі за зобов'язаннями за чинними угодами;
- можливість здійснювати фінансові операції та керувати власними коштами за допомогою смартфона, в режимі онлайн;
- підвищений рівень доступності позикових коштів;
- простота здійснення розрахунків, переказів, оплати рахунків;
- нові та зручні інструменти для домогосподарств, які займаються підприємницькою діяльністю;
- широкий спектр додаткових фінансових послуг, які можна отримати, використовуючи онлайн-додатки (страхування, інвестування, депозити);
- можливість здійснювати операції з різними видами валют у різних країнах світу тощо [308, 309].

Погоджуємося з думкою Ю. Коваленко, яка зазначає, що переваги цифровізації на рівні ринків фінансових послуг для корпорацій та домогосподарств полягають у такому [307]: економічний і соціальний ефекти від

цифрових технологій для фінансового та інших секторів економіки; підвищення якості життя усіх верств населення, насамперед за рахунок задоволення наявних і потенційних потреб; зростання продуктивності фінансової та страхової діяльності на рівні окремих учасників ринків фінансових послуг; виникнення нових форм і моделей фінансового та страхового бізнесу, що дозволить підвищити конкурентоспроможність фінансової та страхової діяльності; підвищення прозорості фінансових операцій і забезпечення можливості їх моніторингу; забезпечення просування фінансових послуг до світових масштабів [307].

На нашу думку, варто виокремити основні та актуальні, критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарств для підсилення їх впливу з боку держави через фінансові інститути для якомога ефективнішої підтримки фінансової стійкості домогосподарств в період економічної та політичної нестабільності (Рис. 3.4).

Підходи вітчизняних та зарубіжних авторів в деяких аспектах пересікаються, доповнюючи один одного, оскільки важко представити вичерпний перелік переваг та можливостей процесів цифровізації. Кожного дня поряд з появою нових цифрових продуктів та технологій перелік переваг їх використання домогосподарствами щоразу поповнюватиметься.

Вважаємо за необхідне акцентувати увагу на тому, що в сучасних умовах для домогосподарств критично важливим є пошук можливості якомога ефективніше використовувати переваги процесу впровадження цифрових технологій, зокрема, у фінансову діяльність. Адже, цифрові технології, сучасні інтелектуальні програми та фінансові інновації в цифровій економіці можуть сприяти суттєвому підвищенню якості надання фінансових послуг, а отже і позитивно вплинути на матеріальне благополуччя домогосподарства та забезпечити його фінансову стабільність [128].

Рис. 3.4. Модель посилення впливу переваг цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств для забезпечення фінансової стійкості

Джерело: складено автором на основі [61, 307-309]

Шляхами ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності, на нашу думку, насамперед є:

1) дотримання основних принципів цифровізації, зазначених у «Цифровій адженді України» [306] та Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України [281];

2) постійне підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності шляхом самоосвіти та отримання знань, вмінь та навичок в державних або приватних освітніх установах;

3) створення власного бізнесу з використанням фінансової та цифрової грамотності (інтелекту, знань, вмінь та навичок) з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ;

4) дотримання відкритості та готовності до впровадження високотехнологічних ініціатив та реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері фінансових послуг на прикладі фінансової діяльності власного домогосподарства;

5) дотримання основних правил безпеки щодо користування цифровими фінансовими послугами та продуктами.

На державному рівні позитивний ефект впливу цифровізації на фінансовий стан та поведінку домогосподарств суттєво підсилило б закріплення правових механізмів цього процесу за допомогою нормативних документів, що мають силу закону, наприклад, Кодексу. Вітчизняні науковці мають різні точки зору на це питання: одні пропонують кодифікувати відносини у сфері цифрової економіки прийняттям Кодексу цифрової економіки [310], інші - Цифрового кодексу [311], або включення до чинного Господарського кодексу України відповідних ключових положень щодо цифровізованих явищ у сфері економіки із забезпеченням ґрунтового регулювання складних відносин на певних ринках, щодо певних ресурсів тощо в спеціальних законах [312]. Проте, який би шлях не було обрано, законодавець має врахувати необхідність забезпечення державою соціального спрямування такого регулювання (як і економіки в цілому, що передбачено ст. 13 Конституції України [313]), в тому числі закріпити механізми

подолання цифрової нерівності шляхом покладення на відповідальний у сфері цифровізації орган своєчасного вжиття відповідних заходів [129, 314-318]).

Проте, крім явних переваг, як засвідчує практичний досвід, цифрові технології сприяють виникненню і нових загроз для домогосподарств як власників ресурсів та споживачів фінансових послуг. Так, у доповіді ОЕСР наголошується, що «цифрові технології можуть мати деструктивний характер, що в майбутньому негативно позначиться на продуктивності, зайнятості і добробуті... ці технології також можуть витіснити з ринку праці працівників і посилити диспропорції в рівні їх доступності та використання, що призведе до формування нового цифрового розриву і зростання нерівності» [319] Особливо важливим стають питання безпеки у сфері надання фінансових послуг домогосподарствам, де рівень шахрайства, втрат може бути досить високим, а вирішення проблем займати значний період, враховуючи велику кількість таких клієнтів у фінансових установах [320].

У процесі використання домогосподарствами фінансових послуг за допомогою цифрових технологій, виникають такі потенційні загрози для домогосподарств, як: можлива втрата фінансової інформації про клієнтів, оприлюднення особистісних даних споживачів фінансових послуг (дані про паспорт, ідентифікаційний код, місце проживання, місце роботи, доходи, майно, сімейний стан, мобільний телефон і т.д.), маніпулювання даними, надання недостовірної інформації, використання сучасних інструментів цифрового маркетингу [321-323].

Таким чином, можна констатувати, що цифровізація сфери фінансових послуг сприяла формуванню значної кількості ризиків різної природи для всіх економічних суб'єктів, включаючи й самі банківські, і небанківські фінансові установи. Проведемо більш детальний аналіз загроз та ризиків цифрової трансформації ринку фінансових послуг для домогосподарств.

На погляд вітчизняних науковців, сукупність загроз та ризиків доцільно розподілити на дві групи: індивідуальні та системні. Індивідуальні являють собою

потенційні загрози для домогосподарств, які можуть виникати у процесі використання цифрових технологій з урахуванням конкретних особистісних особливостей людини [60, 125].

Серед них, на наш погляд, варто виокремити такі:

1) недостатній рівень фінансової та цифрової грамотності членів домогосподарств;

2) наявність цифрової нерівності в суспільстві та різний доступ до інформаційно-комунікаційних технологій, який визначається територією проживання домогосподарств;

3) рівень доходу для забезпечення домогосподарства необхідними мобільними девайсами, які дозволяють використовувати цифрові можливості фінансових установ [324-326].

До системних ризиків використання цифрових технологій, які можуть призвести до деструктивних наслідків для домогосподарств у процесі використання фінансових послуг, можна віднести такі:

1) хакерські дії, втрата індивідуальної фінансової інформації;

2) поширення фейкової інформації щодо функціонування фінансових установ, використання назв банків, небанківських установ для надсилання повідомлень шахрайського типу;

3) маніпулювання людською свідомістю, що може здійснюватися на основі використання новітніх цифрових технологій впливу на поведінку людини (контекстна реклама, маніпулювання фактами, статистичною інформацією);

4) кібератаки на роботу фінансових установ, які призводять до втрати індивідуальної інформації клієнтів, яка може поширюватися у відкритому доступі вподальшому [314];

5) психологічний вплив з метою схилення домогосподарств до нераціональної поведінки у сфері прийняття фінансових рішень унаслідок використання сучасних цифрових технологій (чат-боти, дзвінки і т.ін.) [134, 327].

Системі ризику є загальними для всіх домогосподарств і всієї сфери фінансових послуг. Проте в їх реалізації також враховуються індивідуальні чинники домогосподарств. При цьому цифрові технології дозволяють здійснювати швидке опрацювання значних масивів даних про клієнтів фінансових установ з подальшим їх цілеспрямованим використанням на різних групах споживачів фінансових послуг. Також зазначимо, що цифрові технології значно ускладнюють процес виявлення та ідентифікації шахраїв, що вимагає від фінансових установ більших фінансових ресурсів, часу, а отже, клієнти можуть довго очікувати рішення про повернення втрачених ними коштів. Безумовно, більша частина ризиків для домогосподарств від цифровізації сфери фінансових послуг пов'язана з втратою особистої інформаційної безпеки, що може відбуватися в результаті поширення відповідної фінансової інформації про клієнтів [60].

Використання домогосподарствами таких цифровізованих явищ, як смарт-контракти, зберігання інформації в «хмарі», електронні платежі, віртуальні підприємства, віртуальні офіси, електронні кабінети, бізнес-сайти, включно з Інтернет-магазинами та торговельними Інтернет-платформами, використання відповідного програмного забезпечення, що мінімізує ризики, в тому числі, технологія блокчейну, боти, штучний інтелект, криптовалюти тощо, потребують відповідних знань та навичок, набути та підтримувати які непросто. А їх відсутність у цифрову епоху загрожує не лише ймовірністю матеріальних втрат у відносинах зі спритними шахраями, які зазвичай краще знаються на можливостях цифрових технологій, ніж сумлінні громадяни, а й навіть фактичним безправ'ям, зумовленим відсутністю необхідних для цього можливостей (не говорячи про вади нормативного регулювання, в тому числі відсутність закріпленого на рівні закону поняття цифрових прав) [138].

Кожен із цифрових ресурсів (включаючи вищезгадані) має як сприятливі для цивілізованого суспільства риси, так і вельми проблематичні. Одна з головних рис згаданих технологій – можливість діяти в Інтернет-просторі анонімно,

забезпечуючи максимальну не лише швидкість операцій, пов'язаних із поширенням/пошуком/використанням інформації, а й їх приватність, а отже, і залучення до відповідних процесів максимальної кількості заінтересованих осіб. З іншого боку, використання такої анонімної приватності недобросовісними особами суспільно небезпечно, оскільки ускладнює, а нерідко й унеможливорює визначення відповідальної особи, що своїми недобросовісними діями у віртуальному просторі (зазвичай в мережі Інтернет та/або з використанням мобільних телефонів/смартфонів) завдає шкоди іншим особам, та притягнення її до відповідальності. Крім того, Інтернет-простір – транснаціональний, а отже, діяти в ньому можна незалежно від місця фактичного перебування, яке до того ж нерідко важко визначити, якщо заінтересована в цьому особа не називає себе або надає викривлену інформацію, бажаючи уникнути відповідальності за зловживання приватністю на шкоду іншим учасникам відносин. Виявлення таких осіб потребує участі компетентних органів різних держав, що зумовлює необхідність і встановлення відповідних правил їх взаємодії на транснаціональному рівні [314].

Не менш неприємною та складною є проблема вдосконалення вірусів, що вражають комп'ютери/ смартфонів і завдають їх власникам значної шкоди через витік конфіденційної інформації чи грошові втрати [328].

Досить популярний нині і вельми перспективний штучний інтелект, на думку Ілона Маска, є найбільшою загрозою людству, оскільки надмірний і неконтрольований з боку уряду розвиток цієї сфери може загрожувати людям безробіттям, нестабільністю в соціальній сфері або почати поширювати фейкову інформацію і маніпулювати нею, а найгірше – може стати безсмертним диктатором, «від якого ніхто не зможе втекти» [329].

Широке використання криптовалют становить загрозу для сфери кредитування, а нещодавнє блокування відео про криптовалюту на YouTube, як зазначає технічний директор EOS-стартапа Block.one Ден Лаример, свідчить про те, що могутні е-корпорації можуть запроваджувати тотальну цензуру. Більш

того, він пропонує повернутися до паперових носіїв інформації, оскільки електронні легко знищити; відповідно, треба усвідомити, що ми нічого не контролюємо «на своєму телефоні», більш того, «ми все більше на шляху до того, що програмне забезпечення буде лише за інклюзивним доступом» [330].

Негативні сторони використання штучного інтелекту та інших досягнень цифровізації вже давно даються взнаки, хоча повідомляється про це значно рідше, ніж про революційні їхні переваги. Напади на людей [331] (поки що поодинокі випадки на тлі незначного використання роботів, можуть мати катастрофічні наслідки у разі масового їх застосування), заволодіння фінансовою інформацією громадян та комерційних структур з метою отримання доступу до їхніх грошових активів, у тому числі криптовалютних [332].

Відсутність цивілізованого режиму таких електронних ресурсів, як сайти, в кращому разі може загрожувати непорозумінням або конфузом, в гіршому – завданням шкоди численним споживачам, що не можуть визначити особу інтернет-продавця, який їх ошукав завдяки недостовірній інформації (або її відсутності) про товари та про особу продавця, що мала б розкриватися відповідно до законодавства (зокрема, законів «Про електронну комерцію» [333] та «Про захист прав споживачів» [334]).

Крім того, досить поширеним є використання таких сайтів групою осіб, яких нерідко іменують себе «віртуальним підприємством», використовуючи традиційні поняття – підприємство чи магазин. Тому більшість пересічних громадян-споживачів сприймають цифровізовані явища як реальні, що існують в аналоговій економіці. Серед них:

- віртуальне підприємство: сприймається багатьма як належним чином легалізоване підприємство зі статусом юридичної особи; натомість це група осіб (фізичних та/ або юридичних), заінтересованих у використанні одного електронного (зазвичай Інтернет) ресурсу (бізнес-сайту, зокрема), проте без оформлення їх організаційної єдності як юридичної особи або партнерів на підставі угоди про спільну діяльність [314];

- Інтернет-магазин: нерідко сприймається як електронна версія звичайного магазину з його власником, хоча насправді це сайт, на якому його користувачі (а їх може бути кілька або навіть багато) розміщують інформацію про пропоновані до продажу товари; вітчизняне законодавство, ґрунтовним знанням якого можуть похвалитися навіть не всі професійні юристи, визначає веб-сайт як сукупність програмних засобів, розміщених за унікальною адресою в обчислювальній мережі, у тому числі в мережі Інтернет, разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у розпорядженні певних суб'єктів і забезпечують доступ юридичних та фізичних осіб до цих інформаційних ресурсів та інших інформаційних послуг через обчислювальну мережу [335]);

- боти (англ. bot, від robot - «робот»): сприймається як реально існуючий суб'єкт (підприємець, організація чи її працівники), хоча є програмою, що забезпечує виконання автоматично та/або за заданим розкладом (алгоритмом) комплексу послідовних дій, і має в цьому якусь схожість із людиною [336]; боти нерідко відносять до штучного інтелекту, що критикується прибічниками альтернативної точки зору (дискусію з цього приводу залишаємо знавцям цифрових технологій); система штучного інтелекту є однією з найперспективніших напрямів комп'ютерних наук, що вивчає методи розв'язання задач, для яких не існує способів вирішення, дозволяючи оперувати даними та самонавчатися; має необмежену сферу застосування (від створення роботів, які самостійно приймають рішення, до машин з автопілотом чи онлайн-перекладачів у реальному часі) [337].

Як засвідчують результати досліджень зарубіжних та вітчизняних учених, застосування домогосподарствами продуктів цифровізації у сфері фінансових послуг пов'язано з суттєвими загрозами, зокрема питання кібербезпеки фінансових операцій, глибини проникнення технологій та накопичуваних даних у приватне життя індивідів та домогосподарств, рівень незахищеності таких вразливих для шахрайства верств населення, як неповнолітні та пенсіонери, які

можуть потерпати від не доброчесних операторів фінансового ринку через низький рівень фінансової грамотності та інклюзії [338].

Поряд з усіма перерахованими вище проблемами та ризиками, пов'язаними з цифровізацією, особливо гострою проблемою в Україні, на нашу думку, на сьогодні є низький рівень володіння цифровими навичками та компетентностями, фінансової та цифрової грамотності населення. До того ж вирішення цієї проблеми є складним завданням з точки зору реалізації, враховуючи як сучасний макроекономічний розвиток країни і війну, так і складні соціальні умови життя громадян. Саме підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності домогосподарств, на наш погляд, є запорукою мінімізації ризиків, пов'язаних з процесами цифровізації у фінансовій діяльності домогосподарств.

Отже, основним напрямком щодо уникнення негативних наслідків процесу цифровізації є подолання ряду внутрішніх перешкод для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності населення та відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації, які, на думку вітчизняних науковців [127, 328, 339-343], наразі існують в Україні. Зокрема, це:

- підвищення мотивації та подолання пасивності домогосподарств щодо ефективного використання власних коштів;
- підвищення рівня довіри домогосподарств до послуг фінансових установ;
- підвищення в суспільстві розуміння важливості досягнення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності;
- підвищення рівня довіри населення до послуг кредитування, уникнення можливості використання чужих ресурсів у власній діяльності;
- підвищення довіри до стабільності роботи фінансових установ, впевненості у їх захищеності від стороннього втручання;
- підвищення макрофінансової стабільності та мінімізація негативного впливу кризових явищ на фінансовий стан домогосподарств;

- підвищення якості та доступності методичних матеріалів у сфері фінансової та цифрової грамотності;
- підвищення рівня поширення матеріалів про фінансову та цифрову грамотність серед домогосподарств;
- підвищення рівня фінансової інклюзії;
- забезпечення достатньої кількості кваліфікованих кадрів, які можуть надавати освітні послуги у сфері фінансової та цифрової грамотності;
- мінімізація регіональних та вікових диспропорцій у формуванні знань серед громадян у сфері фінансової та цифрової грамотності;
- підвищення рівня зацікавленості фінансових установ у сфері підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності їх клієнтів;
- забезпечення ефективно діючої в країні системи підвищення фінансової та цифрової грамотності, яка б поєднувала у собі основні заходи у даному напрямку;
- підвищення рівня співпраці між усіма зацікавленими у підвищенні фінансової та цифрової грамотності домогосподарств стейкхолдерами.

На наш погляд, усі ці заходи цілком можливо реалізувати шляхом грамотної політики з боку держави. Для прикладу, навіть під час війни ринок фінансових послуг повністю виконує покладені на нього функції, а органи державної влади, насамперед, Національний банк України, намагається впроваджувати політику підвищення фінансової та цифрової грамотності населення, розробляючи відповідні матеріали та співпрацюючи із закладами вищої освіти [345].

У Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р., яка розроблялася до початку війни (у 2023 році була призупинена), було виокремлено напрямок щодо забезпечення фінансової інклюзії, у межах якого були заплановані базові заходи підвищення її рівня в країні [344]. До них належали такі, як: підвищення доступності та рівня користування фінансовими установами;

посилення захисту прав споживачів фінансових послуг; підвищення рівня фінансової грамотності населення [344, с. 15].

Війна негативно вплинула як на спроможність НБУ впроваджувати у життя визначені у Стратегії заходи, так і на ставлення громадян до питань навчання фінансової та цифрової грамотності, враховуючи наявність більш актуальних для життєдіяльності питань. Проте, не зважаючи на складну ситуацію в країні, НБУ поступово впроваджує в життя окремі заходи з метою формування умов для подальшого залучення громадян до відповідного навчання. Так, регулятором був запущений відповідний сайт із фінансової та цифрової грамотності, який отримав назву «Гаразд», на якому надається інформація про основні фінансові послуги, які найбільш поширені в Україні [346]

З огляду на вищезазначене, попри війну в країні та кризові явища в економіці, погоджуємося з думкою, викладеною в роботі О. Попело та її співавторів [61], що найменше, що можуть зробити домогосподарства заради забезпечення фінансової стабільності, це, перш за все, прагнути підвищувати рівень своєї цифрової та фінансової грамотності з метою ефективного та безпечного долучення до цифрових технологій, у тому числі фінансових установ, якісного використання даних знань та навичок під час реалізації тієї чи іншої моделі фінансової поведінки та отримання від цього переваг та вигід.

Враховуючи результати аналізу фінансового стану та дослідження поведінки домогосподарств в контексті споживання, використання, заощадження грошових ресурсів, залучення заощаджень в економіку України та беручи до уваги вплив переваг та ризиків процесу цифровізації на їх поведінку і необхідність повоєнного відновлення економіки, найбільш пріоритетними напрямками раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, на нашу думку, є:

- 1) підвищення фінансової та цифрової грамотності домогосподарств шляхом проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг

фінансових інструментів та шляхів їх використання (для прикладу, створення клубів фінансових волонтерів, які будуть допомагати розібратися зі складнощами у фінансових питаннях, управлінні власним бюджетом, заощадженні, інвестуванні тощо; організація курсів фінансової та цифрової грамотності; створення фінансово-освітніх програм на телебаченні та у соцмережах за участі широкого кола експертів, аналітиків та спеціалістів з питань цифровізації у сфері фінансів; запровадження безкоштовних дистанційних програм на веб-сайтах профільних університетів, що дасть змогу залучити найкращі науково-педагогічні кадри та новітні методи викладання; проведення тренінгів, лекцій щодо ощадливого ставлення до грошей, турнірів з ігор-симуляторів типу «Cashflow» або «Життєвий капітал»; проведення Днів фінансової обізнаності [323, с. 151] тощо);

2) створення умов для поступового підвищення добробуту населення шляхом стабілізації темпів зростання реальних доходів домогосподарств (для прикладу, за рахунок забезпечення достатньої кількості робочих місць, оптимізації рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, регулювання цінової політики на соціальні групи товарів);

3) розширення переліку фінансових послуг та продуктів, що надаються домогосподарствам-власникам тимчасово вільних грошових коштів з постійним інформуванням населення про наявність таких продуктів та послуг, можливостей та переваг їх використання;

4) удосконалення на законодавчому рівні чинної системи захисту фінансових ресурсів населення, розміщених на фінансовому ринку;

5) підвищення доступу домогосподарств до традиційних банківських кредитів (для прикладу, шляхом надання пільгових і безвідсоткових кредитів, перегляду чинних нормативних вимог щодо кредитного процесу, спрощення і стандартизації процедур розгляду заявок на отримання позики та процесу видачі кредитів домогосподарствам, що займаються підприємництвом (розробка загальних вимог до процесів кредитування усіма банками, стандартного переліку документів), становлення та налагодження системи start-up кредитування

(кредити «з нуля») домогосподарств, що працюють у сфері малого бізнесу [323, с. 151] тощо) або ж залучення домогосподарств до альтернативних форм кредитування (для прикладу, краудфандинг дозволяє залучити кошти або фінансування від багатьох людей, зазвичай через Інтернет, для фінансування проектів, ідей або ініціативи, а краудлендінг, у свою чергу, є формою фінансування, в якій особи або підприємства беруть позики безпосередньо від інших осіб або інвесторів через онлайн-платформи, які сприяють зв'язку між позичальниками і кредиторами);

б) посилення довіри домогосподарств до банківської системи України (для прикладу, залучення фінансових посередників до соціальних проектів та активне поширення інформації про це серед громадян, що сприятиме зміцненню довіри населення до фінансового ринку, розміщення на офіційних веб-сайтах, сторінках у соціальних мережах та у ЗМІ соціальних звітів, де буде відображено інформацію про сприяння у подоланні житлової проблеми для молодих сімей при іпотечному кредитуванні, обчислено величину додаткового доходу від депозитів, залучених від домогосподарств тощо [323, с. 149]; створення інституту фінансового омбудсмена в Україні, адже орган досудового врегулювання спорів між фінансовими установами та споживачами є необхідним для імплементації європейського досвіду та зростання довіри до фінансових посередників [347];

7) активізація діяльності центрів зайнятості щодо реалізації програм започаткування бізнесу домогосподарствами, де є безробітні;

8) активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності (наприклад, шляхом поширення інформації про можливості та переваги інвестування, оптимізації податкової політики в сфері оподаткування інвестиційних доходів домогосподарств; розвитку інфраструктури ринку інвестицій завдяки створенню розгалуженої мережі інноваційних менеджерів, інноваційних фінансових установ, інноваційних банків, розробити доступний та зрозумілий компенсаційний механізм у разі втрати інвестиційних активів тощо).

9) створення належних умов для диверсифікації портфеля заощаджень домогосподарств;

10) надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що буде передбачено державною підтримкою громадянам, для підтримки фінансової стабільності у разі виникнення кризових ситуацій (пандемії, війни тощо) (для прикладу, у формі збереження робочого місця, грошових виплат, гарантування виплат з безробіття, збереження соціальних гарантій тощо або створення фонду підтримки домогосподарств, які втратили своє майно через війну, і яким можуть бути відшкодовані збитки пізніше за рахунок претензій України до російських активів, заморожених у третіх країнах).

Зрозуміло, що це не вичерпний перелік і він буде постійно оновлюватися та поповнюватися, адже стрімке поширення цифровізації буде створювати нові умови для діяльності домогосподарств та давати їм нові економічні та соціальні можливості через підбір ефективних моделей фінансової поведінки.

Отже, на даному етапі дослідження було проаналізовано підходи вітчизняних науковців до оцінки переваг цифровізації, недоліків та ризиків, пов'язаних з її впровадженням у фінансовій сфері. Досліджено та узагальнено основні переваги цифровізації для фінансової поведінки домогосподарств та загрози (ризиків), які можуть виникнути внаслідок застосування цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій. Виокремлено основні та критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарств та запропоновано модель посилення впливу переваг цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств для забезпечення фінансової стійкості.

Запропоновано шляхи ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності. Наведено основні напрямки подолання внутрішніх перешкод домогосподарств для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності та відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації.

Враховуючи шляхи ефективного використання переваг та заходи щодо мінімізації ризиків, пов'язаних з впровадженням цифровізації, запропоновано напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах.

Висновки до Розділу 3

Враховуючи еволюційні особливості зміни особистісних якостей та звичок сучасного покоління домогосподарств під впливом розвитку цифрових технологій та використання ними так званих цифрових фінансових послуг, обґрунтовано формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій.

Визначено загальні особливості впливу цифрових технологій на формування та розвиток фінансових відносин, зокрема, в окремих компонентах фінансової системи.

Запропоновано модель трансформації фінансової поведінки домогосподарства в умовах цифровізації, у якій ключовий акцент поставлено на узагальненні ознак трансформації та цифровізації, як вагомому фактору змін фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах. Модель дозволяє візуалізувати вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифровізації в економіку, зовнішніх та внутрішніх факторів.

Доведено необхідність введення в науковий обіг поняття «цифровізованого домогосподарства» та запропоновано авторський підхід до трактування його сутності, зокрема, як особи або сукупності осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти, інтенсивно та продуктивно використовуючи цифрові технології для власних потреб (самореалізація, робота, отримання доходу,

відпочинок, навчання, дозволя), а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей.

Автором обґрунтовано структуру та запропоновано власний підхід до трактування визначення фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства, зокрема, як різновид економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств на ринку фінансових послуг в умовах цифровізації з використанням відповідних знань, вмінь та навичок у сфері використання цифрових технологій, які склалися під впливом цифрового середовища, внутрішніх та зовнішніх чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів з метою забезпечення своєї життєдіяльності та підвищення рівня власного і суспільного добробуту, а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей.

Узагальнено особливості фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства та обґрунтовано вплив цифрового середовища на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах, що дозволяє зрозуміти, як цифрові технології поступово змінювали традиційні категорії та поняття, не лише теоретичні стосовно підходів до визначення їх сутності, але трансформували і практичне їх використання.

Проаналізовано підходи вітчизняних науковців до оцінки переваг цифровізації, недоліків та ризиків, пов'язаних з її впровадженням у фінансовій сфері. Досліджено та узагальнено основні переваги цифровізації для фінансової поведінки домогосподарств та загрози (ризик), які можуть виникнути внаслідок застосування цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій.

Виокремлено основні та критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки домогосподарств та запропоновано модель посилення впливу переваг цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств для забезпечення фінансової стійкості.

Запропоновано шляхи ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності. Зокрема, 1) дотримання основних принципів цифровізації, зазначених у «Цифровій адженді України» та Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України; 2) постійне підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності шляхом самоосвіти та отримання знань, вмінь та навичок в державних або приватних освітніх установах; 3) створення власного бізнесу з використанням фінансової та цифрової грамотності (інтелекту, знань, вмінь та навичок) з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ; 4) дотримання відкритості та готовності до впровадження високотехнологічних ініціатив та реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері фінансових послуг на прикладі фінансової діяльності власного домогосподарства; 5) дотримання основних правил безпеки щодо користування цифровими фінансовими послугами та продуктами.

Наведено основні напрямки подолання внутрішніх перешкод домогосподарств для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності та відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації.

Запропоновано напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, такі як:

1) підвищення фінансової та цифрової грамотності домогосподарств шляхом проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг фінансових інструментів та шляхів їх використання;

2) створення умов для поступового підвищення добробуту населення шляхом стабілізації темпів зростання реальних доходів домогосподарств;

3) розширення переліку фінансових послуг та продуктів, що надаються домогосподарствам-власникам тимчасово вільних грошових коштів з постійним інформуванням населення про наявність таких продуктів та послуг, можливостей та переваг їх використання;

4) удосконалення на законодавчому рівні чинної системи захисту фінансових ресурсів населення, розміщених на фінансовому ринку;

5) підвищення доступу домогосподарств до традиційних банківських кредитів або ж залучення домогосподарств до альтернативних форм кредитування;

6) посилення довіри домогосподарств до банківської системи України;

7) активізація діяльності центрів зайнятості щодо реалізації програм започаткування бізнесу домогосподарствами, де є безробітні;

8) активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності;

9) створення належних умов для диверсифікації портфеля заощаджень домогосподарств;

10) надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що буде передбачено державною підтримкою громадянам, для підтримки фінансової стабільності у разі виникнення кризових ситуацій (пандемії, війни тощо).

Основні наукові положення, висновки і результати, які були отримані у даному розділі дослідження, були опубліковані у таких наукових працях автора:

1) Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. *Український економічний часопис*. 2023. №2. с. 26-30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-5> [59]

2) Добрянська Н. Б. Цифровізоване домогосподарство як результат цифрових трансформацій в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2024. №1(06). с. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-1> [128]

3) Добрянська Н. Б. Financial literacy of households in the context of influence on their financial behavior in conditions of post-war reconstruction. *Ukraine of the Future: Challenges, Realities, Strategies*: collection of materials 21st All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference for Student. Irpin. State Tax University, 2022. p. 24-26. [327]

4) Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого-економіста Сергія Ілліча Юрія, м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. с. 411-413. [125]

5) Добрянська Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. с. 145-150. [138]

6) Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* [Електронне видання]: збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь, Державний податковий університет. 22 листопада 2024 року. Частина 1. 2024. С. 245-248. [298]

7) Добрянська Н. Б. Цифрові технології як інструмент підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в умовах викликів сьогодення. *Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах* [Електронне видання] : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року). Ірпінь, 2024. с. 558-560. [344]

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження вирішено важливе наукове завдання – поглиблення теоретичних засад фінансової поведінки домогосподарств, зокрема, ознак її трансформації внаслідок впливу цифрових технологій на фінансову діяльність домогосподарств, та розроблено практичні рекомендації, спрямовані на оптимізацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні в сучасних умовах.

Отримані результати дозволяють сформулювати наступні теоретичні та науково-практичні висновки.

1. За результатами дослідження теоретичних основ фінансової поведінки домогосподарств виявлено, що становлення даної категорії будувалося з базових припущень, які стали передумовами для закладення принципів формування основних теоретичних підходів до аналізу фінансової поведінки: традиційного підходу, заснованого на принципі раціонального прийняття рішень економічними агентами, та поведінкового (біхевіористського) підходу, де принцип раціональності ставиться під сумнів та обґрунтовується превентивність системи поведінкових факторів, що визначають вибір суб'єктів, у сфері аналізу фінансової поведінки домогосподарств важливим був і залишається комплексний міждисциплінарний підхід, який враховує як традиційні, так і поведінкові особливості пояснення різних моделей фінансової поведінки домогосподарств.

2. Узагальнено наукові погляди щодо прийняття фінансових рішень домогосподарствами та загального управління їх особистими фінансами, представлені через раціональні та поведінкові парадигми, відповідно до еволюційних змін. Охарактеризовано основні фактори, які впливають на прийняття домогосподарствами фінансових рішень, враховуючи еволюційні особливості відповідних наукових підходів. Визначено, що не лише економічні, а й демографічні, соціальні й особистісні характеристики індивідів надають рівнозначний вплив на фінансову поведінку, отже, вимагають інтегрального підходу, який передбачає, що обґрунтуванням моделі, яка описує закономірності

фінансового поведінки домогосподарств, слугують передусім спостереження, враховуючи при цьому вплив як внутрішніх так і зовнішніх факторів, одним з яких є процес цифровізації, який впливає як на домогосподарство загалом, так і на його членів зокрема, проникаючи в усі сфери людської діяльності.

3. Здійснено бібліометричний огляд публікаційної активності вітчизняних та зарубіжних науковців в сучасних інформаційних джерелах, зокрема, таких як: Web of Science, Scopus та ScienceDirect, шляхом спеціального запиту із використанням терміну «фінансова поведінка домогосподарств» у заголовках, анотаціях та ключових словах публікацій з 1975 до 01.01.2024 року. Виявлено приналежність даних публікацій до предметних газузей та прослідковано еволюція змісту, який автори даних публікацій вкладали у поняття «фінансова поведінка домогосподарств». Виявлено частку опублікованих результатів досліджень вітчизняних науковців в загальній сукупності наукових робіт, наявних у міжнародних наукометричних базах даних. Проведено аналіз дисциплінарної структури публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств та виявлено, що питання фінансової поведінки домогосподарств в наукових дослідженнях існує як окремий науковий вектор, який розвивається на стику декількох усталених дослідницьких напрямів, зокрема: фінансів, економіки, управління, психології, соціології, економетрики, а на сьогодні ще й розвитку інформаційних технологій, цифровізації, екології та захисту навколишнього середовища.

4. Здійснено кластерний поділ карти концентрації результатів досліджень за допомогою інструментів VOSviewer v.1.6.20, яка висвітлює трансформацію досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців фінансової поведінки домогосподарств крізь призму розвитку цифрових технологій, у результаті чого виявлено чотири основних кластери, які вказують на взаємозв'язок досліджень фінансової поведінки домогосподарств відповідно з:

- 1) фінансовою грамотністю, фінансовою інклюзією, фінансовою освітою;
- 2) інформацією, ризиком, індивідуальною поведінкою та обізнаністю;

3) цифровізацією, цифровою трансформацією, розвитком цифрових технологій, появою нових бізнес-моделей, зростанням сфери цифрових фінансів та фінтех-компаній; 4) рівнем цифрових знань, вмінь та навичок населення. Визначено відмінності у загальносвітових та національних пріоритетах вивчення даної проблематики, зокрема, західна дослідницька традиція аналізує фінансову поведінку домогосподарств як сукупність відносин, що виникають з приводу формування пропозиції та попиту домогосподарств на певні фінансові інструменти, у той час, як сучасні вітчизняні науковці активно вивчають фінансову поведінку домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів, дотримуючись думки, що використання напрацьовань теорії поведінкових фінансів дає можливість об'єктивно оцінювати рівень фінансової обізнаності громадян, пояснювати інвестиційні рішення домогосподарств, а також формувати і реалізовувати основні моделі їх фінансової поведінки.

5. Проведено аналіз основних наукових підходів та визначено ключові теоретичні засади щодо сутності категорії «домогосподарство». Надано власне трактування визначення «домогосподарства», а саме як суб'єкта господарювання, який складається з особи або сукупності осіб, які ведуть спільне господарство, спільно використовують набуті знання, вміння та навички для ухвалення економічних рішень щодо формування, розподілу та використання грошових ресурсів із метою задоволення власних матеріальних потреб та соціально-особистісного розвитку.

6. Враховуючи особливості трансформації сутності поняття фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, запропоновано авторський підхід до трактування сутності даного поняття, зокрема, як *різновиду економічної поведінки, що відображає визначену систему дій членів домогосподарств з використанням відповідних знань, вмінь та навичок, які склалися під впливом інституційного середовища та екзогенних чинників, спрямованих на формування, розподіл та перерозподіл грошових ресурсів*. Шляхом узагальнення низки

наукових праць із досліджуваної проблематики, проведено класифікацію моделей фінансової поведінки домогосподарств.

7. У ході аналізу основних показників фінансового стану домогосподарств, встановлено, що: 1) показник середньодушових доходів населення не може виступати фактором активізації фінансової активності населення, оскільки реально наявні грошові доходи населення, починаючи з 2016 до 2023 року, не продемонстрували тенденції до зростання; 2) аналіз структури розподілу доходів ілюструє стійке збереження нерівності; 3) абсолютні розміри доходів населення в Україні та низька питома заробітна плата у сукупних доходах недостатні у порівнянні з відповідним показником у розвинених країнах; 4) найскладніше становище у тих домогосподарствах, які отримують середньодушові еквівалентні загальні доходи у місяць, нижчі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (платоспроможність таких домогосподарств зменшується, що негативно впливає на економічну ситуацію в країні загалом); 5) частка структури підприємницьких доходів та доходів від власності скорочується, що вказує на низький рівень активності фінансової стратегії поведінки.

8. В результаті аналізу позиції домогосподарств України щодо оцінки рівня свого добробуту виявлено тенденцію переважно до споживання, зокрема, продуктів харчування, а ось заощадження характерне лише для невеликої частини домогосподарств. Завдяки аналізу індексів споживчих настроїв виявлено негативну динаміку середньострокових економічних очікувань та поточного особистого матеріального становища. Але, незважаючи на існуюче розшарування населення за самооцінкою фінансового стану, загалом рівень позитивного сприйняття ситуації, що склалася, зростає.

9. Аналіз розподілу домогосподарств щодо наявності працюючих осіб у їх складі дозволив виявити негативну тенденцію у забезпеченні доходами домогосподарств, оскільки основним джерелом доходів домогосподарств України є заробітна плата, а враховуючи, що працюючих осіб у домогосподарствах стало

менше, відповідно, доходи домогосподарств теж будуть зменшуватися. Відповідно, розмір доходу значною мірою визначає споживчу поведінку, оскільки домогосподарство має можливість при більших доходах ліпше задовольняти ті потреби, що знаходяться поза рівнем первинних потреб.

10. Узагальнено систему факторів та мотивів, які впливають на фінансову поведінку домогосподарств та виявлено нові тенденції у поведінці домогосподарств України як споживачів товарів і послуг, такі як: поява нових поведінкових типів залежно від вікової структури домогосподарств, рівня їх доходів та суб'єктивного сприйняття корисності споживчих благ у сучасних споживчих практиках домогосподарств; різноспрямованість тенденцій поведінки представників домогосподарств із середніми та високими доходами; демонстрація домогосподарствами реалістичних моделей поведінки, заснованих на диференційованих алгоритмах прийняття рішень всередині сім'ї; вплив загальносвітових закономірностей розвитку науково-технічного прогресу та глобалізації на споживчу поведінку домогосподарств. Встановлено, що споживча поведінка значною мірою визначає умови для зростання добробуту домогосподарств і сама є результатом досягнутого відповідного рівня. Аргументовано, що, як основа добробуту, споживча поведінка домогосподарств залежить від низки чинників суб'єктивного характеру: розмірів бюджету сім'ї, стадії життєвого циклу домогосподарства; досвіду споживання та стилю життя; дотримання моди та прагнення престижу добробуту родини; очікувань споживача, пов'язаних із прогнозами членів домогосподарства, наприклад, щодо майбутніх доходів; розмірів заборгованості домашнього господарства, податкової політики держави та інших.

11. Виокремлено основні зміни, які відбулися на ринку фінансових послуг під дією цифровізації, та мають значний вплив на фінансову поведінку домогосподарств, як суб'єкта господарської діяльності та власника ресурсів. Аргументовано, що цифрові технології на сьогодні відіграють ключове значення у процесі прийняття рішень щодо співпраці домогосподарств з фінансовими

установами щодо депозитів та вкладів, кредитних та інвестиційних операцій. Встановлено, що на сьогодні інвестиційний потенціал домогосподарств спрямовується, насамперед, у придбання валюти, нерухомості, на депозитні вклади, а також у ризиковані криптовалютні активи. Натомість інвестиції населення у цінні папери та інші фінансові інструменти залишаються вкрай обмеженими. Водночас спостерігається стійке зростання попиту населення України до державних облігацій. Виявлено, що на прийняття фінансових рішень домогосподарствами щодо фінансових пріоритетів, зокрема ощадних та інвестиційних, не рідко впливають зовнішні несприятливі чинники, такі як пандемії, бойові дії, фінансово-економічна нестабільність тощо. Але ці ж несприятливі умови стали потужним імпульсом для переходу населення на безконтактні платежі, призвели до зростання кількості електронних гаманців і більш широкого застосування автоматизації платежів. Серед населення відбувається зростання привабливості строкових гривневих депозитів, відповідно й приросту їхньої частки в заощадженнях.

12. Узагальнено зміни кредитної поведінки домогосподарств під дією процесів, які відбуваються у результаті розробки та впровадження нових технологій у сферу надання фінансових послуг. Виявлено, що кредитна поведінка вітчизняних домогосподарств є неоднорідною: одна категорія домогосподарств охоче бере кредит для вирішення власних поточних матеріальних проблем, друга бажає отримати дохід, але має певні перестороги, а третя категорія включає у себе домогосподарства, члени яких, опираючись на власні судження і переконання, ніколи не беруть кредити. Виявлено, що загальні обсяги наданих кредитів українськими банками впродовж 2018 –2021 років мали позитивну тенденцію до збільшення, однак у 2022 році відбулося зменшення показника, на нашу думку, у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії на територію України. Проте, з 2023 року роздрібний кредитний портфель проявляє тенденцію до зростання після тривалого спаду, викликаного повномасштабною війною. Аргументовано, що саме у кредитній поведінці домогосподарств проявляється рівень їх фінансової

грамотності, оскільки незнання або нерозуміння умов кредитування може призвести до фінансових втрат. До того ж високий рівень конкуренції між фінансовими установами на окресленому ринку вимагає від фінансових установ постійно вдосконалювати власну діяльність, розробляти та впроваджувати все складніші технології, якими домогосподарствам доведеться користуватися вже в недалекому майбутньому.

13. Визначено об'єктивні чинники, що сприяють динамічному підвищенню цифрової та фінансової грамотності домогосподарств на сучасному етапі. Узагальнено та аргументовано перелік цифрових компетентностей, якими мають володіти домогосподарства для впевненого користування фінансовими послугами. Охарактеризовано особистісні вміння та навички, які мають бути притаманні членам домогосподарств для комфортного перебування та здійснення ефективної фінансової діяльності у цифровізованому суспільстві. Аргументовано введення поняття цифрової фінансової грамотності домогосподарства та запропоновано його трактування як сукупності теоретичних і практичних умінь його членів інтенсивно та продуктивно використовувати цифрові технології та фінансову грамотність для власних потреб (самореалізація, робота, відпочинок, навчання, дозвілля кожного), а також для досягнення та реалізації економічних, суспільних та громадських цілей, у тому числі, у процесі прийняття фінансових рішень.

14. У ході аналізу рівня володіння цифровими навичками серед дорослого населення України виявлено, що у 2023 році цифрові навички мали 93 % дорослого населення України 18–70 років, 38% якого володіли навичками найвищого рівня з чотирьох можливих. Доведено, що набуття членами домогосподарств достатнього рівня цифрової фінансової грамотності нерозривно пов'язано з наданням доступу до мережі Інтернет. Здійснено регресійний аналіз взаємозв'язку сукупних доходів домогосподарств з часткою домогосподарств, підключених до мережі Інтернет, який дав можливість довести суттєву пряму залежність економічного добробуту домогосподарств від якісного та кількісного

показника використання цифрових технологій, як у повсякденному побуті, так і для здійснення фінансових операцій. Обґрунтовано формування цифровізованого домогосподарства як результату трансформації фінансової поведінки домогосподарств під впливом цифрових технологій. Визначено загальні особливості впливу цифрових технологій на формування та розвиток фінансових відносин, зокрема, в окремих компонентах фінансової системи.

15. Запропоновано модель трансформації фінансової поведінки домогосподарства в умовах цифровізації, у якій ключовий акцент поставлено на узагальненні ознак трансформації та цифровізації, як вагомому фактору змін фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах. Модель дозволяє візуалізувати вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифровізації в економіку, зовнішніх та внутрішніх факторів.

16. Доведено необхідність введення в науковий обіг поняття «цифровізованого домогосподарства» та запропоновано авторський підхід до трактування його сутності, зокрема, як особи або сукупності осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життєдіяльності, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти, інтенсивно та продуктивно використовуючи цифрові технології для власних потреб (самореалізація, робота, отримання доходу, відпочинок, навчання, дозвілля), а також для досягнення та реалізації спільних економічних, суспільних та громадських цілей. Обґрунтовано структуру та запропоновано власний підхід до трактування визначення фінансової поведінки цифровізованого домогосподарства. Досліджено та узагальнено основні переваги цифровізації для фінансової поведінки домогосподарств та загрози (ризик), які можуть виникнути внаслідок застосування цифрових технологій під час здійснення фінансових операцій. Виокремлено основні та критично важливі на сьогодні переваги процесу цифровізації у розрізі фінансової поведінки

домогосподарств та запропоновано модель посилення впливу переваг цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств для забезпечення фінансової стійкості.

17. Запропоновано шляхи ефективного використання домогосподарствами переваг цифровізації у фінансовій діяльності. Зокрема, 1) дотримання основних принципів цифровізації, зазначених у «Цифровій адженді України» та Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України; 2) постійне підвищення рівня фінансової та цифрової грамотності шляхом самоосвіти та отримання знань, вмінь та навичок в державних або приватних освітніх установах; 3) створення власного бізнесу з використанням фінансової та цифрової грамотності (інтелекту, знань, вмінь та навичок) з використанням цифрових інфраструктур і цифрових платформ; 4) дотримання відкритості та готовності до впровадження високотехнологічних ініціатив та реалізації проєктів цифрових трансформацій у сфері фінансових послуг на прикладі фінансової діяльності власного домогосподарства; 5) дотримання основних правил безпеки щодо користування цифровими фінансовими послугами та продуктами. Наведено основні напрямки подолання внутрішніх перешкод домогосподарств для забезпечення достатнього рівня фінансової та цифрової грамотності та відкритості до високотехнологічних ініціатив і цифрової трансформації.

18. Визначено основні перспективні напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, такі як: 1) підвищення фінансової та цифрової грамотності домогосподарств шляхом проведення просвітницької та роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг фінансових інструментів та шляхів їх використання; 2) створення умов для поступового підвищення добробуту населення шляхом стабілізації темпів зростання реальних доходів домогосподарств; 3) розширення переліку фінансових послуг та продуктів, що надаються домогосподарствам-власникам тимчасово вільних грошових коштів з постійним інформуванням населення про наявність таких продуктів та послуг,

можливостей та переваг їх використання; 4) удосконалення на законодавчому рівні чинної системи захисту фінансових ресурсів населення, розміщених на фінансовому ринку; 5) підвищення доступу домогосподарств до традиційних банківських кредитів або ж залучення домогосподарств до альтернативних форм кредитування; 6) посилення довіри домогосподарств до банківської системи України; активізація діяльності центрів зайнятості щодо реалізації програм започаткування бізнесу домогосподарствами, де є безробітні; 7) активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності; 8) створення належних умов для диверсифікації портфеля заощаджень домогосподарств; надання достатніх ресурсів домогосподарствам, що буде передбачено державною підтримкою громадянам, для підтримки фінансової стабільності у разі виникнення кризових ситуацій (пандемії, війни тощо).

Комплексний міждисциплінарний підхід до дослідження фінансової поведінки домогосподарств із врахуванням сучасних тенденцій економічної науки та застосуванням різного набору теоретичних, емпіричних, статистичних та економіко-математичних методів та інструментів для отримання даних, аналізу основних показників фінансової діяльності домогосподарств, оцінки вибору домогосподарствами тієї чи іншої моделі фінансової поведінки залежно від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, враховуючи вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, переваг та ризиків, пов'язаних із впровадженням цифрових технологій в економіку, дозволив виокремити найбільш актуальні та доступні для практичної реалізації напрями раціоналізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах, враховуючи особливості трансформації фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації відповідно до сучасних трендів економічного розвитку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Галушка З. І. Соціалізація трансформаційної економіки: особливості, проблеми, пріоритети: монографія. Чернівецький національний університет, 2009. 408 с.
2. Якимова Н. С., Марценюк О. В., Байдін С. В. Концептуальні положення парадигми регулювання поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. *Економіка і організація управління*. 2022. №3 (47). С. 18-30.
3. Maslow A. H. Preface to motivation theory. *Psychosomatic Medicine*. 1943. № 5 (1), P. 85–92. URL:<https://doi.org/10.1097/00006842-194301000-00012>
4. Богиня Д., Бурлуцький С. Домогосподарство: гомеостатичний підхід. *Економічна теорія*. 2014. № 3. С. 60–71.
5. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй // Перекл. з англ. О. Васильєва, М. Межевікіної, А. Малівського. Port Roya, Київ. 2001. 593 с.
6. Hollander S. Jean-Baptiste Say and the Classical Canon in Economics: the British Connection in French Classicism (англ.). London: Routledge, 2005. 322 p. URL:<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/243252/1/9780203022283.pdf>
7. Parsons T. The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects. *The American Sociologist*. Vol.27. №.4. 1996. P.13-23.
8. Gary S. Becker. Economic Analysis and Human Behavior. In: J.Green and J.Kagel (eds.) *Advances in Behavioral Sciences*. Norwood (N.J.): Ablex Publ Corp. 1987. V.1. P. 3-17.
9. Marshall A. Principles of Economics. London: Macmillan. 1890. 627 p. URL:<https://eet.pixel-online.org/files/etranslation/original/Marshall,%20Principles%20of%20Economics.pdf>
10. Becker G. The Economic Approach to Human Behavior. Chicago, 1976. 14 p. URL:<https://casdev.unc.edu/ppeprogram/wp->

content/uploads/sites/26/2020/02/Becker-The-Economic-Approach-to-Human-Behavior-1976.pdf

11. Галушка З. І., Катаранчук Г. Г. Поведінка домашніх господарств України: моделі та особливості регулювання : монографія. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. 190 с.

12. Keynes J. M. The General Theory And After. The Collected Writings of John Maynard Keynes. Cambridge University Press. 2013. Volume XXIX. 356 p. (in English) URL: <http://tankona.free.fr/keynescw29.pdf>

13. Becker G. A Treatise on the Family. London: Harvard University Press, 1991. 424 p.

14. Литвак М. Л. Домогосподарство в умовах перехідної економіки інверсійного типу: дис. ...канд. екон. наук : 08.01.01. Київ, 2004. 240 с.

15. Фрідріх А. Гаск. Індивідуалізм та економічний порядок. Переклад з англійської: Харків: Акта, 2002. 418 с.

16. Bruner J. Representation of a person and the concept of society: two approaches to understanding society. *THESIS*. 1993. Volume 1. Issue 3. P. 51–72. URL: <https://www.gcsu.edu/sites/default/files/documents/2021-06/drummond.pdf>

17. Samuelson P. A Note on the Pure Theory of Consumer's Behaviour. *Economica*. 1938. № 5 (17). P. 61–71. URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/A-Note-on-the-Pure-Theory-of-Consumer's-Behaviour-Samuelson/1de2464829944076ef547f7a4f8b9aaa8dc871a0>

18. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Oxford: Clarendon Press. 1869. Vol. 1. 745 p. URL: https://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf

19. Smith A. The theory of moral sentiments. HG Bohn. 1853. 351 p. URL: <https://oll.libertyfund.org/titles/smith-the-theory-of-moral-sentiments-and-on-the-origins-of-languages-stewart-ed> (date of access: 22.08.2023)

20. Bentham J. Introduction to the principles of morals and legislation. 1789. 157 p. URL: <https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/bentham1780.pdf>

21. Riley J. Liberal Utilitarianism. Social Choice Theory and J. S. Mill's Philosophy. Jonathan Riley, Cambridge, Cambridge University Press. 1988. 398 p. URL:<https://academic.oup.com/ej/article-abstract/99/397/876/5188182>
22. Schumpeter J.A. History of Economic Analysis. N.Y.: Oxford University Press. 1954. 1172 p. URL: <http://digamo.free.fr/schumphea.pdf>
23. Neumann J., Morgenstern O. Theory of Games and Economic Behaviour. Princeton: Princeton University Press. 1944. 45 p. URL:<https://uvammm.github.io/docs/theoryofgames.pdf>
24. Markowitz H. Portfolio selection. *The Journal of Finance*. 1952. No. 1 (7). P. 77–91. URL:https://www.math.hkust.edu.hk/~maykwok/courses/ma362/07F/markowitz_JF.pdf
25. Modigliani F., Brumberg R. Utility Analysis and the Consumption Function: An Interpretation of Cross-Section Data. *Post Keynesian Economics*. New Brunswick: Rutgers University Press. 1954. P. 388–436
26. Fama E. Efficient Capital Markets Review of Theory and Empirical Work. *Journal of Finance*. 1970. №25. P. 383–423. URL:https://www.kreienbuhl-mc.com/wp-content/uploads/2015/12/Fama_1970-Efficient-Capital-Markets.pdf
27. Lewin S.B. Economics and Psychology: Lessons For Our Day from the Early Twentieth Century. *Journal of Economic Literature*. 1996. No. 34. P. 1293–1323. URL:<http://www.e-jel.org/archive/sept1996/Lewin.pdf>
28. Tarde G. Psychologie économique. Tome premier. Paris: Félix Alcan, Éditeur. 1902. 383 p. URL:http://classiques.uqac.ca/classiques/tarde_gabriel/psycho.pdf
29. Katona G. Psychological Analysis of Economic Behaviour. *The Economic Journal*. 1952. Vol. 62. Iss. 246. P. 370–372. URL:https://ideas.repec.org/a/prs/reveco/reco_0035-2764_1953_num.html (date of access: 12.06.2024)
30. Simon H. A. A Formal Theory of the Employment Relation. *Econometrica*. 1951. Vol. 19. P. 293–305. URL:https://www.wiwi.uni-bonn.de/kraehmer/Lehre/SeminarSS09/Papiere/Simon_theory_employment.pdf

31. Simon H.A. A Behavioral Model of Rational Choice . *Quarterly Journal of Economics*. 1955. Vol. 69. P. 99–118. URL:https://cooperative-individualism.org/simon-herbert_a-behavioral-model-of-rational-choice-1955-feb.pdf
32. Simon H.A. Dynamic Programming Under Uncertainty with a Quadratic Criterion Function. *Econometrica*. 1956. Vol. 24. P.74–81. URL:https://iiif.library.cmu.edu/file/Simon_box00063_fld04853_bdl0001_doc0001/Simon_box00063_fld04853_bdl0001_doc0001.pdf
33. Simon H.A. Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Process in Administrative Organizations. N.Y.: *Free Press*, 1976. 259 p. URL:https://www.researchgate.net/publication/341371173_Herbert_A_Simon (date of access: 10.06.2024)
34. Tversky A., Kahneman D. Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. 1974. No. 185. P. 1124–1131. URL:<https://www2.psych.ubc.ca/~schaller/Psyc590Readings/TverskyKahneman.pdf>
35. Kahneman D., Tversky A. Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*. 1979. No. 47. P. 263–291. URL: <https://www.jstor.org/stable/1914185> (date of access: 09.06.2024)
36. Wahlund R., Gunnarsson J. Mental discounting and financial strategies. *Journal of Economic Psychol.* 1996. No. 17. P. 709–730. URL:[http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167-4870\(96\)00041-4](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167-4870(96)00041-4) (date of access: 10.06.2024)
37. Lea S.E.G. The Individual in the economy. Cambridge: *Cambridge University Press*, 1987. 630 p. URL: https://assets.cambridge.org/97805213/17016/frontmatter/9780521317016_frontmat.pdf
38. Lunt P. Discourses of saving. *Journal of Economic Psychol.* 1996. No. 17. P. 677-690. URL:[http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167-4870\(96\)00035](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0167-4870(96)00035) (date of access: 10.06.2024)
39. Lindqvist A. A note on determinants of household saving behavior. *Journal of Economic Psychology*. 1981. No. 1. P. 39–57.

URL:[http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0167-4870\(81\)90004-0](http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0167-4870(81)90004-0) (date of access: 12.06.2024)

40. Sheffrin H.M., Thaler R.H. An Economic Theory of Self-Control. *NBER Working Papers*. 1978. No. 208. P. 392–406.
URL:https://www.researchgate.net/publication/24108084_An_Economic_Theory_of_Self-Control (date of access: 06.04.2024)

41. Furnham A. Why do people save? Attitudes to, and habits of saving money in Britain. *Journal of Applied Soc. Psychol.* 1985. No. 15. P. 354–373.
DOI:<https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1985.tb00912.x> (date of access: 10.03.2024)

42. Lunt P., Livingstone S. Mass Consumption and Personal Identity. Buckingham: *Open University Press*, 1992. 214 p.
URL:http://eprints.lse.ac.uk/49418/1/Livingstone_Mass_consumption_personal.pdf

43. Web of Science.
URL:<https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/a04d9a7b-518f-48c6-a9633df6d3438e03-c41fdf49/relevance/1> (date of access: 01.01.2024)

44. Scopus. URL: <https://www.scopus.com/sources.uri> (дата звернення 01.01.2024)

45. ScienceDirect.
URL:<https://www.sciencedirect.com/search?qs=financial%20behavior%20householdsy ears>. (date of access: 01.01.2024)

46. Google Scholar. URL: <https://scholar.google.com.ua/schhp?hl=uk> (date of access: 01.01.2024)

47. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/ScienceDirect> (дата звернення: 01.01.2024)

48. Elsevier. URL: <https://www.elsevier.com/> (date of access: 01.01.2024)

49. Hendershott P. H., Lemmon R. C. The financial behavior of households: some empirical estimates. *The Journal of Finance*. 1975. Vol. 30 (3). P. 733-759.

50. Campbell J. Y. Household finance. *The journal of finance*. 2006. Vol. 61(4). P. 1553-1604.

51. Fernandes D., Lynch J., Netemeyer R. Financial literacy, financial education, and downstream financial behaviors. *Management science*. 2014. Vol. 60(8). P. 1861-1883.

52. Frederiks E., Stenner K., Hobman E. Household energy use: Applying behavioural economics to understand consumer decision-making and behaviour. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2015. Vol. 41. P. 1385-1394.

53. Hastings J., Madrian B. Financial Literacy, Financial Education and Economic Outcomes. *Annual review of economics*, 2013. Vol 5. P. 347-373

54. Allgood S., Walstad W. The effects of perceived and actual financial literacy on financial behaviors. *Economic Inquiry*. 2016. Vol. 54. P. 675-697.

55. Popelo O., Dubyna M., Kholiavko N., Panchenko O., Tarasenko A. Features of the transformation of the regional models of the households' financial behavior. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*. 2022. Vol. 44 (1). P. 117–124. DOI:<https://doi.org/10.15544/mts.2022.12>

56. Zhavoronok A., Popelo O., Shchur R., Ostrovska N., Kordzaia N. The role of digital technologies in the transformation of regional models of households' financial behavior in the conditions of the National Innovative Economy Development. *Ingénierie Des Systèmes d'Information*. Vol. 27 (4). P. 613–620. DOI:<https://doi.org/10.18280/isi.270411>

57. Stolper O., Walter A. Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *J. Bus. Econ.* 2017. Vol. 87. P. 581–643. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0853-9>

58. Жовнір Н. М. Формування фінансової грамотності населення в умовах цифровізації. 2023. URL:<https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/12382/1.pdf>

59. Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. *Український економічний часопис*. 2023 № 2. С. 26-30.

60. Дубина М., Холявко Н., Попело О. Цифровізація ринку фінансових послуг: переваги та ризики для домогосподарств. *Науковий вісник Полісся*. 2022. №2 (25). С. 160-177.

61. Попело О. В., Холявко Н. І., Дубина М. В., Тарасенко А. В. Вплив інноваційно-інформаційних технологій фінансових установ на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств. *Проблеми економіки*. 2022. №1. С. 105-112.

62. Korkmaz A., Yin Z., Yue P., Zhou H. Does financial literacy alleviate risk attitude and risk behavior inconsistency? *Int. Rev. Econ. Financ.* 2021. №74. P. 293-310.

63. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств в розрізі бібліографічного огляду сучасних електронних інформаційних ресурсів. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. №2 (86). С. 46-53. DOI:<https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-86-7>

64. Ping L., Xiaosong S., Jinzhao L. Research on farmers' households credit behavior and social capital acquisition. *Frontiers in Psychology*. 2022. Vol. 13. P. 61-86.

65. Schäfer D., Stephan A., Weser H. Crisis stress for the diversity of financial portfolios-evidence from European households. *International Review of Economics & Finance*. 2023. Vol. 83. P. 330-347.

66. He J., Li Q. Can online social interaction improve the digital finance participation of rural households? *China Agricultural Economic Review*. 2020. Vol. 12(2). P. 295-313.

67. Schueftan A., Aravena C., Reyes R.. Financing energy efficiency retrofits in Chilean households: The role of financial instruments, savings and uncertainty in energy transition. *Resource and Energy Economics*. 2021. Vol. 66. P. 101-265.

68. Asgarnezhad Nouri B. Empirical analysis of the financial behavior of investors with brand approach (case study: Tehran stock exchange). *Scientific Annals of Economics and Business*. 2017. Vol. 64. No. 1. P. 97–121.

69. Duesenberry J.S. Income, saving, and the theory of consumer behavior. N.Y.: Oxford University Press, 2015. 128 p.
70. Dohmen T. Individual risk attitudes: Measurement, determinants, and behavioral consequences. *Journal of the European Economic Association*. 2011. No. 9(3). P. 522–550.
71. Gunnarsson J., Wahlund R. Household financial strategies in Sweden: An exploratory study. *Journal of Economic Psychology*. 1997. Vol.18. No. 2-3. P. 201–233.
72. Powell M., Ansic D. Gender differences in risk behavior in financial decision-making: An experimental analysis. *Journal of Economic Psychology*. 1997. No. 18 (6). P. 605–628.
73. Brown S. Debt and distress: Evaluating the psychological cost of credit. *Journal of Economic Psychology*. 2005. No. 26 (5). P. 642–663.
74. Davey J., George C. Personality and finance: The effects of personality on financial attitudes and behavior. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*. 2010. No. 5 (9). P. 275–294.
75. West S., Friedline T. Coming of age on a shoestring budget: Financial capability and financial behaviors of lower-income millennials. *Social Work (United States)*. 2016. No. 61 (4). P. 305–312.
76. Zaimah R. Financial behaviors of female teachers in Malaysia. *Asian Social Science*. 2013. No. 9 (8). P. 34–41.
77. Sinha G., Tan K., Zhan M. Patterns of financial attributes and behaviors of emerging adults in the United States. *Children and Youth Services Review*. 2018. P. 178–185.
78. VOSviewer. URL: <https://www.vosviewer.com/> (date of access 01.04.2024)
79. Hoffmann A., Post T., Pennings J. Individual investor perceptions and behavior during the financial crisis. *Journal of Banking and Finance*. 2013. Vol. 37. Iss. 1. P. 60–74.

80. O'Neill B. Xiao J. Financial behaviors before and after the financial crisis: Evidence from an online survey. *Journal of Financial Counseling and Planning*. 2012. No. 23. P. 33–46.
81. Nasica E. Rational and innovative behaviors at the core of financial crises: Banking in minsky's theory. *The Elgar companion to Hyman Minsky*. 2010. P. 100-116.
82. Gennetian L., Shafir E. The persistence of poverty in the context of financial instability: A behavioral perspective. *Journal of Policy Analysis and Management*. 2015. No. 34 (4). P. 904-936.
83. Корнівська В. Трансформації фінансової поведінки домогосподарств. *БізнесІнформ*. 2016. № 11. С. 292-300.
84. Lusardi A. Household Saving Behavior: The Role of Financial Literacy, Information, and Financial Education Programs. *NBER Working Paper*. 2008. No. 13824. URL: <http://www.nber.org/papers/w13824.pdf>
85. Bernheim D. Financial Illiteracy, Education and Retirement Saving. *Living with Defined Contribution Pensions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1998. P. 38–68
86. Li J., Wu Y., Xiao J. The impact of digital finance on household consumption: Evidence from China. *Economic Modelling*. 2020. No. 86. P. 317-326.
87. Gomes F., Haliassos M., Ramadorai T. Household finance. *Journal of Economic Literature*. 2021. No. 59 (3). P. 919-1000.
88. Ohinata A., Picchio M. Financial support for long-term elderly care and household saving behaviour. *Oxford Economic Papers*. 2020. No. 72 (1). P. 247-268.
89. Shkvarchuk L., Slav'yuk R. The Financial Behavior of Households in Ukraine. *Journal of Competitiveness*. 2019. No. 11 (2). P. 144-159. DOI:<https://doi.org/10.7441/joc.2019.03.09>
90. Tarasenko O., Dubyna M., Popelo O. The Essence of the Deposit Behavior of Households and Features of its Formation in the Conditions of Turbulent Development of the Financial Services Market. *Baltic Journal of Economic*

Studies. 2022. No. 8 (1). P. 134-147. DOI:<https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-1-134-147>

91. Hnieusheva V. Factors of Impact on the Insurance Behavior of the Ukrainian Households. *Financial and Credit Activity-Problems of Theory and Practice*. 2021. No. 3 (38). P. 368-378. URL:<https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000674620700036>

92. Mulska O., Kloba T. Decomposition of financial capacity of ukrainian households in the conditions of changing economic environment: regional section. *Three Seas Economic Journal*. 2021. No. 2 (3). P. 68-77. DOI:<https://doi.org/10.30525/2661-5150/2021-3-10>

93. Ковтун О. А. Характеристика інвестиційних стратегій поведінки домашніх господарств. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Економіка*. 2011. № 18. С. 406-413.

94. Кізима Т., Шаманська О. Споживча поведінка домогосподарств: сутність, моделі, вектори оптимізації. *Світ фінансів*. 2012. №1. С. 7-16.

95. Шаманська О. Прагматика реалізації дохідної поведінки домогосподарствами в контексті сучасних тенденцій. *Галицький економічний вісник*. 2013. №1(40). С. 112-118.

96. Скляр Г. П., Яріш О. В. Інвестиційно-страхова діяльність домогосподарств в умовах перехідної економіки. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. 2011. №2. С. 54-57.

97. Гнеушева В. О. Особливості страхової поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг України. *Сталий розвиток економіки*. 2019. №2 (43). С. 154-164.

98. Шаманська О. С. Сутність і особливості заощаджень населення в умовах ринкової трансформації економіки. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 3. С. 72-77.

99. Копилов А. А. Заощадження у системі фінансів домашніх господарств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. №3. С. 157-161.

100. Polishchuk E., Teplyuk M., Horbov V., Ivashchenko A., Tereshchenko O., Lavrenyuk V. Ukrainians in Poland and Ukraine: is the war crisis able to change patterns of financial behaviour. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2024. №4 (57). P. 457-472.

101. Гнеушева В. Пенсійна поведінка домогосподарств на фінансовому ринку України. *Стійкий розвиток національної економіки: актуальні проблеми та механізми забезпечення*: матеріали III міжн. наук.-практ. інтернет-конференції. 26 квітня 2019 р. м. Кривий Ріг: ДонНУЕТ. 2019. С. 203-209.

102. Дорош В. Ю., Чепель К. С. Фінансова поведінка домогосподарств в ринкових умовах господарювання. *Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси*. 2012. № 9 (1). С. 361-372.

103. Шаманська О. С. Сучасні мотиви та тенденції реалізації кредитної поведінки домогосподарствами в Україні. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Economics" Series*. 2013. Вип. 22. С. 94–96. URL: <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/19.pdf>

104. Єфременко Т. Фінансова поведінка населення України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. №2. С. 165–175.

105. Кізима Т. Фінансова поведінка домогосподарств: основні моделі та стратегії. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи*. 2009. С. 46-51.

106. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств : концептуальні засади теорії і практики : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Тернопіль, 2011. 466 с.

107. Кізима Т. Фінансова політика домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. *Світ фінансів*. 2011. №4. С. 19-26.

108. Шевченко О. О. Формування споживацької поведінки домогосподарств в умовах розвитку нової економіки: інституціональний аспект. *Макроекономічні аспекти сучасної економіки*. 2009. № 8. С. 26–30.
109. Іващенко М. В. Мотиви фінансової поведінки домогосподарств та вплив неекономічних чинників на її характер. URL: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_4/Ivaschenko_410.htm (дата звернення: 02.04.2024).
110. Ломачинська І. А. Формування фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств в сучасних умовах розвитку національної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 3. Т. 1. С. 172-174
111. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141-149.
112. Ковтун О. А. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, структура та класифікація. *Бізнесінформ*. 2013. № 9. С. 280-286. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_9_46 (дата звернення: 12.05.2023).
113. Ковтун О. А. Проблеми періодизації трансформації фінансової поведінки домашніх господарств на ринку фінансових послуг України. *Проблеми економіки*. 2013. Вип. 3. С. 274-281.
114. Шаманська О. С. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в сучасних умовах. *Методологічні проблеми фінансової теорії та практики: збірник наукових праць*. Тернопіль. 2014. С. 151-154.
115. Ковтун О. А. Підвищення рівня фінансової грамотності як фактор активізації фінансової діяльності домогосподарств. *Прометей*. 2012. № 1 (37). С. 238–242.
116. Кізима Т., Шаманська О. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу. *Світ фінансів*. 2014. №1. С. 16-26.

117. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України. *Вісник Національного банку України*. 2014. № 2. С. 11-16.

118. Домбровська С. О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. *Освітня аналітика України*. 2022. № 3 (19). С. 5-14. URL:<http://surl.li/mwwka>

119. Рябцев Д. О., Юрко І. В. Фінансова грамотність як чинник формування інвестиційних ресурсів домогосподарств. *Мережевий бізнес: становлення, проблеми, інновації* : матеріали XIII Міжн. наук. – практ. інтернет-конференції. м. Полтава. 27–28 квітня 2023 року. Полтава. 2023. С. 266-269.

120. Левченко К. М. Поведінкові аспекти впливу на фінансову поведінку домогосподарств. *Теоретико-практичні аспекти розвитку науки, освіти та суспільства*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції. (м. Рівне, 28 квітня 2023 р.) Рівне, 2023. С. 43.

121. Кізима Т., Булавинець В., Кізима А. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. *Економічний аналіз*. 2022. №32 (4). С. 152-164.

122. Онишко С. В., Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств України в умовах військової агресії та її вплив на формування довгострокових трендів післявоєнного розвитку. *Держава та регіони*. 2023. №1(127). С. 112-119.

123. Булавинець В. М. Сучасні акценти у фінансовій поведінці домогосподарств. *The 3 rd International scientific and practical conference “Topical aspects of modern scientific research”*(November 23-25, 2023) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2023. P. 586 - 592.

124. Качула С. В., Лисяк Л. В., Терещенко Т. Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 2(82). С. 108-115.

125. Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу*: матеріали II Міжн. наук.-практ. інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого-економіста Сергія Ілліча Юрія, м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р. Кам'янець-Подільський. 2023. С. 411-413.

126. Смовженко Т., Кузнецова А. Впровадження фінансової грамотності в Україні: сучасний стан і перспективи. *Вісник НБУ*. 2013. № 9. С. 8–16.

127. Дубина М., Тарасенко А., Тарасенко О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. *Економіка та суспільство*. 2023. №56. DOI:<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-17>

128. Добрянська Н. Б. Цифровізоване домогосподарство як результат цифрових трансформацій в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2024. №1 (06). С. 5-10. DOI:<https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-1>

129. Вінник О. Переваги та ризики цифровізації економіки: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 56–62. URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/11.pdf>

130. Онишко С. Розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації. *Фінансова система країни: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. інт.-конф. (м. Острог, 22 жовтня 2021 р.). Острог. 2021. С. 110–113.

131. Дубина М. В, Тарасенко А. В, Тарасенко О. О. Сутність та особливості формування поведінки домогосподарств на ринку фінансових послуг. *Проблеми економіки*. 2021. № 4 (50). С. 163-172.

132. Черкасова М. В., Гончаренко О. М. Цифрова трансформація фінансового ринку України. 2021. С. 588–590. URL: https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/37068/Smcf_123_1121.pdf?sequence=1

133. Данилишин В., Синиця С. Діджиталізація на ринку фінансових послуг: сутність та значення для економіки України в умовах сьогодення. *Трансформаційна економіка*. 2023. №3 (03). С. 16-20. DOI:<https://doi.org/10.32782/2786-8141/2023-3-3>

134. Чміль Г. Л. Цифровізація діяльності суб'єктів споживчого ринку: можливості та загрози. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2021. Вип. 13. С. 124-134.

135. Пшик Б. І., Грудзевич У. Я. Зміни у фінансовій поведінці домогосподарств в умовах розвитку цифрової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 18. С. 34-41.

136. Семеног А. Ю. Цифрові фінансові послуги як основний продукт діяльності фінтех-компаній. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2021. № 4. С. 142-152.

137. Google trends. URL:<https://trends.google.com/trends/explore?cat=7&date> (date of access: 15.01.2024)

138. Добрянська Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації: збірник тез Міжн. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь*. 2023. С. 145-150.

139. Zehra N., Singh U. Household Finance: a systematic literature review and directions for future research. *Qualitative Research in Financial Markets*. 2023. Vol. 15. № 5. С. 841-887. DOI:<https://doi.org/10.1108/QRFM-11-2021-0186>

140. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>. (дата звернення: 15.12.2023).

141. Васи́лига Н. А. Сутність і функції домогосподарства як суб'єкта ринкових відносин. *Державне управління: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 84–94.

142. Gera D. L. Xenophon's Cyropaedia: style, genre, and literary technique. *Oxford University Press*. 1993. 340 p.

143. Про схвалення Концепції розвитку системи національних рахунків: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 р. N 413-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2002-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.06.2024).

144. Про затвердження Програми розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року: постанова КМ України від 07.04.2003 р. № 475. URL: <http://sfs.gov.ua/zakonodavstvo/podatkov-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/arhiv-postanov-kabinetu-mi/postanovi-km-ukraini-za-2003-/29676.html> (дата звернення: 13.11.2023).

145. Про Всеукраїнський перепис населення: Закон України від 19.10.2000 № 2058-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2058-14> (дата звернення: 15.11.2023)

146. Проект Закону України від 18.01.2022 № 6539 «Про домогосподарство (домоекономіку)». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/II06820A?an=3> (дата звернення: 16.01.2024).

147. Станкевич Ю. Ю. Методологічні особливості дослідження економічної природи домогосподарства в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 2. С. 45-51.

148. Кізима Т. О. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин. *Фінансова система України : збірник наукових праць*: відп. ред. І. Д. Пасічник. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». 2008. Вип. 10. Ч. 2. 350 с. – С. 134–145.

149. Базилевича В. Д. Мікроекономіка. Київ: Знання, 2007. 677 с.

150. Шибасєва Н. В., Батюк Л. А. Структура економічної поведінки домогосподарств. *Вісник ХНТУСХ ім. Петра Василенка*. 2012. № 127. С. 287-293.

151. Козлова І. М. Інвестиційна поведінка домогосподарств в умовах невизначеності : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Харків, 2021. 253 с. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/10569>

152. Гнеушева В. О. Домогосподарство як суб'єкт фінансових відносин. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. Дніпропетровськ. 2010. Вип. 34. С. 266–269.

153. Lawlor M. The economics of Keynes in historical context: an intellectual history of the general theory. Springer. 2016. URL:<https://link.springer.com/book/10.1057/9780230288775>

154. Соціологічна енциклопедія / за ред. В. Г. Городяненко. Київ: Академвидав, 2008. 456 с.

155. Лозиченко О. Економічна поведінка домогосподарств: сутність та особливості формування. *Сталий розвиток економіки*. 2023. Вип. 2 (47). С. 132-136.

156. Кузик О. В. Макроекономічний аналіз поведінки домогосподарств в економіці України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. Львів. 2011. 24 с.

157. Шаманська О.С. Фінансова поведінка домогосподарств в умовах економічних трансформацій: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08. Тернопіль. 2015. 220 с. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/755>

158. Косточка О. О. Фінансова поведінка домогосподарств України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 698-701.

159. Ломачинська І. А. Інституційна трансформація фінансової системи України : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08. Чернігів, 2021. 47 с. URL:<http://ir.stu.cn.ua/123456789/21831>

160. Ключник Л. В. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2021. Том 6. № 3. С. 219 – 227. URL: http://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/ujae_2021_r03_a30.pdf

161. Єфременко Т. О. Фінансова поведінка населення у соціологічному вимірі. *Український соціум*. 2003. № 1 (2). С. 30–37. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2004/01/30-37__no-1__vol-2__2003__UKR.pdf (дата звернення: 01.01.24).

162. Дудинець Л. А., Голуб Г. Г. Фінансова поведінка домогосподарств та її детермінанти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2019. Вип. 2. С. 42–47.

163. М'яленко В. В. Психологічна структура фінансової поведінки молоді. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина української держави*: зб. наук. праць. Київ. 2007. Вип.5-6. С. 300-308.

164. Богоявленський О. В. Розвиток фінансового посередництва як фактор оптимізації інвестиційної поведінки населення. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2013. № 2. С. 110–114

165. Казьмірова О. М. Соціологічні дослідження кредитної поведінки: проблеми та перспективи. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Вип. 2 (42). С. 18–21 URL: <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/194769/194957>

166. Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України : моногр. Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2012. 225 с.

167. Sydorchuk A. Modelling of household financial behaviour. *Modern Engineering and Innovative Technologies*. 2023. №1 (28-01). Р. 98–103. URL: <https://moderntechno.de/index.php/meit/article/view/meit28-01-020/6035>

168. Болотіна Є. В. Домогосподарство в системі інститутів ринкової інфраструктури України. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. Серія «Гуманітарні науки»*. 2010. № 3. С. 6–14.

169. Кізіма Т. Домогосподарство як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник THEU*. 2008. № 3. С. 22–36.

170. Скібіна А. С. Динаміка, тенденції й системність формування доходів домашніх господарств в умовах трансформації економіки в Україні. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/APE/2009_11/190-199.pdf. (дата звернення 17.01.2024).

171. Дубина М., Попело О., Тарасенко О. Інституційні трансформації фінансової системи України в умовах розвитку цифрової економіки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №1 (25). С. 91–110.

172. Коваленко Ю. М. Сучасне інституційне середовище фінансового сектору економіки України. *Фінанси України*. 2013. № 5. С. 100-111. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2013_5_11

173. Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств з погляду інституціональної теорії. *Вплив обліку та фінансів на розвиток економічних процесів*: матеріали III Міжн. наук.-практ. конференції, Ірпінь-Берегово, 27-29 квітня 2023. Ірпінь. 2023. С. 316-318.

174. Леонов В. В. Мотиваційні чинники фінансової поведінки населення України: емпіричний аналіз. *Український соціум*. 2007. № 3. С. 63-76.

175. Кізима Т. О. Поведінкові фінанси у концепціях класичної та інституціональної теорій. *Світ фінансів*. 2013. Вип. 3. С. 7-18.

176. Коваль Л. П. Понятійно-категоріальний апарат дослідження фінансової безпеки. *Фінансовий простір*. 2013. №3 (11). С. 95–100.

177. Диба М. І. Суть та види фінансових ризиків у системі ризик-менеджменту підприємства. *Вісник нац. унів-ту «Львівська політехніка»*. 2008. № 635. С. 22-28.

178. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 23.08.2024)

179. Методика формування вибірових сукупностей для проведення у 2019 - 2023 роках вибірових обстежень населення (домогосподарств). Київ: Державна служба статистики України. 2018. 207 с.

180. Соціально-економічний стан домогосподарств України, проведеного у грудні 2023 року - лютому 2024 року). Київ. 2024. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media.pdf> (дата звернення: 23.08.2024)

181. Household Budget Surveys in the EU. Methodology and Recommendation for Harmonization. Eurostat, Luxemburg, 1977.

URL:http://aei.pitt.edu/72753/2/total_income_agr._h-holds_1995-German.pdf (date of access: 27.01.2024)

182. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення: 17.06.2023)

183. Індекс споживчих цін. Офіційний сайт Міністерства фінансів України.
URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/2020/> (дата звернення: 08.03.2024)

184. Purchasing Power Europe.
URL:<http://ec.europa.eu/eurostat/web/purchasing-power-parities> (date of access: 07.09.2023)

185. Фактичний розмір прожиткового мінімуму у 2015-2022 роках. Офіційний сайт міністерства соціальної політики.
URL:<https://www.msp.gov.ua/news/12286.html> (дата звернення: 27.01.2024)

186. Вільчинська О., Гайдай Н. Статистичний аналіз рівня життя населення України в контексті фінансової безпеки. *Економіка та суспільство*. 2024. №61.
DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-134>

187. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України – дванадцята хвиля дослідження. Gradus.
URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf (дата звернення: 09.03.2024)

188. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до статті 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» щодо підвищення розміру мінімальної заробітної плати». Верховна Рада України.
URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1643619> (дата звернення: 27.01.2024)

189. Звіт МОМ про внутрішні переміщення в Україні опитування загального населення. Раунд 7. 23 липня 2022 року. Біженці та вимушено переміщені особи. URL: <http://nowar.nbu.gov.ua/post/0000269> (дата звернення: 25.01.2024)

190. Комплексне дослідження «Як війна змінила мене та країну. Підсумки року». Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_m... (дата звернення: 17.01.2024)

191. Ukraine: rapid damage and needs assessment. The World Bank. URL: <https://documents1.worldbank.org/> (дата звернення: 17.01.2024)

192. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23–24 липня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadc at_obschenaci_opros_ukr (дата звернення: 27.01.2024)

193. Income inequality. OECD. URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (date of access: 27.01.2024)

194. Статистичний збірник «Витрати і ресурси домогосподарств України». Доходи та умови життя. Статистична інформація. Держстат України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.05.2023)

195. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України. 2021. 21 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/ zb_sdrsd_20.pdf (дата звернення: 02.12.2023).

196. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань формування прожиткового мінімуму та створення передумов для його підвищення. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2438> (дата звернення: 27.01.2024)

197. Звіт про фінансову стабільність. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku> (дата звернення: 08.09.2023)

198. Споживчі настрої в Україні. Грудень 2023. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=300> (дата звернення: 27.01.2024)

199. Ноур А. М. Соціальне самопочуття та економічна поведінка населення. URL: <http://www.ukrsocium.org.ua/Arhiv/Stati/1.2010/51-64.pdf>
200. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. Державна служба статистики України, 2022. 86 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/sdhd_22.pdf (дата звернення: 02.02.2024).
201. Info Sapiens. URL: <https://www.sapiens.com.ua/ua/other-research-single-page?id=300> (date of access: 29.01.2024)
202. Катаранчук Г. Г. Споживча поведінка та добробут домогосподарств в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2017. № 22. Вип. 2. С. 12-17.
203. Бабій М. Адаптивна поведінка домогосподарств і ризики інституційних пасток в умовах трансформаційних процесів. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2016. № 6. С. 13-19.
204. Іващенко М. В. Інституціональні характеристики споживчої поведінки домогосподарств на українському ринку в умовах кризових явищ в економіці. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 3(12). С.70-73.
205. Максименко А. О. Особливості споживчої поведінки в сучасному домогосподарстві: соціологічний вимір. автореф. дис. к.с.н.: 22.00.04 Львів. 2012. 18 с.
206. Кузьмук О. М. Особливості інституціоналізації споживацької поведінки в українському суспільстві. *Соціологія*. 2015. № 3(119). С. 68-71.
207. Максименко А. Споживча поведінка: концептуалізація поняття та чинники, що її детермінують. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики* : зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ. 2010. Вип. 44. С. 140-146.
208. Кудінова А. В., Верба Д. В. Глобальні тренди трансформації відносин споживання. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2016. №1. С. 89–95.

209. Лібанова Е. М. Нобелівську премію з економіки 2015 року присуджено за цикл досліджень проблем споживання, бідності і добробуту. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3 (25). С. 11-20.
210. Katona G. Psychological Economics. New York: Elsevier. 1975. 322 p.
211. Friedman M. A theory of the consumption. Princeton. 1957. Р. -20 - 0.
URL:<https://www.nber.org/system/files/chapters/c4402/c4402.pdf>
212. Примостка Л., Шевалдіна К. Заощадження населення України: формування та залучення в банки : монографія: КНЕУ. 2014. 234 с.
URL:<https://core.ac.uk/download/pdf/32612109.pdf>
213. Задоя О. А. Споживання та заощадження домогосподарств: доходні та недоходні фактори. *Академічний огляд*. 2016. № 1 (44). С.13-21.
214. Береславська О. І., Шишков С. Є., Шелудько Н. М. Інвестиційні уподобання населення України: реакція на шоки воєнного стану. *Український соціум*. 2022. № 4 (83). С. 76-91
215. Катаранчук Г. Г. Поведінка домашніх господарств як суб'єктів ринкових відносин: дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2017. 276 с.
216. Шелудько Н. М., Шишков С. Є. Національний банк України в умовах воєнного стану: ефективність дій на ринках капіталу. *Фінанси України*. 2022. № 5. С. 61–85. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.05.061>
217. Шишков С.Є. Наслідки впровадження воєнного стану для ринків капіталу України. *Український соціум*. 2022. № 1 (80). С. 63–86. DOI:<https://doi.org/10.15407/socium2022.01.063>
218. Cryptocurrency information about Ukraine. TripleA. 2022.
URL:<https://triple-a.io/crypto-ownership-ukraine/> (date of access: 19.02.2024)
219. The 2021 Geography of Cryptocurrency Report. Chainalysis. October 2021. URL: <https://go.chainalysis.com/rs/503-FAP-074/images/Geography-of-Cryptocurrency2021.pdf> (date of access: 20.02.2024)
220. Звіти про діяльність. НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/about-us/annual-reports> (дата звернення: 29.01.2024)

221. Cryptocurrency Gains by Country: Ethereum Leads as Gains Skyrocket. Around the World. Chainalysis. 2022. URL:<https://blog.chainalysis.com/reports/cryptocurrency-gains-bycountry-2021/> (date of access: 16.08.2023)

222. Квартальні та річні огляди ринку. Українська Асоціація Інвестиційного Бізнесу. URL: <https://www.uaib.com.ua/analituaib/publ-ici-quart> (дата звернення: 29.01.2024)

223. Основні показники діяльності страхових компаній. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/stat/Insurance_companies_2022-01-01.xlsx (дата звернення: 29.01.2024)

224. Мелих О. Ю. Заощадження домогосподарств: соціально-економічна роль та тенденції формування в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. DOI:<https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.6>

225. ОВДП, які знаходяться в обігу, за номінально-амортизаційною вартістю. Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/Depository/T-bills_nom.xlsx (дата звернення: 16.03.2024)

226. Коваленко В. В., Сергеева О. С. Заощадження населення у забезпеченні фінансових ресурсів банків. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 28. С. 275-283. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/28_2019_ukr/43.pdf

227. Ляшенко В. І., Вишневецький О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ: НАН України. 2018. 252 с.

228. Тищенко О. І. Огляд сучасних тенденцій на ринку онлайн-банкінгу в Україні. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. № 13. С. 1237-1243. URL:<http://www.economyandsociety.in.ua/journal-13/20-stati-13/1615-tishchenko-o-i>, 12.03.2020.

229. Меренкова О. В. Інноваційні технології банківської діяльності як елемент сучасного економічного мислення. *Сучасна картина світу : Природа, суспільство, людина*: збірник наукових праць. Суми. 2008. С. 186–194.

230. Варцаба В. І., Заславська О. І. Сучасне банківництво: теорія і практика: навч. посіб. Ужгород : УжНУ “Говерла”, 2018. 364 с.
231. Трудова М. Є. Інноваційні перспективи розвитку в банківській системі України. *Економіка і суспільство*. 2016. № 3. С. 485–489.
232. Azarenkova G., Shkodina I., Samorodov B., Babenko M., Onishchenko I. The influence of financial technologies on the global financial system stability. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol.15 (4). P. 229-238. DOI:[http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(4\).2018.19](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(4).2018.19)
233. Іващенко М. В. Інституціональний аналіз видів фінансової поведінки українських домогосподарств. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 1 (10). С. 17-21.
234. Коваль С. Л. Мотиви та потенційні ризики кредитної поведінки домогосподарств. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5185>
235. Кретов Д., Єргієва П. Автокредитування в Україні. *Scientific Collection «InterConf»*. 2024. №204. С. 67-70.
236. Савчин В. І. Програми пільгового іпотечного кредитування в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 10. С. 4-7.
237. Шевалдіна В. Г. Кредитування банками домогосподарств. *Фінанси, облік і аудит*. 2010. № 15. С. 200-211.
238. Жаворонок А. В., Ткачук І. Я. Вплив діджиталізації ринку фінансових послуг на кредитну поведінку домогосподарств. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. Вип. 10. DOI:<https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-08-04>
239. Офіційний сайт. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 11.04.2024)
240. Кушнір С., Кікош В. Аналіз іпотечного кредитування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. №24. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-2>

241. Будка Л. Б. Види кредитування вітчизняних домогосподарств. 2017.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/27890/1/16.pdf>

242. Бречко О. Фінансова і цифрова грамотність, як базові складові розвитку сучасного інформаційного суспільства. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2019. Вип. 24. С. 129-135

243. Опис рамки цифрової компетентності для громадян України. Міністерство цифрової трансформації України. 2021.
URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/19506/1/Innovatyka2021_V1_P137-141.pdf (дата звернення: 12.09.2023)

244. Юрій С. І., Кізима Т. О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. *Фінанси України*. 2012. № 2. С. 16-25.
URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_12_02_016_uk.pdf.

245. За останні три роки рівень фінансової грамотності українців поліпшився – результати дослідження. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/za-ostanni-tri-rokiriven-finansovoyi-gramotnist-ukrayintsiv--polipshivsya--rezultati-doslidjennya> (дата звернення: 05.04.2023)

246. Мерфі С. Думка: Цифрова грамотність – це не лише «як», але й «чому». Проект «Медіаграмотність»: пер. з англ.
URL: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/1757> (дата звернення: 23.06.2024)

247. Кудлай В. Цифрова грамотність особистості в контексті розвитку інформаційного суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Філософія, культурологія, соціологія*. 2015. №10. С. 97-104.

248. American Library Association (ALA). Digital Literacy, Libraries, and Public Policy: Report of the American Library Association Digital Literacy Task Force. ALA, Chicago. URL: <https://alair.ala.org/server/api/core/bitstreams/db72e923-1e14-45b8-ab0e-b113241c0e4c/content> (date of access: 13.04.2024)

249. Краснова І., Лавренюк А. Виклики та можливості цифрової фінансової інклюзії. *East European Scientific Journal*. 2022. №1 (77). С. 53-58.
URL: <http://vikliki-ta-mozhливosti-tsifrovoyi-finansovoyi-inklyuziyi.pdf>

250. Carretero S., Vuorikari R. and Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use. 2017. 48 p. URL: <http://svwo.be/sites/default/files/DigComp%202.1.pdf>

251. Learning cities: Drivers of inclusion and sustainability. 2020. URL: <https://uil.unesco.org/lifelonglearning/learning-cities/learning-cities-drivers-inclusion-and-sustainability> (date of access: 13.04.2024)

252. Морзе Н. В., Кузьмінська О. Г., Вембер В. П., Барна О. В. Компетентнісні завдання як засіб формування інформатичної компетентності в умовах безперервної освіти. *Інформаційні технології в освіті*: збірник наукових праць. 2010. № 4. С. 48–62.

253. Facer K., Buchczyk M. Understanding Learning Cities as discursive, material and affective infrastructures. *Oxford Review of Education*. 2019. Vol. 45(2). P. 168–187. DOI: <https://doi.org/10.1080/03054985.2018.1552581>

254. Warschauer M., Matuchniak T. New Technology and Digital Worlds: Analyzing Evidence of Equity in Access, Use, and Outcomes. *Review of Research in Education*. 2010. Vol. 34 (1): P. 179–225. DOI: <https://doi.org/10.3102/0091732X09349791.S2CID145400905>

255. Добрянська Н. Б. Оптимізація фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств на внутрішньому ринку державних запозичень України в реаліях сьогодення. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2024. № 2. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-5940.2.2024.3>

256. Тягунова Н. М., Тягунова З. О. Цифрові компетентності як детермінанти розвитку підприємницької діяльності. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 2 (02). С. 57-61.

257. «На «ти» з інтернетом. Наскільки українці адаптовані до онлайн-життя — в дослідженні цифрових навичок». Медіамейкер URL: <https://mediamaker.me/na-ty-z-internetom-naskilky-ukrayinczi-adaptovani-do->

onlajn-zhyttya-v-doslidzhenni-zyfrovyh-navychok-6468/ (дата звернення: 13.04.2024)

258. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/93-ukraintsiv-volodiiut-tsyfrovyh-navychkamymintsyfry-prezentuvala-rezultaty-doslidzhennia-tsyfrovoi-hramotnosti-ukraintsiv> (дата звернення: 21.01.2024)

259. OECD (2024). DOI: <https://doi.org/10.1787/69c2b997-en> (date of access: 10.09.2023)

260. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. The world's cities in 2030: Data booklet. New York, United Nations. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3799524?ln=en>. (date of access: 21.01.2024)

261. The OECD Model Survey on ICT Access and Usage by Households and Individuals. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=ICT_NH2 (date of access: 09.11.2023)

262. Добрянська Н. Б. Вплив цифрових навичок на фінансову поведінку домогосподарств. *Трансформація фінансової політики в умовах євроінтеграції*: збірник матер. XIV Міжн. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 8 грудня 2023 року). Ірпінь. 2023. С. 224-227.

263. Добрянська Н. Б. Influence of financial literacy level on the financial behavior of Ukrainian households. *Фінанси, економіка, право vs війна* [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь. 2022. С. 635-638.

264. Піжук О. І. Структурні зміни сукупних доходів домогосподарств України в умовах цифровізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. №1. С. 153-158. DOI: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1\(40\).153-158](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2021.1(40).153-158)

265. Ровнягін О. Формування цифрової компетентності населення. *Інноватика в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості*. 2020. С. 137-141. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/19506/1/Innovatyka2021_V1_P137-141.pdf

266. Howe N., Strauss W. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. N.Y.: William Morrow & Company. 1991. 245 p.
267. Palfrey J., Gasser U. *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. Basic Books. 2008. 375 p.
268. Caelainn B. Who are Generation Z? The latest data on today's teens. *Theguardian*. URL: https://clc.to/1_6c2g (date of access: 02.02.2024).
269. Dan Schawbel 66 Of The Most Interesting Facts About Generation Z. *Danschawbel*. URL: <https://clc.to/G2y4iA> (date of access: 02.02.2024).
270. Monico N. Goodbye, Millennials: Hello, Generation Z. 2016. URL: <http://www.justlux.com/luxeinsider/trends/feature-1963947.php> (date of access: 23.12.2023).
271. Deborah H. *Meet Generation Z: The Digital Natives*. Kaohana. URL: <https://clc.to/U9Mi9A> (date of access: 22.01.2024).
272. Inglehart R. *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton: Princeton University Press, 1990. 504 p.
273. Mannheim K. *The Problem of Generations*. N.Y.: *Oxford University Press*, 1952. P. 276–322.
274. Rokeach M. *Beliefs, Attitudes and Values*. San Francisco: Jossey-Bass, 1968. 230 p.
275. Idem. *The Nature of Human Values*. N.Y.: Free Press, 1973. 438 p.
276. Артюх В. О., Бойко О. П., Вертель А. В. *Практичні аспекти філософії часу: монографія*. Суми: Сумський державний університет, 2017. 155 с.
277. Baker K. L., Dalton R. J., Hildebrandt K. *Germany Transformed*. Cambridge: Harvard University Press, 1981. 400 p.
278. Стефанишин О. Особливості викликів та можливостей розвитку людського інтелектуального потенціалу України в умовах цифровізації. *Проблеми становлення інформаційної економіки в Україні: матеріали V Міжн. наук.-практ. конф. Львів: Растр-7, 2022. С. 203-211.*

279. Alton E. How Millennials and Gen Z are Redefining Urban Tourism. URL:<https://clc.to/ycaaGw> (date of access: 22.07.2023).

280. Simon H. Willmore Generation Y and Z's effect in the tourism industry. URL: https://clc.to/Y_Xg6g (date of access: 29.03.2023).

281. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету міністрів України від 17.09.2020 р. № 67-2018-р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#n13> (дата звернення: 19.02.2024).

282. Україна 2030Е-країна з розвинутою цифровою економікою. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org /kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 13.05.2023).

283. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition (10 Volumes). IGI Global, June, 2017. 8104 p.

284. i-SCOOP: website. URL: <https://www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digital-transformation-disruption/> (date of access: 19.06.2023).

285. Семенов А. Ю. Цифрові фінансові послуги в умовах формування цифрової економіки : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03 ; 08.00.08. Суми, 2024. 789 с.

286. Дука А. П. Цифровізація фінансової сфери. *Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій*. 2022. С. 67-69.

287. Mobile financial services: basic terminology. Mobile Financial Services Working Group : Alliance for Financial Inclusion, 2013. 8 p. URL:https://www.afiglobal.org/sites/default/files/publications/mfswg_gl_1_basic_terminology_finalnewnew_pdf.pdf (date of access: 01.10.2023).

288. Aker J. C. How do electronic transfers compare? Evidence from a mobile money cashtransfer experiment in niger. *Economic development and cultural change*. 2016. № 65. Is. 1. P. 1–37.

289. Perlman L. An introduction to digital financial services (DFS). *SSRN electronic journal*. 2018. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3370667> (date of access: 01.10.2023).

290. Malady L., Buckley R. Building consumer demand for digital financial services the new regulatory frontier. *SSRN electronic journal*. 2014. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2478482> (date of access: 12.01.2024).

291. David-West O., Iheanachor N., Kelikume I. A resource-based view of digital financial services (DFS): An exploratory study of Nigerian providers. *Journal of business research*. 2018. Vol. 88. P. 513–526. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.01.034> (date of access: 11.01.2023).

292. Rana N. P., Luthra S., Rao H. R. Key challenges to digital financial services in emerging economies: the Indian context. *Information technology & people*. 2019. Vol. 33, no. 1. P. 198–229. DOI: <https://doi.org/10.1108/itp-05-2018-0243> (date of access: 02.11.2023).

293. Haider H. Innovative financial technologies to support livelihoods and economic outcomes. Brighton, UK : Institute of Development Studies, 2018. 13 p. URL: https://gsdrc.org/wpcontent/uploads/2018/07/Digital_financial_services.pdf (date of access: 12.10.2023).

294. Jack W., Suri T. Risk sharing and transactions costs: evidence from kenya's mobile money revolution. *American economic review*. 2014. Vol. 104, no. 1. P. 183–223. URL: <https://doi.org/10.1257/aer.104.1.183> (date of access: 12.10.2023)

295. Wright R. Less cash, less crime: evidence from the electronic benefit transfer program. *The journal of law and economics*. 2017. Vol. 60, no. 2. P. 361–383. URL: <https://doi.org/10.1086/693745> (date of access: 02.11.2021)

296. Beck T. Mobile money, trade credit and economic development: theory and evidence. *SSRN electronic journal*. 2015. URL: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2588392> (date of access: 02.11.2023).

297. Islam A., Muzi S., Rodriguez Meza J. Does mobile money use increase firms' investment? Evidence from enterprise surveys in Kenya, Uganda, and Tanzania.

World Bank, Washington, DC, 2016. URL: <https://doi.org/10.1596/1813-9450-7890> (date of access: 03.11.2023)

298. Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* [Електронне видання]: збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь, Державний податковий університет. 22 листопада 2024 року. Частина 1. 2024. С. 245-248.

299. Дубина М. В., Жаворонок А. В., Федішин М. П. Формування інституційного середовища розвитку криптовалют в Україні. *Modern Economics*. 2019. № 17(2019). С. 80-85.

300. Гаряга Л. О. Розвиток фінансового ринку в умовах цифровізації економіки. *Бізнес Інформ*. 2018. № 11. С. 388-393.

301. Dubyna M. V., Shkarlet S. N. Research of the informal factors in the development of the financial services markets. *Innovative economics and management*. 2016. No. 1. P. 199–208.

302. Дослідження Mastercard. URL: <https://newsroom.mastercard.com/eu/uk/press-releases/digitalization-trust-survey> (дата звернення: 20.09.2023).

303. Vijayaragavan T. Modern Banking Services – A key Tool for Banking Sector. *International Journal of Commerce. Business and Management*. 2014. Vol. 3. No. 4. P. 589–594.

304. Шкарлет С. М., Дубина М. В. Світові тенденції розвитку InsurTech на ринку фінансових послуг. Стратегічні засади розвитку національного господарства в умовах нестаціонарної економіки : кол. моногр. Чернігів, 2019. С. 85–95.

305. The New Digital Demand in Retail Banking. URL: <https://www.oracle.com/a/ocom/docs/dc/new-digital-demand.pdf> (date of access: 23.10.2023)

306. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020»). ГС «ХАЙ-ТЕК ОФІС УКРАЇНА». 2016. 90 с.

URL:<https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 25.07.2023).

307. Фінансовий простір України в умовах глобалізаційних і деглобалізаційних трансформацій : монографія / за наук. ред. С. В. Онишко. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. 686 с.

308. Науменкова С. Цифрова фінансова інклюзія: можливості та обмеження для України. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2020. № 1-2 (274-275). С. 133-149. URL: <http://n-visnik.oneu.edu.ua/collections/2020/274-275/page.php?id=abstract/ukr/133-149>.

309. Панкратова В. О. Права людини в епоху інформаційних технологій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С.34-37. URL:http://lsej.org.ua/3_2021/9.pdf.

310. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу : монографія. Київ, 2018. 212 с. URL:<https://drive.google.com/file/d/1vxqKHGxjYnZ30HgZUU6TNAZEXytW5nsK/view>. (дата звернення: 01.03.2024).

311. Стефанчук анонсував медичний і цифровий кодекси. URL:https://ukr.lb.ua/news/2020/02/25/450867_stefanchuk_anonsuvav_medichniy_i.html (дата звернення: 25.02.2024).

312. Вінник О. М. Правове забезпечення цифрової економіки та електронного бізнесу. Монографія. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. 2018. 212 с.

313. Конституція України від 28.06.1996 р. № 30. 141 с. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.02.2024).

314. Пріоритетні напрями та завдання (проекти) цифрової трансформації на період до 2023 року: Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України

від 17 лютого 2021 р. № 365-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2021-r#Text> (дата звернення: 09.08.2023).

315. Regulation (EU) № 524/2013 of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on online dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/ EC (Regulation on consumer ODR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013R0524> (date of access: 22.02.2024).

316. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) No 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2013:165:0063:0079:EN:PDF> (date of access: 22.02.2024).

317. Вінник О.М. Право цифрової економіки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 157-163.

318. Єфремова К. В., Шматков Д. І., Кохан В. П. Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 180 с.

319. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 22.11.2023).

320. Сірко А. В. Реалії цифрової економіки: нові можливості та виклики для суспільства і держави. *Ефективна економіка*. 2020. No 11. URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8337>.

321. Білоус І. І. Основні чинники впливу та загрози фінансовій безпеці домогосподарства. *Ефективна економіка*. 2020. No 8. URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8104>.

322. Буряк А. В. Споживачі на ринку фінансових послуг: огляд поведінкових ефектів та світові підходи до їх врахування. *Вісник Сумського*

державного університету. Серія Економіка. 2017. No1. С.18-26.
URL:<https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/68337>.

323. Фінансова безпека домогосподарств в Україні: сучасні проблеми та механізм забезпечення: монографія / за заг. ред. Пшика Б. І. Львів: СПОЛОМ, 2020. 274 с. URL:<https://financial.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/11/Finansova-bezpeka.pdf>.

324. Єгоричева С. Б. Вплив використання кредитних послуг на фінансову безпеку домогосподарств в Україні. *Проблеми і перспективи розвитку банків та небанківських фінансових установ у сучасних умовах*. 2021. No3 (42). С. 67-74. URL:<https://www.ser.net.ua/index.php/SER/article/view/442>.

325. Полторац А. С. Моніторинг стану фінансової безпеки домогосподарств та його впливу на рівень фінансової безпеки України. *Вісник економічної науки України*. 2020. No2. С.145-151. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-stanu-finansovoyi-bezpeki-domogospodarstv-ta-yogo-vplivu-na-riven-finsanovoyi-bezpeki-ukrayini>.

326. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021. URL:https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare (дата звернення: 08.04.2023).

327. Маркевич К. Не позитивами єдиними. Які небезпеки криються за цифровізацією. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ne-pozytyvamy-iedynymy-yaki-nebezpeky-kryiutsia-za-tsyfrovizatsiieiu> (дата звернення: 21.02.2024).

328. Dobryanska N. B. Financial literacy of households in the context of influence on their financial behavior in conditions of posr-war reconstruction. *Ukraine of the Future: Challenges, Realities, Strategies*: collection of materials 21st All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference for Student. Irpin. State Tax University, 2022. P. 24-26.

329. Ілон Маск: штучний інтелект є «найбільшою загрозою» людству. URL:https://ipress.ua/news/ilon_mask_shtuchnyy_intelekt_ie_naybilshoyu_zagrozoju_lyudstvu_218751.html (дата звернення: 12.07.2023).

330. Ден Лаример: технологічні гіганти ведуть світ в оруеловську антиутопію. URL: <https://forklog.com/den-larimer-tehnologicheskiegiganty-vedut-mir-v-oruellovskuyu-antiutopiyu/> (дата звернення: 28.12.2023).

331. У Китаї вперше робот напав на людину. URL:https://ipress.ua/news/u_kytai_vpershe_robot_napav_na_lyudynu_188582.html (дата звернення: 02.02.2024).

332. Кіберполіція викрила киянина у спустошенні банківських карток іноземців. URL: [https:// internetua.com/kiberpoliciya-vikrila-kiyanina-uspustoshenni-bankivskih-kartok-inozemciv](https://internetua.com/kiberpoliciya-vikrila-kiyanina-uspustoshenni-bankivskih-kartok-inozemciv) (дата звернення: 06.02.2024).

333. Про електронну комерцію : Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19) (дата звернення: 03.02.2024).

334. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12) (дата звернення: 03.02.2024).

335. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19> (дата звернення: 03.02.2024).

336. Штучний інтелект рекламують як вирішення усіх проблем, насправді ж він часто помиляється й не може замінити людину – інженер з Прінстона пояснює чому. URL: <https://thebabel.com.ua/texts/38487> (дата звернення: 01.02.2024).

337. Що таке СШІ. URL: <http://ai.lviv.ua/ais/> (дата звернення: 01.02.2024).

338. Єрмошкіна О. В. Фінансові інновації: загрози чи можливості для фізичних осіб?. *Інвестиції: практика та досвід*. № 3. 2024. С.7-12.

339. Полях С. С. Методичні засади захисту інтересів споживачів на ринку фінансових послуг : дис. ... канд. екон. наук. Суми, 2019. 213 с.
URL:<http://surl.li/mwwje>

340. Приймак С. А. Економічний механізм захисту прав споживачів на ринку банківських послуг в Україні : дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2017. 246 с.
URL:<http://surl.li/mwwoa>

341. Дудчик О. Ю. Фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 31. С. 631–635. URL: <http://surl.li/mwwkk>

342. Тимків А. О., Сидор Г. В. Фінансова інклюзія як складова відновлення економіки України. *Інклюзія і суспільство*. 2022. Вип. 1. С. 5-14.
URL:<https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/2/1>

343. Повод Т. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. *Таврійський науковий вісник*. Серія: Економіка. 2021. No 9. С. 84–90. URL: <http://surl.li/mwwla>

344. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року (припинена у 2023 році). Офіційний сайт Національного банку України. URL:<https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy/develop-strategy2023> (дата звернення: 13.08.2024).

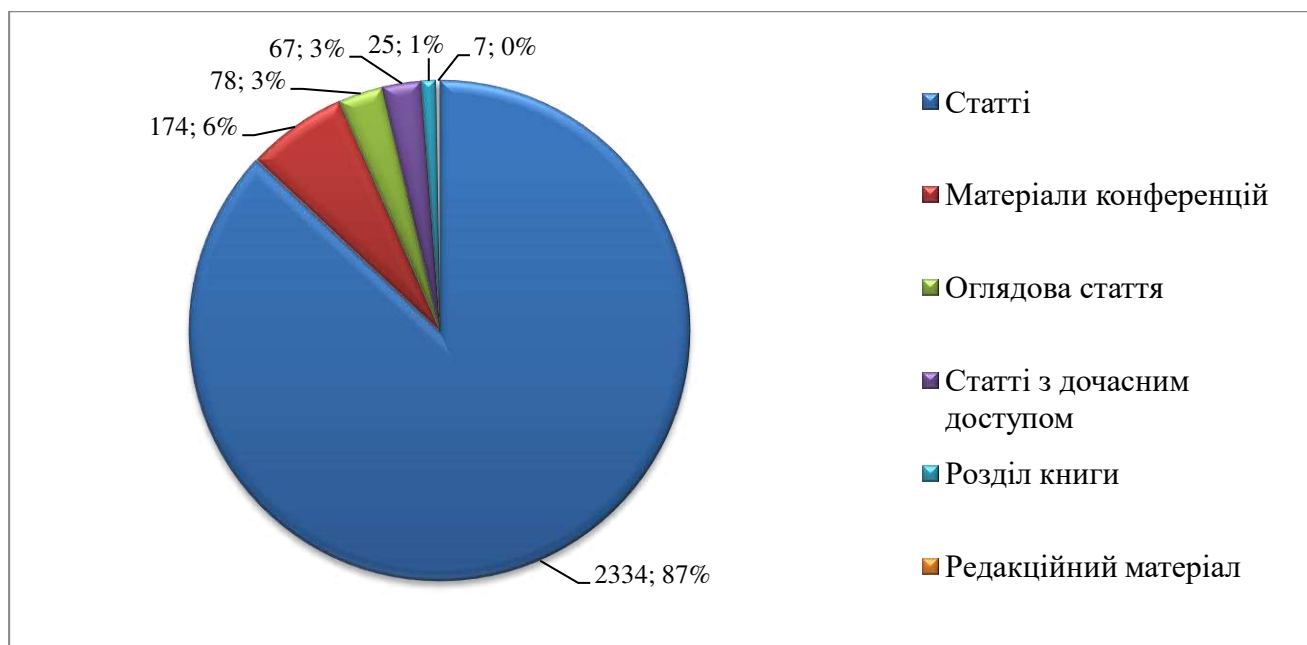
345. Добрянська Н. Б. Цифрові технології як інструмент підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в умовах викликів сьогодення. *Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах* : збірник тез доповідей Міжн. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року). Ірпінь, 2024. С. 558-560.

346. Гаразд. UDC: <https://harazd.bank.gov.ua> (дата звернення: 06.10.2023).

347. Яковенко Р. В. Відтворення людського потенціалу в умовах трансформаційної економіки : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Київ, 2011. 213 с.

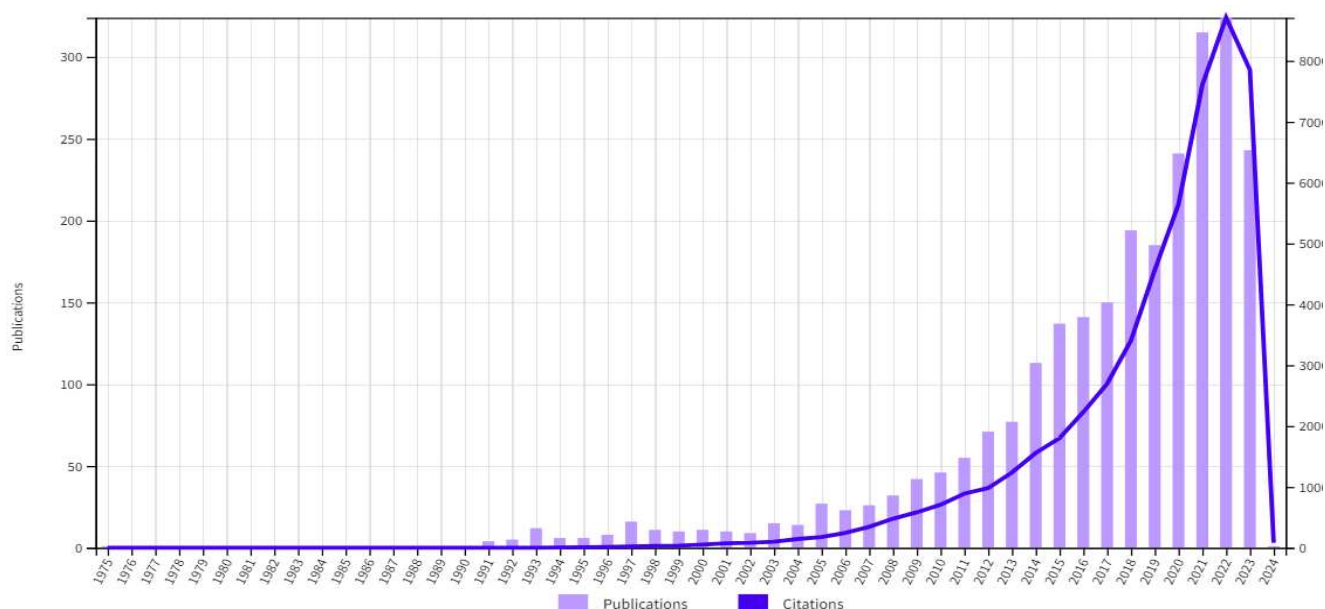
ДОДАТКИ

**Структура публікацій, індексованих базою Web of Science, за запитом
«фінансова поведінка домогосподарств» станом на 2024 рік**

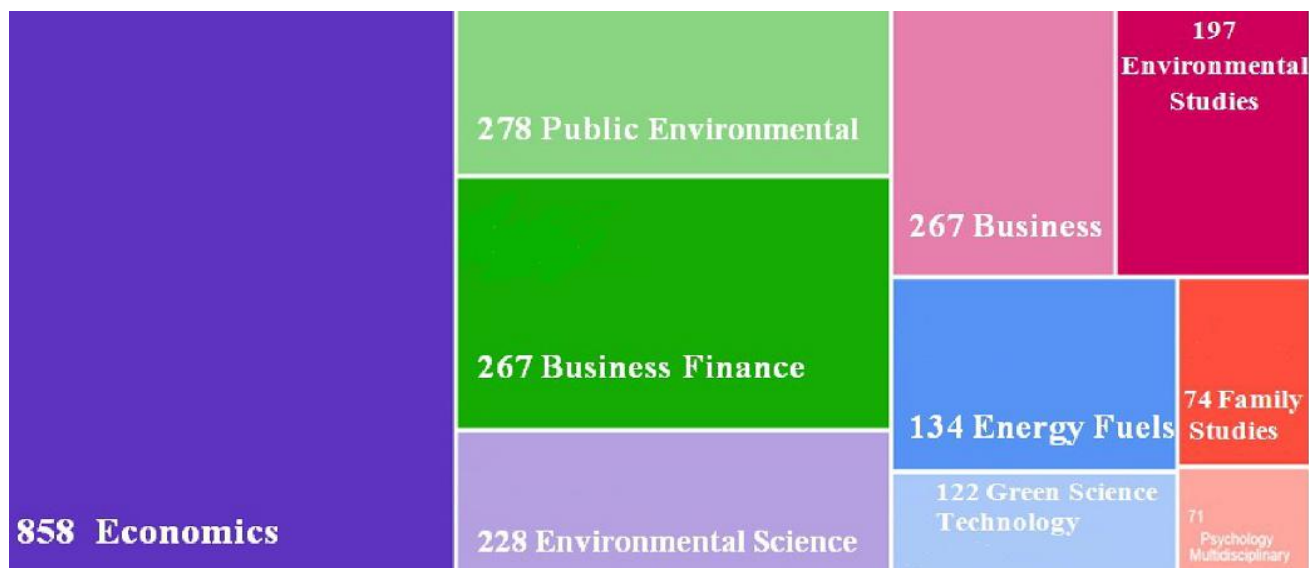
Джерело: розраховано автором на основі даних Web of Science.

Кількість публікацій (документів) та їх цитувань за темою «фінансова поведінка домогосподарств» на основі даних Web of Science за період 1975 – 2024 рр.

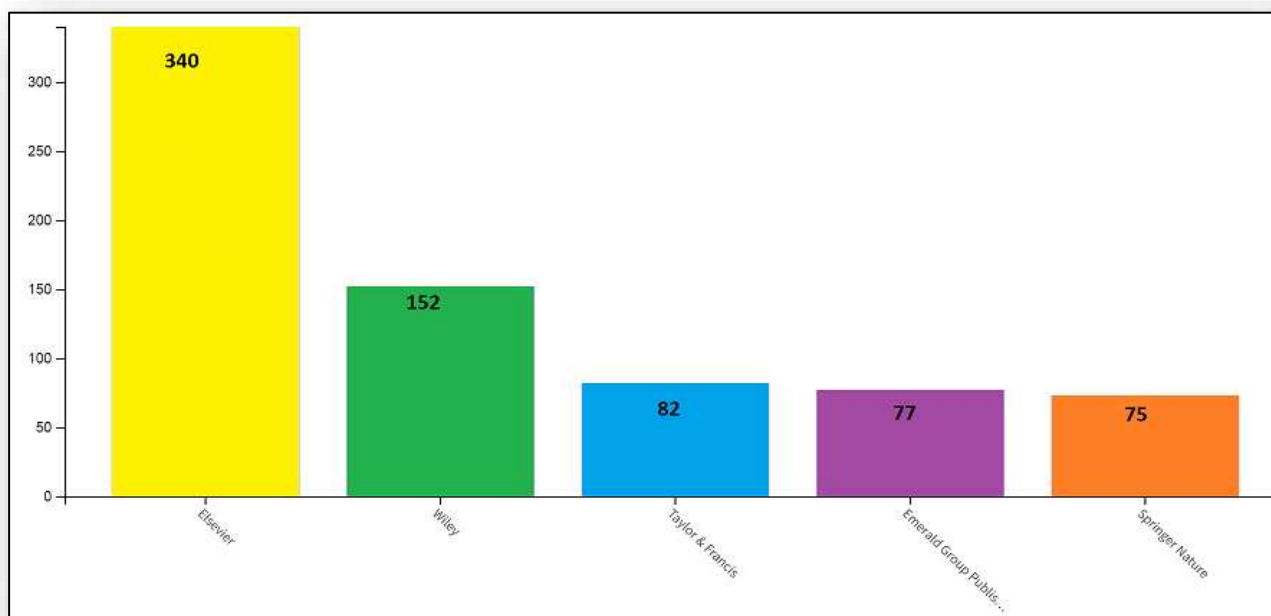
Джерело: розраховано автором за даними Web of Science.

Категорії бази Web of Science з найбільшою кількістю публікацій за темою фінансової поведінки домогосподарств, документів станом на 2024 рік

Джерело: розраховано автором на основі даних Web of Science.

Видавці журналів з найбільшою кількістю публікацій у міжнародній наукометричній базі Web of Science за темою фінансової поведінки домогосподарств, (документів) (станом на 2024 р.)

Джерело: розраховано автором на основі даних Web of Science.

**Основні підходи до визначення сутності фінансової поведінки
домогосподарств**

Ключовий акцент	Автор, джерело	Трактування «фінансової поведінки домогосподарств»
1	2	3
Сукупність дій, спрямована на управління фінансовими (грошовими) ресурсами	О. Ковтун [112, с. 282]	«сукупність дій та інструментів, спрямованих на управління фінансовими ресурсами (власними та залученими), ціллю яких є соціальноекономічний розвиток та задоволення власних поточних потреб домогосподарств»
	О. Косточка [158, с. 699]	«система дій, пов'язана з акумулюванням і перерозподілом фінансових ресурсів за допомогою фінансових інструментів з метою задоволення власних потреб»
	О. Шаманська [157, с. 7]	«сукупність дій членів домогосподарств у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, пов'язаних з суб'єктивно-оптимізуючим формуванням і використанням обмежених фінансових ресурсів, які спрямовуються на забезпечення життєдіяльності домогосподарств та отримання максимальної вигоди»
	М. Дубина, А. Тарасенко, О. Тарасенко [131, с. 166]	«сукупність дій, які визначаються прийняттям рішень домогосподарствами щодо управління власними фінансовими ресурсами, їх акумулюванням, збереженням, залученням, використанням»
	І. Ломачинська [111, с. 143].	«дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів»

Продовження додатку Д

Діяльність членів домогосподарств щодо формування та використання грошових фондів	О. Шаманська [157, с. 7]	«діяльність членів домогосподарства, що перманентно повторюється та направлена на встановлення динамічної відповідності між внутрішніми мотиваціями членів домогосподарств й зовнішніми умовами та можливостями, які пропонує економічне середовище»
	Т. Кізима [107, с. 20].	«діяльність членів домогосподарств, пов'язану із розподілом та перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних та спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі»
	Л. Ключник [160, с. 221]	«діяльність домогосподарств, спрямовану на розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів, власних та залучених, для формування фондів грошових коштів, з метою задоволення особистих потреб та власного соціально-економічного розвитку»
	Т. Єфременко [104, с. 167]	«форма діяльності індивідів і окремих соціальних груп на фінансовому ринку, пов'язану з перерозподілом грошових ресурсів, зокрема з їх інвестуванням»

Продовження додатку Д

Особливий вид економічної діяльності, пов'язаний з формуванням, розподілом і перерозподілом фінансових ресурсів домогосподарств	І. Козлова [151, с. 51]	«особливий вид економічної поведінки домогосподарств щодо акумулювання грошових ресурсів з усіх можливих джерел доходів у різноманітні фонди з подальшим їх використанням на задоволення особистих потреб та досягнення певних цілей»
	Л. Дудинець, Г. Голуб, Р. Голуб [162, с. 43]	«особливий вид економічної поведінки, пов'язаний з діями населення на ринку фінансових послуг, і передбачає мобілізацію, перерозподіл та інвестування грошових ресурсів населення»
	О. Шаманська [157, с. 7]	«сукупність економічних відносин, що формуються у процесі діяльності членів домогосподарства з приводу отримання доходів і здійснення витрат, та пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом їхніх фінансових ресурсів з метою максимізації індивідуального і суспільного добробуту»
	О. Богоявленський [164, с. 112]	«співвідношення ощадної, кредитної та інвестиційної поведінки»
	В. Мяленко [163, с. 301]	«система розподілу отриманих доходів, витрат, видів заощаджень, схильності до нагромадження, кредитів та боргів»
Поведінка населення на фінансовому ринку	О. Казьмірова [165, с. 19]	«поведінка населення, яка пов'язана з отриманням та витратою грошових коштів»

Продовження додатку Д

	Т. Єфременко [161, с. 30]	«поведінка населення на фінансовому ринку, яка пов'язана з перерозподілом та інвестуванням грошових ресурсів»
Сукупність механізмів, що застосовуються домогосподарствами щодо формування, розподілу та використання грошових фондів	В. Дорош, К. Чепель [102, с. 363]	«сукупність механізмів, за допомогою яких домогосподарств взаємодіють із іншими учасниками ринкової економіки щодо формування доходу, споживання, заощадження й інвестиції та чинників, що впливають на їхню діяльність»
Вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів	А. Вдовиченко [166, с. 155]	«вибір (схильність) населення щодо використання власних фінансових ресурсів в цілях споживання, заощадження в організованій або неорганізованій формі», «сукупність приватних виборів індивідів щодо використання власних фінансових ресурсів, а її кінцева форма визначається домінуванням того чи іншого загального вибору»

Джерело: узагальнено автором.

Класифікація моделей фінансової поведінки домогосподарств

Критерій поділу моделей	№ з/п	Модель фінансової поведінки домогосподарств	Коротка характеристика
Рівень активності на ринку фінансових послуг	1	активна	домогосподарства мають грошові кошти, депозити та володіють багатьма фінансовими активами здійснюють операції на ринку фінансових послуг
	2	пасивна	відсутні будь-які ознаки активності, не володіють фінансовими активами і не цікавляться інформацією
Тип результату	3	вимушена	практично не користуються фінансовими продуктами, тільки тими, які вимушені придбати (депозити, страховки, кредити)
	4	креативна	свідоме споживання нових видів фінансових послуг, прагнення до споживання індивідуальних, нетрадиційних послуг
	5	доцільна	зважений підхід до вибору стратегій та продуктів, обдуманий вибір розподілу власних активів, заснований на чітких розрахунках
	6	снобістська	не підкріплена економічною самостійністю, споживання інноваційних послуг є складовою іміджу
Джерела фінансових ресурсів	7	позитивна	джерелами є офіційні доходи від різних видів діяльності
	8	тіньова	джерелами є офіційно не визнані доходи – ті, що приховуються, зарплата «у конвертах» тощо
	9	негативна	джерелами доходу є надходження від кримінального бізнесу, хабарі

Продовження додатку Е

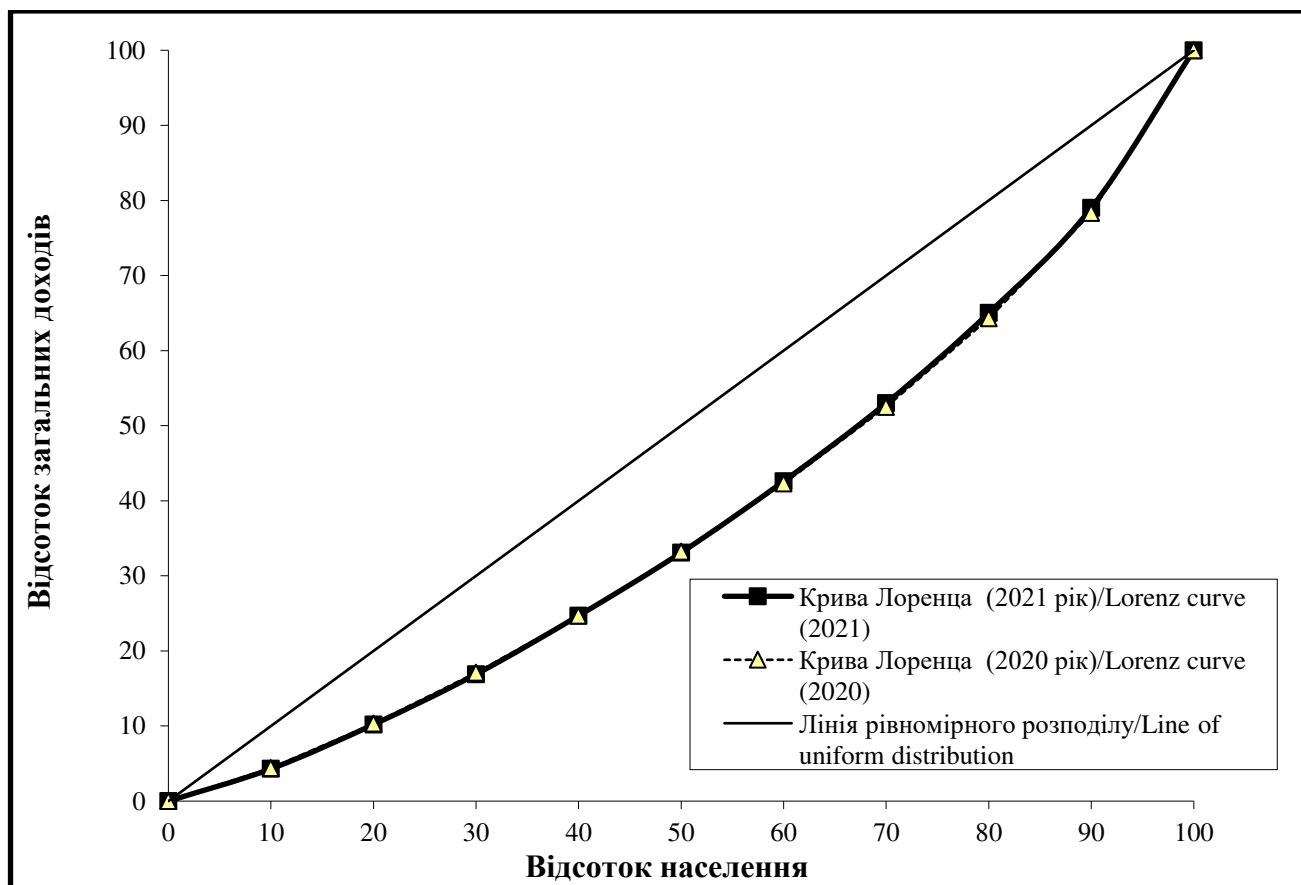
Форма	10	раціональна	логічність поведінки, що заснована на жорсткій калькуляції перед прийняттям рішення, повсякденний контроль за витратами
	11	іrrраціональна	не враховуються об'єктивні умови функціонування ринку фінансових послуг, що може призвести до збитків або проявитися у бажанні накопичувати багатство заради багатства
	12	гуманістична	безоплатне надання грошових коштів на розвиток суспільних інституцій для підтримки свого іміджу, соціального статусу або з благодійних намірів
	13	емфатична	вибір тактики та стратегії в надзвичайній, нестандартній формі
Інструменти, що використовуються на ринках фінансових послуг	14	споживча	основою її є споживання, як поточне, так і довгострокове, спрямоване на розв'язання поточних проблем
	15	заощаджувальна	основне завдання – збереження заощаджень під час інфляції та використання помірних стратегій та неризикових фінансових інструментів, збереження грошових коштів у ліквідних активах
	16	інвестиційна	високий ступінь диверсифікації фінансових інструментів з метою отримання додаткового доходу, відсутність неліквідних активів
	17	страхова	помірний рівень диверсифікації фінансових інструментів з обов'язковим страхуванням і вибір фінансових продуктів із «захистом» та середнім рівнем доходності

Продовження додатку Е

Ступінь ризику	18	ризикова	застосування високо ризикових стратегій, вміння розраховувати час та застосування фінансових інструментів з метою отримання максимального прибутку
	19	з мінімальним ступенем ризику	чіткий розрахунок ризиків, їхнє хеджування та страхування через диверсифікацію інструментів та активів
Схильність до новацій	20	інноваційна	готовність до освоєння інноваційних продуктів і послуг, схильність до ризику, високий рівень фінансового потенціалу та володіння інформацією
	21	консервативна	прихильність до існуючих стереотипів, низький рівень рефлексивності на ринку фінансових послуг, низький рівень інформативності, небажання ризикувати
	22	помірна	готовність споживати нові продукти та послуги, що мають середній ступінь ризику, одночасно диверсифікуючи частку активів у неризикові інструменти
Тип власності фінансових ресурсів	23	за власні кошти	здійснення операцій на ринку фінансових послуг тільки за власні кошти, що означає високу схильність до ризику їх втрати
	24	кредитна	здійснення операцій на ринку фінансових послуг тільки за кредитні кошти, ризикуючи не повернути вчасно борг і відсотки, необхідність чіткого розуміння ринкової ситуації та розрахунків
	25	змішана	залучення у фінансові інструменти як власних, так і кредитних засобів, з урахуванням їх ліквідності та співвідношення у портфелі, застосування стратегії оптимізації ризиків

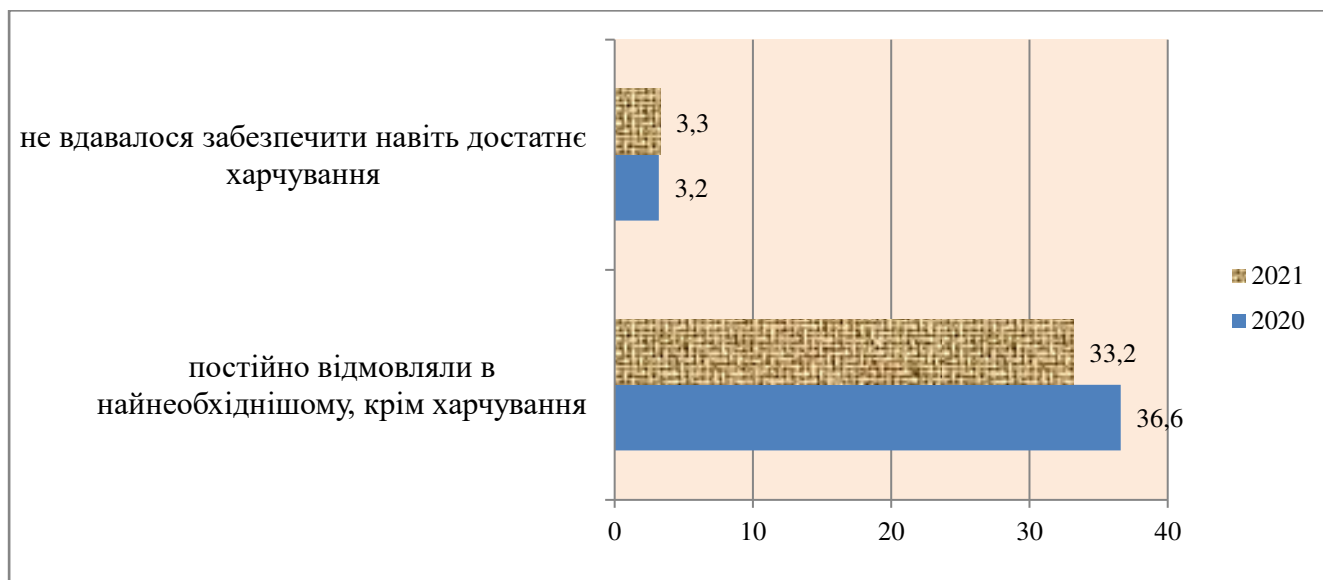
Джерело: складено автором на основі [175-177, 323, с. 60].

Нерівність розподілу загальних доходів за децильними (10%-ми) групами населення у 2020 - 2021 роках

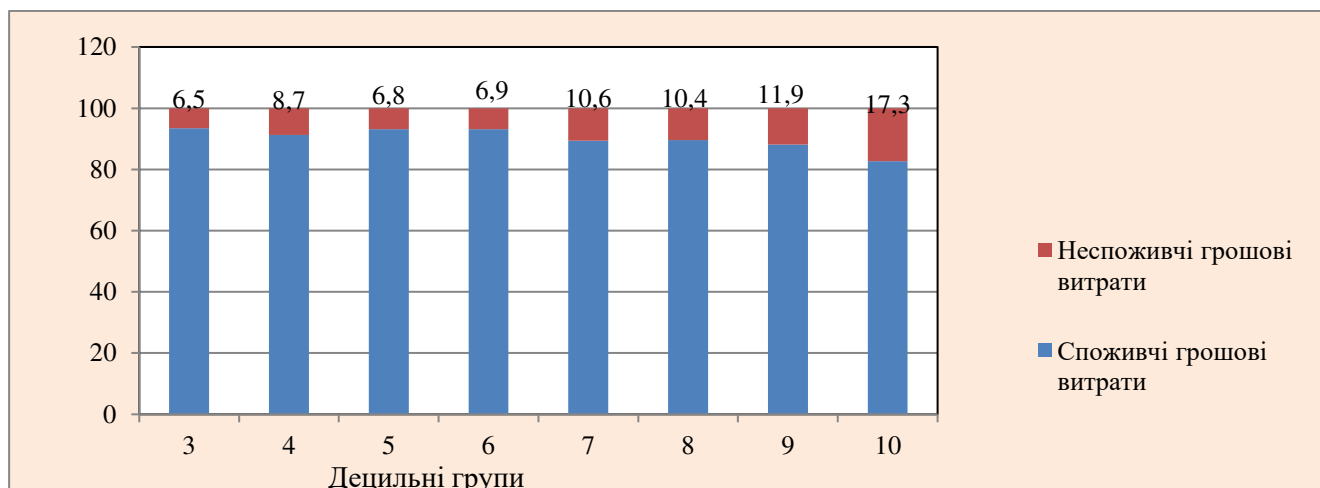
Джерело: Державна служба статистики України [194]

**Динаміка показників самооцінки домогосподарствами рівня своїх
доходів за період 2020-2021 роки, %**

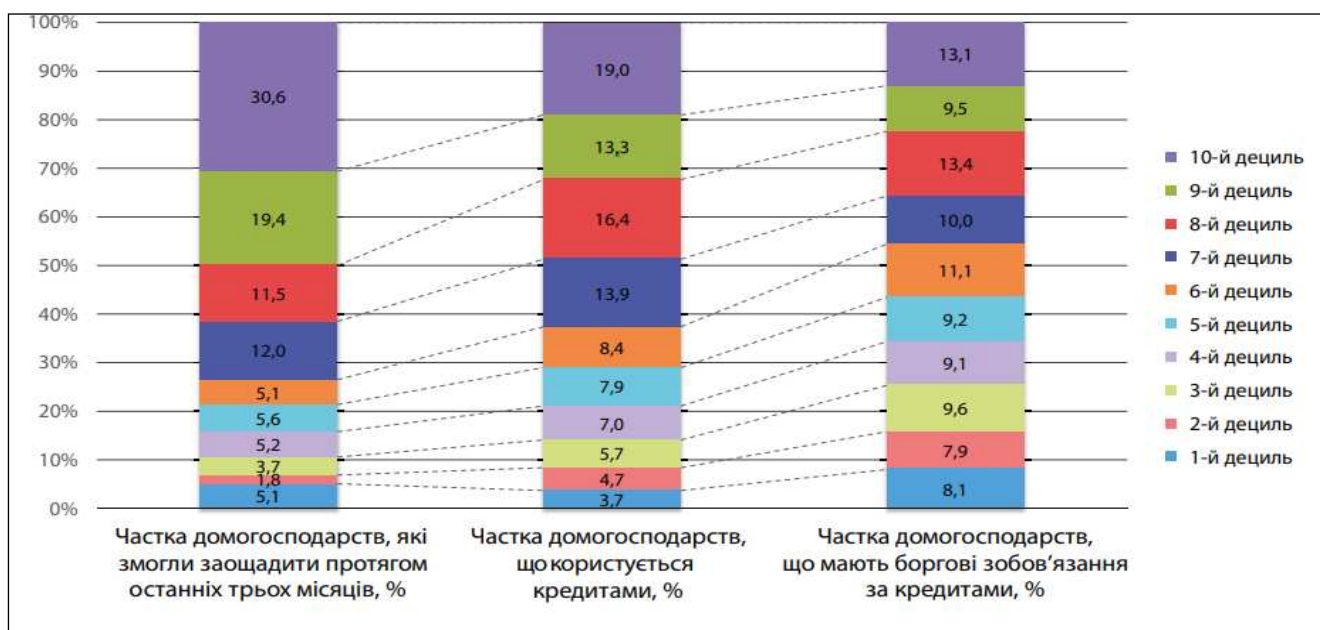
Джерело: складено автором на основі даних [195]

Структура грошових витрат домогосподарств у 2021 році за децильними (10%-ми) групами, %

Джерело: складено автором на основі даних [200]

Розподіл домогосподарств, які змогли заощадити, користуються кредитами, мають боргові зобов'язання за кредитами, у розрізі децильних груп, %, 2023 р.

Джерело: складено автором на основі даних [180]

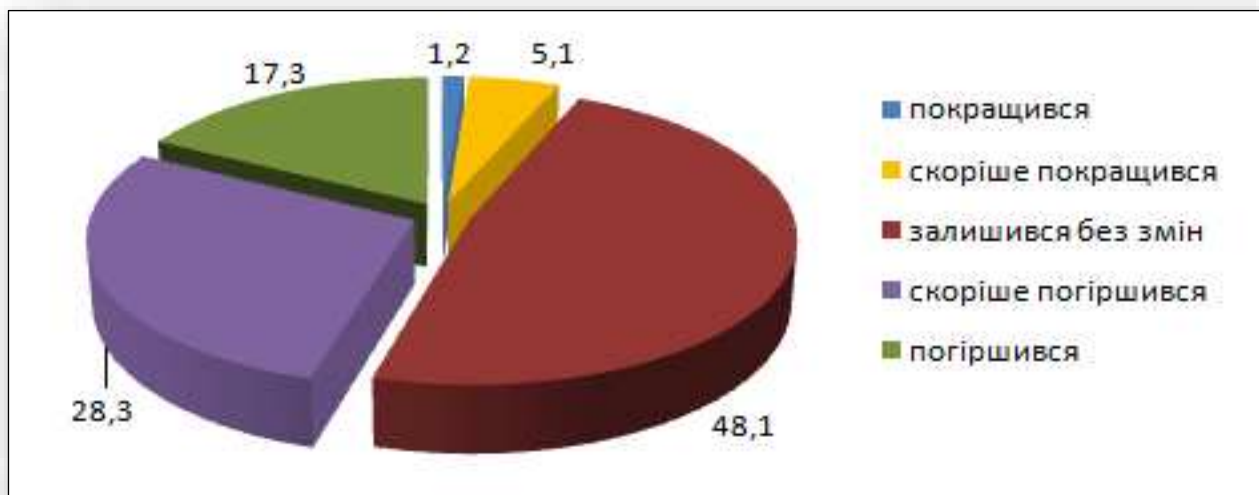
Погляд домогосподарств на зміну їх матеріального стану

Рис. М.1. Погляд домогосподарств на зміну їх матеріального стану у 2021 році, %

Джерело: складено автором на основі даних [195]

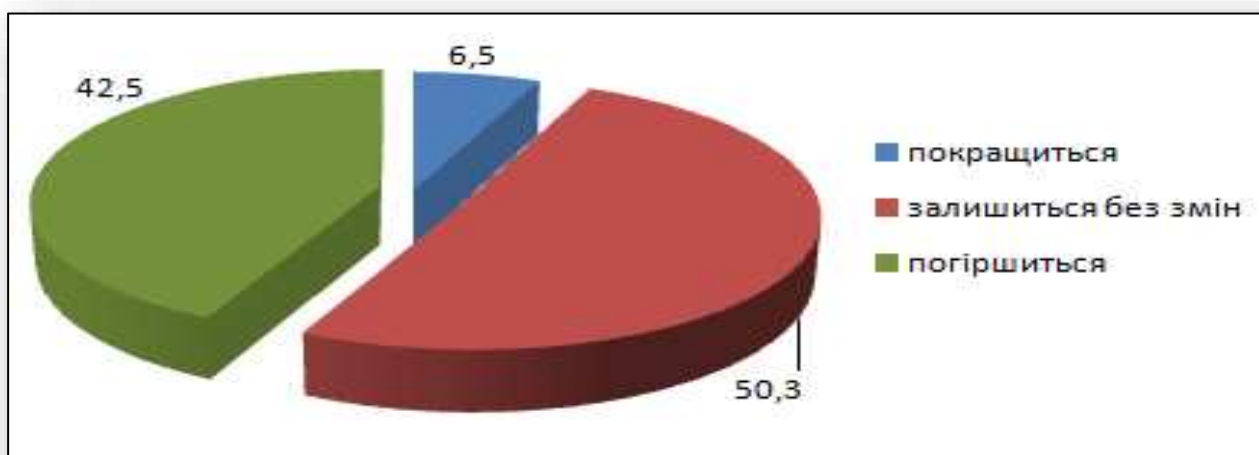
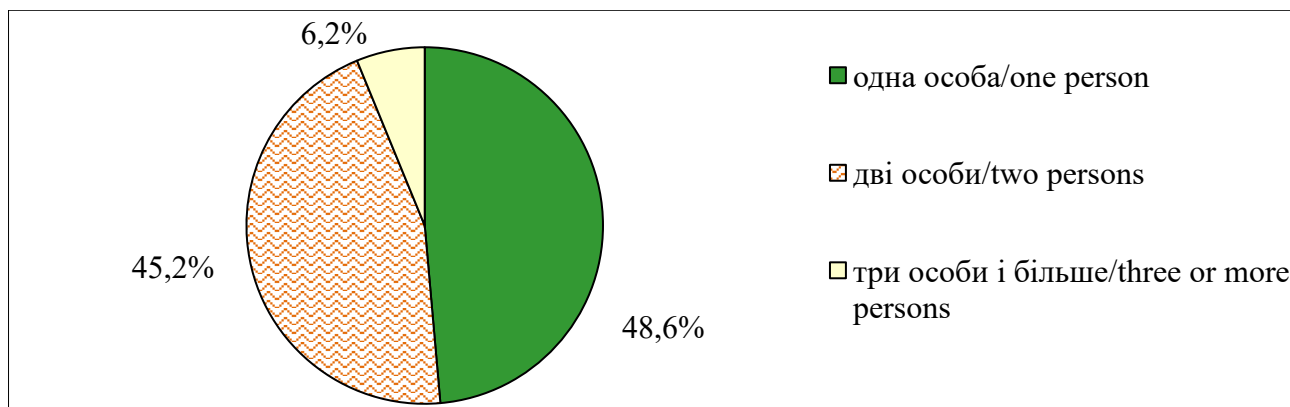

Рис. М.2. Очікування домогосподарств щодо зміни їх матеріального стану у наступному році (2022), %

Джерело: складено автором на основі даних [195]

Розподіл домогосподарств України, у складі яких є працюючі особи, за їх кількістю у 2022 році

Джерело: [200]

Індекси споживчих настроїв в Україні

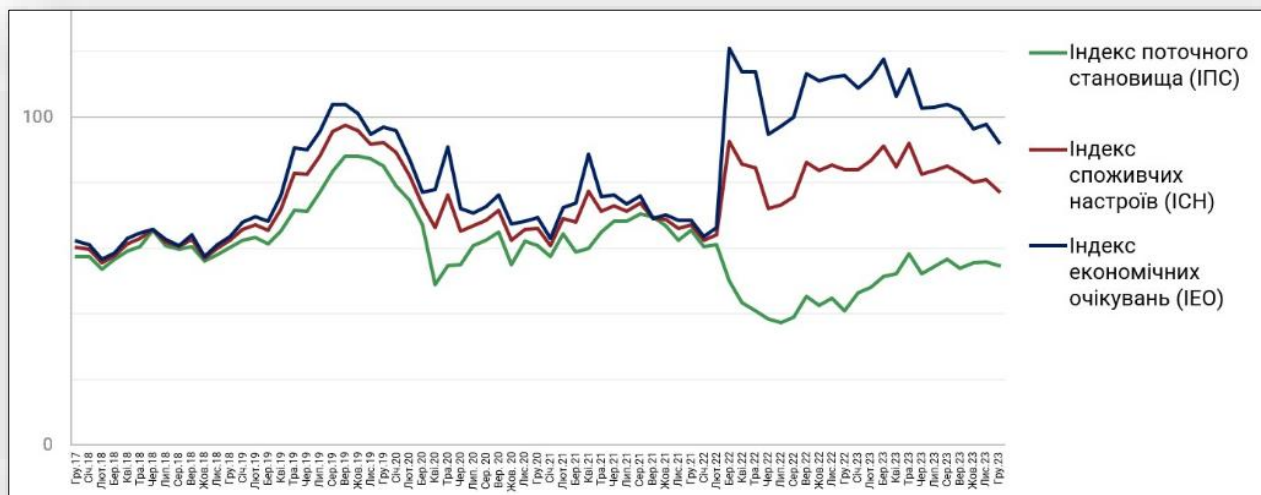

Рис. П.1. Індекси споживчих настроїв в Україні за період грудень 2017 – грудень 2023 року.

Джерело: [201]

Місяць рік	Індекс споживчих настроїв (ІСН)	Індекс поточного становища (ІПС)	Індекс економічних очікувань (ІЕО)	Індекс очікувань динаміки безробіття (ІОДБ)	Індекс інфляційних очікувань (ІІО)	Індекс девальвацій- них очікувань (ІДО)
12' 23	▼ 77,1	54,7	▼ 92,1	122,0	182,1	150,2
11' 23	80,9	55,8	97,7	122,0	184,3	150,6
12' 22	83,9	40,9	112,5	130,0	181,6	147,7

▲ ▼ — статистично значущі зміни порівняно до попереднього місяця

Рис. П.2. Динаміка основних індексів споживчих настроїв в Україні за період грудень 2022 року – грудень 2023 року

Джерело: [201]

Використання платіжних систем домогосподарствами України

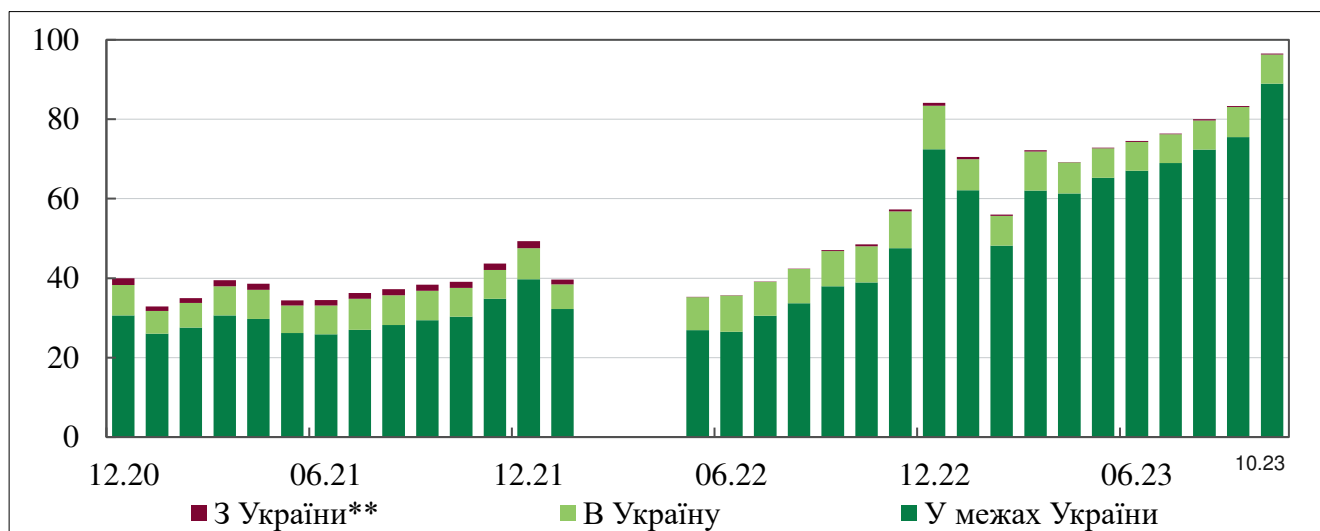

Рис. Р.1. Обсяги переказів, що здійснені з використанням платіжних систем (крім СЕП та карткових платіжних систем) в Україні за період січень 2020 – жовтень 2023 року, %.

Джерело: [197]

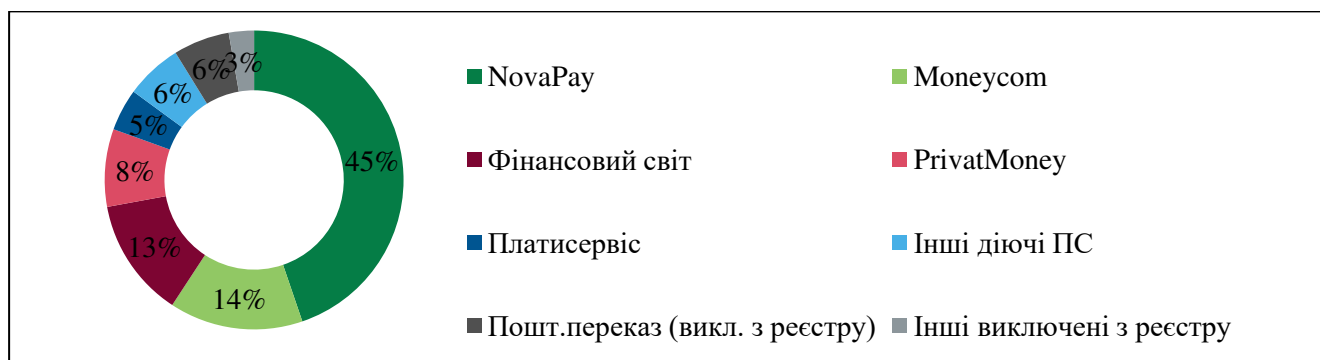
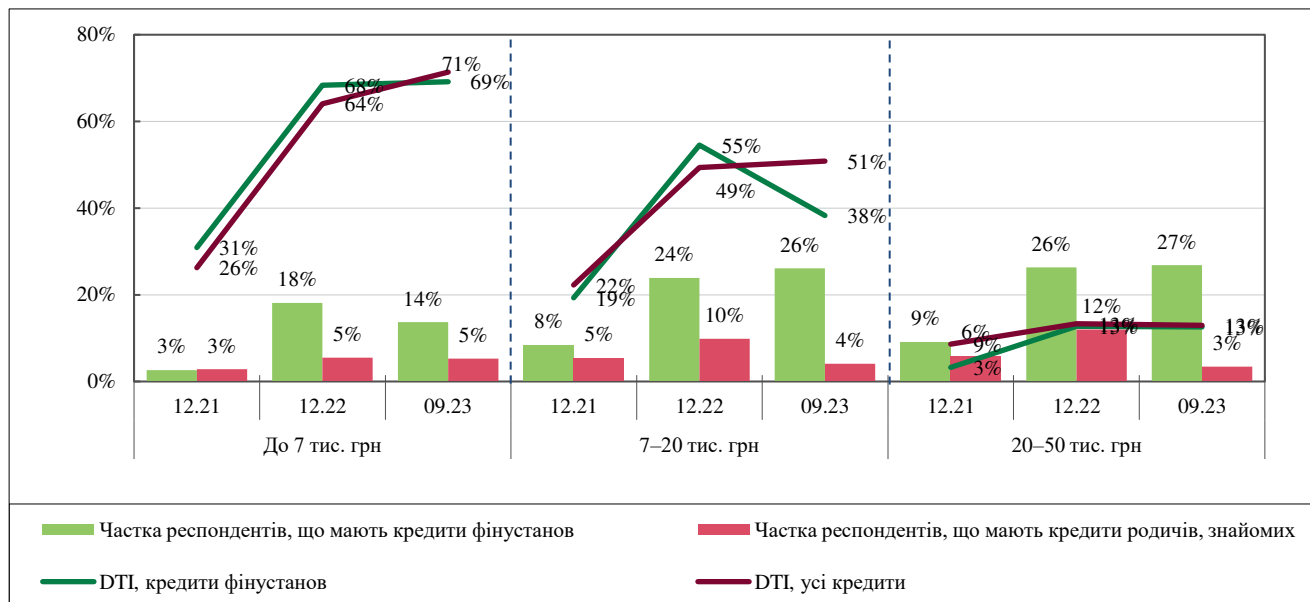

Рис. Р.2. Частка переказів, що здійснені з використанням платіжних систем (крім СЕП та карткових платіжних систем) в Україні за період січень – жовтень 2023 року, %

Джерело: [197]

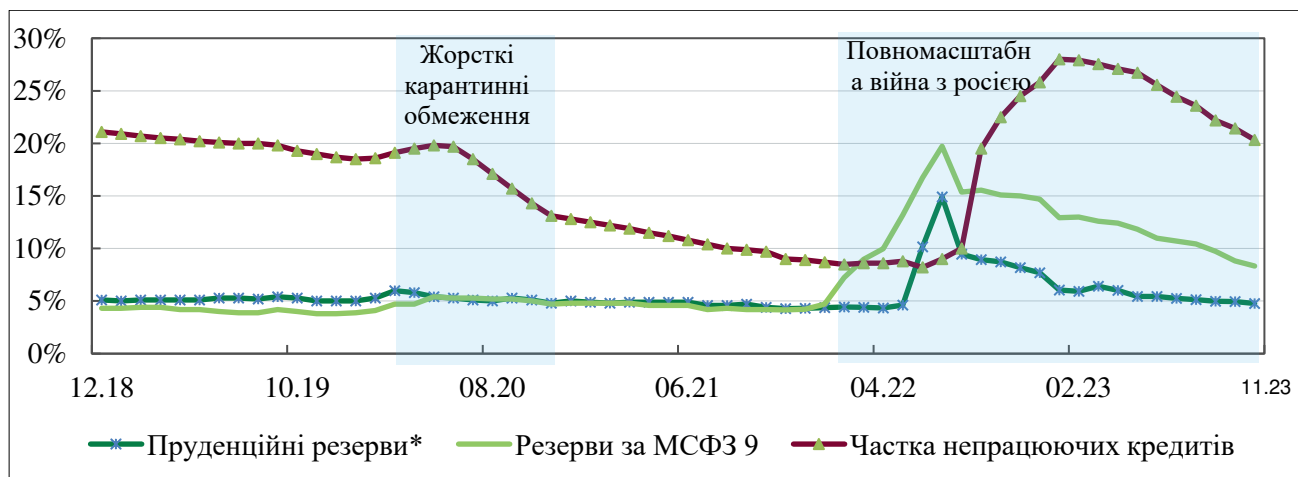
Співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств із кредитами за період грудень 2021 – вересень 2023 року

Примітка: DTI (Debt to income ratio) - співвідношення боргу до річного доходу домогосподарств, %

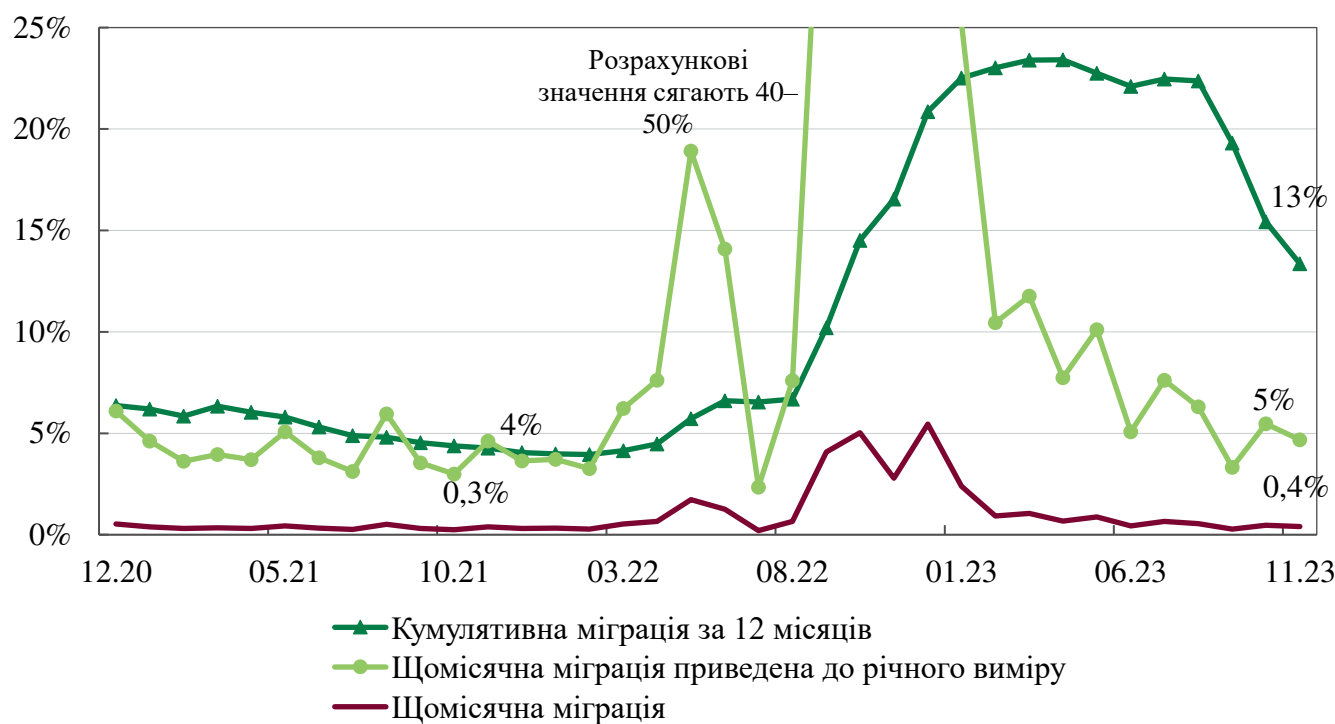
Джерело: [201], Info Sapiens, щоквартальні опитування населення (вік 16+)

**Резервування працюючих та частка непрацюючих гривневих кредитів
фізичним особам за період грудень 2018 – листопад 2023 року, %.**

Джерело: [197]

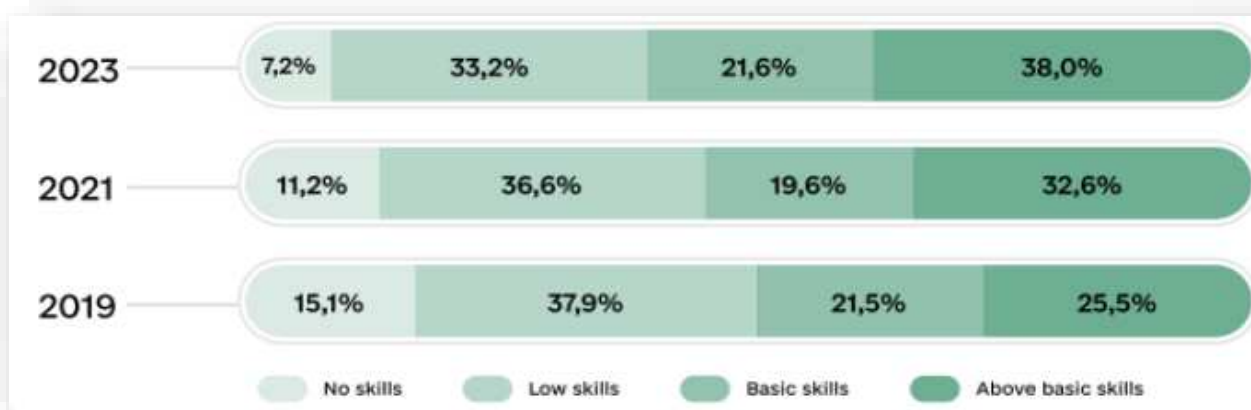
Міграція¹ гривневих кредитів фізичним особам за період грудень 2020 – листопад 2023 року, %.

Джерело: [197]

¹ Переміщення кредитів з 1 та 2 стадії у 3 стадію за МСФЗ 9. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-gruden-2023-roku>

Динаміка загального рівня цифрових навичок серед дорослого населення України у 2023 році

Джерело: [257]

**АТ «ОЩАДБАНК»
ФІЛІЯ – ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ ПО
М. КИЄВУ ТА КИЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ
«ДЕРЖАВНИЙ ОЩАДНИЙ
БАНК УКРАЇНИ»**

Листівця Національного Банку України від 09.10.2017 № 148

вул. Володимирська, 27, м. Київ, 01001

Тел.: +380 (44) 247-29-02

Контакт-центр 8800 210 800

E-mail: contact-center@oschadbank.ua, fbch-center@oschadbank.ua
Код ЄДРПОУ 09322277

До спеціалізованої вченої ради

Вих. №біб від 20.02.2025

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

Добрянської Наталії Борисівни

на тему:

**«ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ
В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ»**

у практичну діяльність ТББВ №10026/0533 АТ «Ощадбанк».

Цєю довідкою засвідчуємо, що результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії Добрянської Наталії Борисівни на тему: «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації» мають високу практичну цінність для процесу оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в Україні, зокрема, для налагодження взаємодії банківських установ з членами домогосподарств з метою стабільної співпраці та забезпечення їх фінансової стійкості в сучасних умовах.

Модель трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, яка дозволить візуалізувати вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності, надає можливість банківським установам передбачити тенденцію у зміні фінансової поведінки домогосподарств та запланувати подальші кроки для ефективної взаємодії.

Окремі з наведених здобувачем перспективних напрямків оптимізації фінансової поведінки домогосподарств, зокрема, активізація процесів залучення домогосподарств до інвестиційної діяльності та проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення щодо можливостей використання цифрових технологій у банківській діяльності, ТББВ №10026/0533 АТ «Ощадбанк».

Заступник керуючого ТББВ
з мікро-, малого та середнього бізнесу
ТББВ №10026/0533

Бєлін В.С.

«28» лютого 2025 р. № 0025105/6156-25

ДОВІДКА

про впровадження результатів науково-практичних розробок дисертації
Добрянської Наталії Борисівни

на тему:

**«ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ПОВЕДІНКИ
ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ»
у практичну діяльність АТ «Укресімбанк»**

Результати дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії Добрянської Наталії Борисівни на тему: «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації» мають високу практичну цінність для розвитку як окремої банківської установи, так і загалом ринку банківських послуг України. процесу оптимізації фінансової поведінки домогосподарств в Україні, зокрема, для налагодження взаємодії банківських установ з членами домогосподарств з метою стабільної співпраці та забезпечення їх фінансової стійкості в сучасних умовах.

Удосконалений автором підхід до оцінки фінансової поведінки домогосподарств, який базується на поєднанні реальних показників фінансового стану домогосподарств з індексами споживчих настроїв та оцінкою домогосподарствами рівня свого добробуту у поєднанні із запропонованою моделлю трансформації фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації, дозволяє візуалізувати вплив факторів, що сприяють та стримують використання домогосподарствами цифрових технологій у фінансовій діяльності та надає можливість банківським установам передбачити тенденцію у зміні депозитної, кредитної та інвестиційної поведінки домогосподарства та запланувати подальші кроки для ефективної взаємодії з клієнтами АТ «Укресімбанк» і може бути рекомендована для використання іншими учасниками ринку банківських послуг.

Директор Фінансового департаменту
АТ «Укресімбанк»

Єргієва С.П.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
к.е.н., доцент, с.н.с.

Олександра СМІРНОВА

2024 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Комісія у складі: завідувача кафедри д.е.н., професора Береславської О. І., декана факультету фінансів та цифрових технологій д.е.н., професора Давиденко Н. М., начальника науково-організаційного відділу Новицького С. В. склали цей акт про те, що у ході виконання науково-дослідної роботи на тему «Державні запозичення в системі публічних фінансів» (термін виконання 2021-2025 рр., реєстраційний номер № 0121U109588), яка виконується кафедрами фінансових ринків та технологій та публічних фінансів Державного податкового університету, були використані матеріали дисертаційного дослідження Добрянської Наталії Борисівни на тему «Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в Україні в умовах цифровізації».

Наукові розробки Добрянської Н. Б. були використані для підготовки пункту «Комерційні банки на ринку державних запозичень», який виконувався у 2024 році відповідно до програми НДР.

Комісія вважає, що наукову цінність становлять пропозиції Добрянської Н. Б. щодо визначення основних переваг, недоліків та ризиків інвестування заощаджень домогосподарств в облігації внутрішньої державної позики та військові облігації у період повномасштабної війни, що дозволило обґрунтувати вплив такого інвестування на функціонування публічних фінансів в Україні.

Практичну цінність складають рекомендації щодо основних шляхів активізації інвестиційних процесів із використанням інструментів банків на рівні вітчизняних домогосподарств в сучасних реаліях.

Завідувач кафедри фінансових ринків
та технологій, д.е.н., професор

Олена БЕРЕСЛАВСЬКА

Декан факультету фінансів та цифрових
технологій, д.е.н., професор

Надія ДАВИДЕНКО

Начальник науково-організаційного відділу

Сергій НОВИЦЬКИЙ

Список публікацій здобувача

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України:

- 1) Онишко С. В., Добрянська Н. Б. Зміни фінансової поведінки домогосподарств в Україні в реаліях сьогодення. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №1 (127). с. 112-119. DOI: <https://doi.org/10.32782/1814-1161/2023-1-17> (0,5 д.а дисертанту належить 0,3 д.а).
Особистий внесок здобувача: з'ясування сутності фінансової поведінки домогосподарств, аналіз динаміки заощаджень у їх доходах та виявлення сучасних тенденцій змін такої поведінки та можливостей підвищення рівня заощаджень крізь призму їх взаємозв'язку та ролі як фінансового джерела повоєнного відновлення.
- 2) Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на фінансову поведінку домогосподарств в сучасних умовах. *Український економічний часопис*. 2023. №2. с. 26-30. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2023-2-5>
- 3) Добрянська Н. Б. Цифровізоване домогосподарство як результат цифрових трансформацій в Україні. *Трансформаційна економіка*. 2024. №1(06). с. 5-10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-6-1>
- 4) Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств в розрізі бібліографічного огляду сучасних електронних інформаційних ресурсів. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2024. №2 (86). с. 46-53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2521-666X/2024-86-7>
- 5) Добрянська Н. Б. Оптимізація фінансової поведінки вітчизняних домогосподарств на внутрішньому ринку державних запозичень України в реаліях сьогодення. *Збірник наукових праць Державного податкового університету*. 2024. № 2. С. 14–21. DOI: <https://doi.org/10.32782/2617-5940.2.2024.3>

У матеріалах наукових конференцій:

6) Добрянська Н. Б. Influence of financial literacy level on the financial behavior of Ukrainian households. *Фінанси, економіка, право vs війна* [Електронне видання] : збірник тез Міжнародного конгресу (м. Ірпінь, 27 квітня 2022 р.). Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. с. 635-638.

7) Добрянська Н. Б. Financial literacy of households in the context of influence on their financial behavior in conditions of posr-war reconstruction. *Ukraine of the Future: Challenges, Realities, Strategies*: collection of materials 21st All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference for Student. Irpin. State Tax University, 2022. p. 24-26.

8) Добрянська Н. Б. Фінансова поведінка домогосподарств з погляду інституціональної теорії. *Вплив обліку та фінансів на розвиток економічних процесів*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, Ірпінь-Берегово, 27-29 квітня 2023. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. с. 316-318.

9) Добрянська Н. Б. Трансформація фінансової поведінки домогосподарств в умовах цифровізації. *Розвиток фінансів, аудиту, бухгалтерського обліку та оподаткування: реалії часу*: матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції студентів, аспірантів та молодих вчених пам'яті видатного українського вченого-економіста Сергія Ілліча Юрія, м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2023 р. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут», 2023. с. 411-413.

10) Добрянська Н. Б. Цифровізації як драйвер фінансової поведінки домогосподарств. *Економічні, фінансові та правові процеси в умовах цифровізації*: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих вчених, м. Ірпінь, 10 листопада 2023. Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. с. 145-150.

11) Добрянська Н. Б. Вплив цифрових навичок на фінансову поведінку домогосподарств. *Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції* [Електронне видання] : збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 8 грудня 2023 року). Ірпінь: Державний податковий університет, 2024. с. 224-227.

12) Добрянська Н. Б. Цифрові технології як інструмент підтримки фінансової стійкості домогосподарств України в умовах викликів сьогодення. *Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах* [Електронне видання] : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (м. Ірпінь, 22 лютого 2024 року). Ірпінь, 2024. с. 558-560.

13) Добрянська Н. Б. Вплив цифровізації на трансформацію фінансової поведінки домогосподарств в Україні. [Електронне видання]: збірник тез доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформація фіскальної політики в умовах євроінтеграції» (м. Ірпінь, 22 листопада 2024 року). Ірпінь, 2024. С. 245-248.